

ORSZÁGÉPÍTŐ

Építészet Környezet Társadalom
A Kós Károly Egyesülés
negyedéves folyóirata

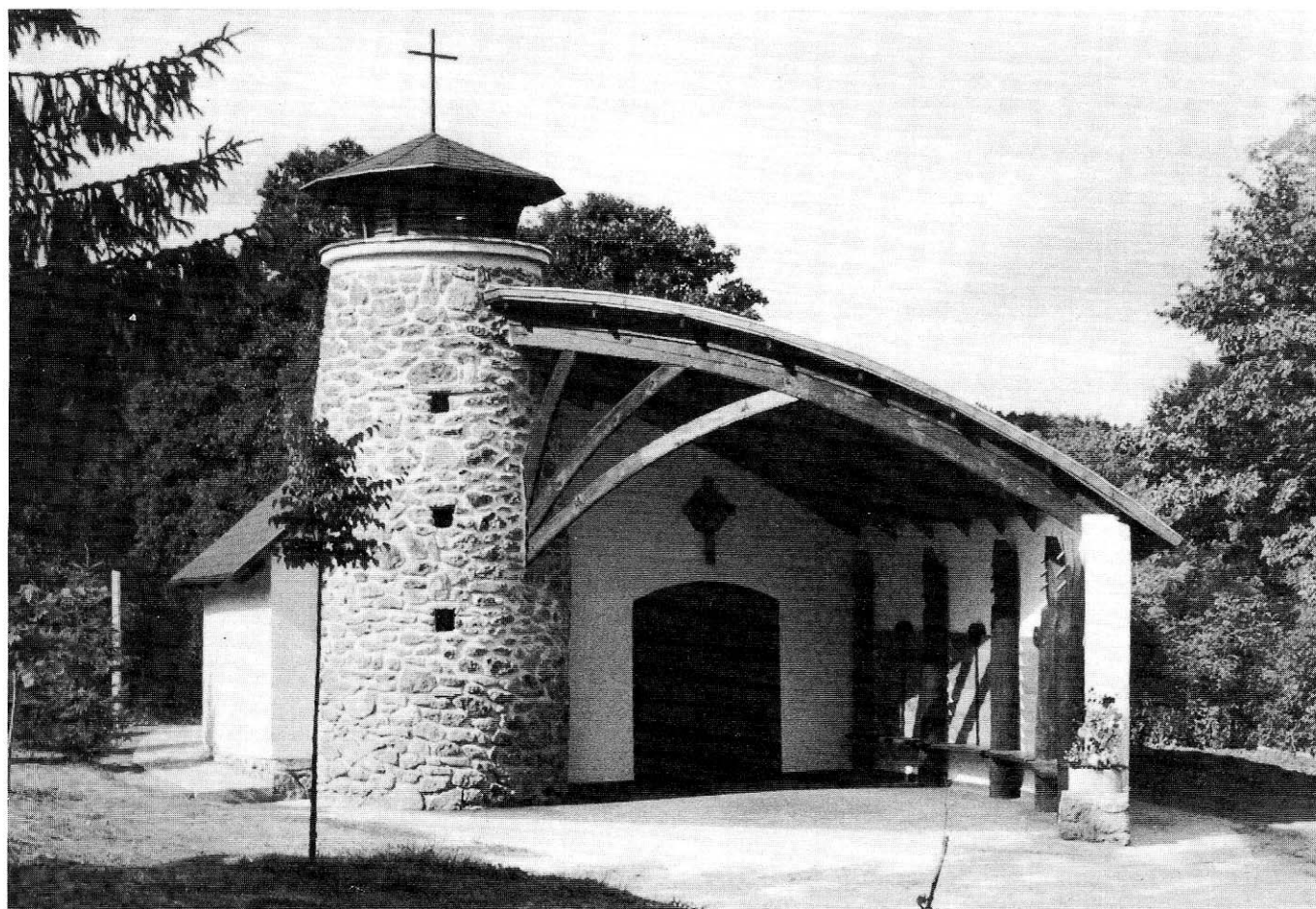
93/3

Címlap: a sárospataki új gimnázium (Makovecz Imre terve) aulája, ahol szeptember 1-én az országos tanévnyitó ünnepséget tartották (Foto: Geleta László)

E számunktól kezdve rendszeresen közlünk beszámolót a kisebb-nagyobb települések főépítészeinek munkájáról. Reméljük, hogy ez a rovat hasznos lesz mind az önkormányzatok, mind pedig a főépítészek számára.

Az átalakított pulai ravatalozókápolna, Krizsán András terve

Kedves Olvasóink

A folyóiratot két éven át gondozó i&e Kft és a Kós Károly Egyesülés között az együttműködés megszakadt. Az Országépítő gondozását a Kós Károly Alapítvány vette át. Ezúton kérünk elnézést mindazoktól, akik korábbi előfizetésük dacára a folyóirat egyes számait nem kapták meg. Kérjük, hogy ilyen esetben az előfizetést igazoló csekkszelvény másolatával együtt küldjék meg az Alapítvány címére a meg nem érkezett számok jegyzékét, hogy postafordultával megküldhessük, vagy amennyiben a remittenda már elfogyott volna, későbbi számainkkal pótolhassuk azokat. Mindenfajta észrevétellel, véleményel, kéréssel forduljanak a Kós Károly Alapítványhoz - Budapest 1074 Barát utca 11. (telefon és fax: 1417.823) Reméljük, hogy a jövőben hatékonyabb terjesztéssel, és az előállítás költségeinek csökkentésével sikerül a folyóirat árának emelkedését megállítani.

ORSZÁGÉPÍTŐ

2		A kolozsvári találkozóról <i>Über die Konferenz der Assoziation Károly Kós in Kolozsvár (Clausenburg - Cluj) Juni 1993.</i>
4	László Noémi	Versek <i>Gedichte</i>
5	Fazekas Vince	Versek <i>Gedichte</i>
5	Sántha Attila	Versek <i>Gedichte</i>
5	Kelemen Hunor	Versek <i>Gedichte</i>
6	Sántha Attila	A transzközép irodalom <i>Literatur der "Transmitte"</i>
7		Templomépítés Erdélyben (részletek a Művelődés című folyóiratból) <i>Gespräch über die jüngste Kirchenbauten in Transsylvanien (Fragmente aus der Zeitschrift Művelődés)</i>
BESZÉLGETÉSEK FŐÉPÍTÉSZEKKEL <i>GESPRÄCHE MIT ORTS-HAUPTARCHITEKTEN</i>		
9		Sáros László - Vecsés
13		Krizsán András - Pula
15		Reményi Antal, pulai polgármester írása
15		Csernyus Lőrinc - Csenger
17	Kampis Miklós	Homo architectus
21		A Kós Károly Egyesülés fejlesztési koncepcióvázlata <i>Vorschlag zur Neuorganisation der Freien Universität der Assoziation Károly Kós</i>
24	Kálmán István	Néhány gondolat a Kós Károly Szabadegyetem fejlesztési koncepcióvázlatához <i>Einige Gedanken zu dem obigen Vorschlag</i>
KÖRNYEZETFOMÁLÁS II. RÉSZ <i>UMWELTGESTALTUNG II. TEIL</i>		
25	Herczeg Ágnes	Városökológia <i>Stadtökologie (Einführung)</i>
25	Hermann Seiberth	Ki gondolt végre a gyermekekre is? <i>Wer denkt endlich an den Kindern? (Übersetzung: Ágnes Herczeg)</i>
28	Jochen Bockemühl	Az erdők pusztulása tudati kérdés <i>Sterbende Wälder - eine Bewußtseinsfrage (Übersetzung: Ágnes Kádas)</i>
29	Buella Mónika	Tájtervezés Amerikában <i>Landschaftsplanung in Amerika</i>
31	Dr. Radó Dezső	125 éves a főváros kertészete <i>125. Jahrestag des hauptstädtisches Gartenbau</i>
35		A zöldfelületgazdálkodásról (beszélgetés Radnóczi Péterrel) <i>Gespräch mit Péter Radnóczi (Budapester Stadtverwaltung) über die Parkwirtschaft</i>
37	Buella Mónika	Szeged fejlődése az alföldi tájban <i>Szeged - Stadtentwicklung in der tiefländischen Landschaft</i>
43	Helyes Gábor	A nagyvárosról <i>Essay über die Großstadt</i>
50	Paul Virilio	Tiszta háború <i>(Pure war) Reiner Krieg (Übersetzung: Dezső Bánki)</i>
52	Molnár Géza	Az ártéri gazdálkodás VII. rész <i>Die Wirtschaft des Überschwemmungsgebiet - Grundlage für eine wirtschaftliche-politische Kontinuität im Becken der Karpaten (VIII. Teil) Zusammenbruch der mittelalterlichen Wasserwirtschaft und Versumpfung der Ungarischen Tiefebene</i>
61	Anthony Gall	A transzszilván stílus megteremtése <i>Schaffung des transsylvanischen Stils (über das Székler Nationalmuseum in Sepsiszentgyörgy - Sfintu Gheorghe von Károly Kós)</i>

E szám megjelenését a Művelődési és Közoktatási Minisztérium, az Országépítő Alapítvány és a Kós Károly Alapítvány támogatta.

ORSZÁGÉPÍTŐ, a Kós Károly Egyesülés folyóirata. Megjelenik negyedévenként. Kiadja a Kós Károly Egyesülés, 7400 Kaposvár, Dózsa György utca 21. Felelős kiadó: Kampis Miklós. Szerkesztőség: Kós Károly Alapítvány, 1074 Budapest, Barát utca 11. E szám munkatársai: Herczeg Ágnes és Buella Mónika. Felelős szerkesztő: Gerle János. Szedés: SZOBA Kiadó.

Nyomás: S-PRINT KFT., Budakeszi. ISSN 0966-0069

A KOLOZSVÁRI TALÁLKOZÓRÓL

Június 18-20-án a Román Antropozófiai Társaság és a Bretter György Irodalmi Kör meghívására a Kós Károly Egyesülés Kolozsvárt tartotta nyári konferenciáját. Magyarországról 70 fő indult pénteken reggel két menetrend szerinti busszal, s egy királyhágói pihenő után kora délután érkeztek meg Kolozsvárra.

A találkozók a Zeneművészeti Főiskola kamaratermében zajlottak. Péntek este egy hallgatói vizsgaelőadás meghallgatása után került sor a bevezető előadásra. Kálmán István - igen röviden összefoglalva - arról beszélt, hogy az Egyesülés iniciatívája az 1956-ban huszonevűsek, az akkor legérzékenyebben érintettek nemzedékétől származik. Ennek a generációnak a tagjaira általánosan jellemző volt, hogy nem tudtak hinni a forradalom elbukásában, nem tudták elfogadni azt, ami a megtorlás után következett. Ötvenhat után 33 évvel, 1989-ben valóban bekövetkezett a rendszer váratlan és gyors összeomlása, és az embereken olyan lelkesedés lett úrrá, ami a századforduló korát jellemezte. Újjászületett az a közhangulat, amelyben mindenki egy gyökeres változástól várta az égető problémák megoldását, természetes és általános elvárás volt tehát, hogy az élet minden területének meg kell változnia.

Ötvanhatot 33 évvel megelőzően, 1923-ban volt egy másik nagyfontosságú esemény; Rudolf Steiner akkor alapította meg az Antropozófiai Társaságot, melynek célját azonban kortársai nem ismerték fel. Az első világháború elsöpörte az emberek századfordulós lelkesedését és újat akarását, elsöpörte a szociális kérdések megoldására kínálkozó lehetőségeket. Steiner 1919 után még rámutatott az új, igazságos európai rend kialakításának útjára, de szociális demagógiájukkal ezt az utolsó esélyt is félresöpörték a kialakuló új önkényuralmi rendszerek. (Steiner utol-

só születésnapja egybeesett a Nemzetiszocialista Párt németországi megalapításával.) Az Antropozófiai Társaság arra hivatott, hogy mintegy intézményes formában fenntartsa azt a szellemi forrást, mely mindenkor bázisa lehet a valóság megismerésének, és az abból fakadó cselekedetnek.

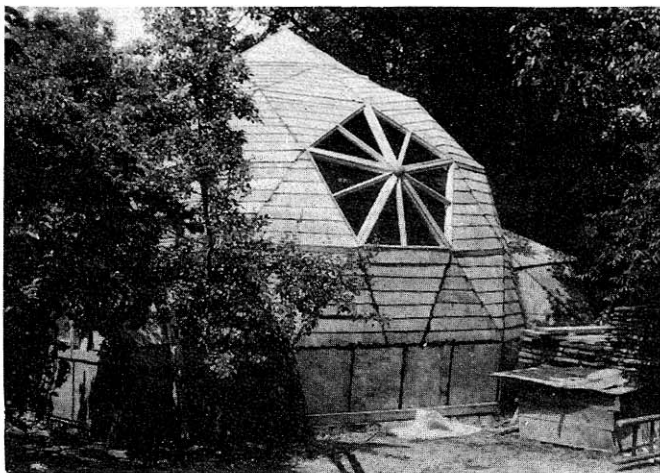
1989 - az áttörés éve. A nemzetközi politikai életben spontán módon egészen új formák jönnek létre; fórumok, kerekasztalok; a közös felelősségvállalás jegyében. Ezen az új, és újra európai reményeket ébresztő helyzeten hamar úrrá lesznek a régi, levitézlett formák. Pártok alakulnak (ötven évvel ezelőtti pártok), a fórumok darabjaikra szakadnak, a politikai-gazdasági életben való spontán, közvetlen, demokratikus részvétel illúzióvá változik.

Ez a mai helyzet, amelyben benne állunk mindannyian, és amellyel szemben az első lépés a helyzet közös áttekintése.

A szombati napon az Egyesülés tevékenységeit irányítók számoltak be részletesen munkájukról és céljaikról. A nagyszámú érdeklődő előtt Zsigmond László ismertette a szabadiskola, Salamin Ferenc a vándoriskola működését. Valamennyi előadás és hozzászólás román, illetve magyar nyelvű fordítással hangzott el, mert sok volt a román anyanyelvű résztvevő is. Gerle János beszélt az *ORSZÁGÉPÍTŐ*-ről (amelyről egyébként az első összefoglaló értékelés és ismertetés éppen Kolozsvárt jelent meg az Erdélyi Múzeum című folyóirat új folyamának második számában Balogh Ferenc tollából: *Építészek folyóirata Kós Károly nyomában...*)

A program kötetlen beszélgetéssel folytatódott, délután pedig a *TRISKELL* iroda tagjai, Siklósi József és Turi Attila tartottak vetített képes, videóval kísért előadást a szerves építészet magyarországi eredményeiről és előzményeiről, valamint a sevillai pavilon építéséről.

Vasárnap reggel Bréda Ferenc költő, a Bretter György Irodalmi Kör működését, és az irodalmi

életben betöltött szerepét elemezte. A Kör, akárcsak elődje, a Gaál Gábor Irodalmi Kör rendszeresen szombatoként tart összejöveteleket, fennállása óta azonos dramaturgia szerint. A Körnek nincs formális tagsága; aki az ülésen jelen van, teljes jogú tagnak számít. Az összejövetelek alkalmat adnak a bemutatkozásra egy-egy irodalmárnak, aki bevezetésképpen felolvasást tart a munkáiból. Ezt egy előre kiválasztott, erre gondosan felkészült személy véleményezi, majd nyilvános vita következik, mely a tapasztalatok szerint nagyon élénk, mélyreható és kiszámíthatatlan. Az utolsó szó joga az alkotót illeti meg, hogy beszámoljon róla, hogyan élte meg a művei által kiváltott indulatok megnyilvánulásait.

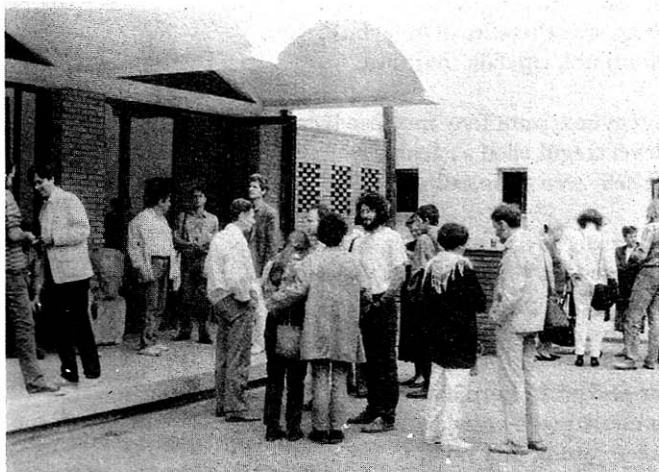
A beszámolót a Kör munkájában rendszeresen résztvevő, és azt szervező fiatal költők személyes bemutatkozása követte; verseiket olvasták fel (ezekből adunk válogatást) Sántha Attila, Fekete Vince, László Noémi bölcsészhallgatók, és Kelemen Hunor, a kolozsvári magyar tévéstudió munkatársa, aki előző nap interjút készített az előadókkal a helyi műsor részére. A Kör tagjai általában a bölcsészkar irodalmi-közéleti lapja, az Echinox szerkesztői és szerzői. Ez a lap román, francia és magyar nyelvű oldalakat tartalmaz; így jelenik meg már 25 éve. A különböző nyelvű részeket egymástól független szerkesztői társaságok állítják össze, de mindegyikre jellemző a mindenkori avantgard magatartás, a hivatalos szemlélettel való szembenállás. Az Echinox költői rendszeresen és hagyományosan a kitagadottságból válnak elismert művészekké; ezt a szerkesztők igen tiszteletreméltó, hosszú névsora igazolja.

A déli visszaindulásig beszélgetés folyt, amelynek középpontjába mindinkább a Waldorf-pedagógia kolozsvári és romániai helyzete került. (Az előző számunk belső borítóján bemutatott kettős kupola építése még nem fejeződött be és a nagy lelkesedéssel és siteséggel elkezdett munka átgondolatlanságából eredő következményekkel most kell majd szembenéz-

niük a szülőknek. A szakszerű, időjárásálló épület-szerkezeti megoldások még jelentős munkát és anyagi ráfordítást igényelnek. Ugyanakkor a jelenlegi kétcsoportos óvoda, mely egy családi ház átalakításával és toldozgatásával jött létre, maga is javításokra, átalakításokra szorul. A hatalmas, gyönyörű kert - elvadult gyümölcsös - melyben az óvoda áll, és amelynek közepén a két fakupola emelkedik, valóban alkalmas több óvodai csoport izgalmas játszóhelyének alapos tisztogatás és kertgondozás után.)

Általános panasz volt a szülők kezdeti lelkesedését követő lanyhuló érdeklődés, minden munka az amúgy is túlterhelt óvónőkre hárul. Labanc Zoltán, a konferenciameghívás kezdeményezője és gyakorlati lebonyolítója az iskolák helyzetét ismertette. Az ország 27-28 városában összesen 50-52 kísérleti Waldorf-osztályt indítottak az elmúlt két-három év során. Ezek a kísérleti osztályok rendes tantervű iskolák keretében működnek, tanáraik az iskolai tantestületbe tartoznak. Így ezekben az osztályokban a Waldorf-pedagógiából csak a tananyagra vonatkozó elemek jelennek meg egyéb összefüggéseikből kiragadva. Hasonlóan nagy gondot jelent a bizonytalanság a jövőt illetően, mert a jelenlegi szabályozás szerint szabad iskola egyáltalán nem működhet az országban (az egyházak egyéb javaik mellett iskoláikat sem kapták vissza), a kísérlet csak addig folytatható, amíg annak előnye az állami oktatással szemben bizonyítható. Az első négy év után állami vizsgabizottság (!) feladata lesz megállapítani ennek az előnynek a fennállását. Természetesen ez a vizsgálat bármikor eredményezheti (először 1994-ben) a kísérlet azonnali beszüntetését annál is inkább, mert a Waldorf-tanítás nem teljesítményorientált, különösen nem az első négy évben, a valódi előnyt pedig a hivatalos vizsgázatók akár negatívan is értékelhetik.

A jelenlegi szabályok egyéb nehézségeket is támasztanak. Az osztálytanító csak 4 évig kísérheti a saját osztályát, szaktárgyat csak szaktanár oktathat, stb.

Kálmán István a szülők megnevelésének kérdésére válaszul kifejtette, hogy a Waldorf-pedagógia nem épülhet "fentről" jövő propagandára. Az igénynek a szülőktől kell kiindulnia, nekik kell ezt a nevelési típust tudatosan választaniuk gyermekük számára. Az igény a meglévő rossz tapasztalatból indul, az azzal szemben megjelenő kínálat, ha az egészséges, józan személyiségfejlesztő nevelést ígér, akkor a szülők fogják a tárgyi feltételeket megteremteni, akár saját erőből, akár külső támogatás megszerzésével. Ha ez az aktív szülői háttér hiányzik, az intézmény maga sem tud tartósan fennmaradni. A pedagógusok dolga a tanítás, az hogy válaszoljanak a szülők neveléssel kapcsolatos igényére. Folyamatosan igazolnuk kell, hogy ez az iskola vagy óvoda, amit a szülők tőlük vártak, és amelyért hajlandók folyamatosan áldozatokat hozni. Ez az együttműködés az iskolaépítés, és -fenntartás alapja, és ennek példája az, ami további, normális nevelést igénylő szülők számára ösztönzést adhat.

Az ingadozó létszámú és aktivitású, elsősorban szombaton igen nagy számú helyi közönség soraiban sok volt az építész. Többek között így esett szó - programon kívül - az ugyancsak az előző számunkban, a temesvári templom kapcsán érintett templomépítési akcióról.

Balogh Ferenc építész mutatta meg és adta át a Művelődés című folyóirat 1992/6 számát, amely az "Épülő templomaink Erdélyben" című, 1992. februári tervek kiállítását követő szakmai beszélgetés jegyzőkönyvét tartalmazza. Daróczy Miklós, a kolozsvári refor-

mátus egyházkerület templomépítéseit irányító építész sorolta fel a munkák jelenlegi állása szerinti csoportokban az új templomokat. Eszerint elkészült már a brassói, Moldva utcai templom (építész: Renel Marian), és a marosvásárhelyi bővítés (Kali Ellák). 1994-ben fejeződik be az építkezés Kolozsvár Bulgária-telepen (Zakariás Attila). Folyik továbbá az építkezés a Kolozsvár melletti Kisbácson és Kolozsvár-Tóközön (Murádin Beyer Katalin), Detreheim-telepen (Beyer Daróczy Gábor), Sepsiszentgyörgyön (Zakariás Attila), Csíkszeredán (Keresztes Szabolcs). Épülőfélben van a siklódi templom is, melynek terveit valaha Kós Károly készítette, s most a hívek úgy döntöttek, hogy ha néhány évtizednyi késéssel is, de ez a terv valósuljon meg.

Különbő okok miatt (pénzhiány, engedélyeztetési nehézségek) kész kiviteli terv ellenére sem épül egyelőre a Brassó, Bukaresti úti (Ornstein Emil) Kolozsvár-Tökvágás-i (Daróczy Julianna), székelyudvarhelyi (Müller Csaba), szabédi (Kosztai Árpád) és a segesvári (Dávid Gyula), ami Alpár Ignác templomának bővítése.

Az unitárius egyház is hasonló építési programot indított: befejezés előtt áll a Kolozsvár Monostori negyed temploma (Nonn Tibor), és elkezdődött az építkezés Baróton (Kovács Kázmér). Csak a terv készült el Sepsiszentgyörgyre (Bíró Gábor), és Székelyudvarhelyre.

(Következő számunkban be szeretnénk mutatni a terveket és a megépült templomokat.)

G.J.

LÁSZLÓ NOÉMI

Villódzás

Volt anyám, ki egy visszafojtott hajnalommal elutazott:
megállt a várfal csonka ormán,
felhők nyomában elfutott.

Volt istenem,
mert sosem volt s nagyon kerestem,
volt istenem,
de meghajolt és elment csendben.

Voltam.
Elvéve fel-felbuktam
iránytévészett
emberekben.

Mostanság egy tenyérnyi vízbe
szédült ábrákat ró a nap,
nincs senki, semmi elveszítve,
az ösztönök is alszanak.

Vállvonogató

Velünk is hárman játszanak.
Az idő áll és megadón
leomlanak a kőfalak.

Nem léteztünk, csak zúg velünk
az ismeretlen lég dala,
hogy menthetetlenül megyünk,
szomjunk cipeljük máshova,

megyünk, mint fény mit sose láttak,
levél szegül ellen az árnak
felsebezték tekintetünk,

mi pedig mélán meg-meg-állunk
megvonjuk vékony, csonka vállunk,
mert végül minden álmatag,
velünk is hárman játszanak:

az első ajkán hordja anyját
a másik szóba vésve hangját
s míg utunk úttá válik,
vizet fakaszt a harmadik.

FAZEKAS VINCE

Labirintus

Csukló kövek. Alkonyat van.
Indulni? (A repülők délre szállnak.)
Zuhog a rés a mozdulatokban.
Rozsda karcolja a fákat.

Korom-csend. A kékben már csont-éj;
rezeg pőrén, a tálban kocsonya.
Vörös permet hull. Lenge fűszer
arcomon a kényszer. Nincs hova.

Fölös ornamentika szavaimról, mint
ékezet csörömpöl alá. Benne gázolok.
Hangodat hallom, látni képedet.
Közelednél. De távolodsz.

Amfitrüon

Fogak hiányos csontkerítése,
gyűrött váll, remegő árnyalak.
Egyként követ a fény büntetése.
A mélyből fojtott nyögés szakad.

Alig hiszem, hogy némán hordoztalak,
tehetetlen lenyomatod. Karóval jöttél,
nem kenyérrrel. Csikorogtak a talpad alatt
a nappalok, keverve éjjel.

Nem tehetem rád élő kezem,
szemembe szemed karcol, ha néz.
A félelem van csupán. Sötét nézése.
Suhognak belül ércpikkelyű halak.

SÁNTHA ATTILA

Ha az őszirózsza elvirít

A nagy éjszakában
az őszirózsza lassan elvirít,
fűzfák levelével takarózik,
fázik a víz.

Elszivárgok halkán,
vérem szagára gyűlik az éj,
felfalnak az éjjel téged is -
halj meg, ne félj.

A biztos pont

"Egy biztos pontot adjatok"
kiáltozott a mocsárban Münchhausen,
mikor már csak keze és feje volt.

Lebegett a halott Isten szelleme
a víz felett egy lepedőben,
és lihegte, hogy "Bosszút, bosszút!"
süvöltött és sikoltott a szellem,
hogyan "cikk, cikk" és hogy "hogyan volt!"

Falta be a mocsár az embert,
haja égnek álló fű volt,
s már vizigót lovak jöttek lelegelni,
mikor Münchhausen így bugyborékol:
"Heuréka! Isten halott, ez biztos!"
majd megfogta magát hajánál fogva
s a mocsárból kiugrott.

Vizigót lovak és Isten halott.

KELEMEN HUNOR

(Valahol bennem...)

valahol bennem ácsorogsz
a higanynehéz szürke lázban
a szíven csöndben átcsorogsz
az arcokon makulátlan máz van

a tükrökben a tér lakatlan
a smink alatt az idő telik
szemembe a fordított katlan
mélyén halál leselkedik

a hajszálerekben leragadsz
már csak úgy van mint a többi
éber bennem a börtönőr
hiába próbálnál szökni

a sejt láthatatlan tágas ól
nem érkezel - nem távozol

(Itt mindenki tud valamit...)

hová az út oly serényen?
ön mögött van még valaki?
susztergőnyedt igyekvés ez
ily fűgén mely célhoz haladni?

hány figura egy rövid élet?
hány zsebcselre telik belőle?
békések vagyunk mind ahányan
mégis csak menekül előle?

itt mindenki tud valamit
majd hozzá adja a másikat
ettől lesz sűrű a tudás mint
télien az orrban a nátha

miért e furcsa reszketés?
jön a tavasz és megannyi hátha

Sántha Attila

A TRANSZKÖZÉP IRODALOM

Mottó: akár Kelemen Hunor híres sora is lehetne: "reszkessetek!", ami így igaz, ha valaki fél azoktól, akiknek nem kunszt a nihil, és hisznek az irodalomban.

A./ 1989. december 22-én meghal Beckett, az európai kultúra szemetesembere, a modernizmus szimbóluma, és ezzel "vége van valamilyen, mindegy, milyen érdekes vagy érdektelen, de nagyon valamilyen, csak tudnánk, miféle előadásnak, amely a modernség kétezer éves kifejlődését és végkifejletét jelentette, s amely 1914-gyel, 1945-tel, 1989-cel összeomlott." (Balassa Péter). Egyetlen "nem" szóra összeomlik a modernitás kétezer éves felépítménye, és ezen belül, mint az európai (nyugati) kultúra jellegzetes termékei, a modernizmus és a posztmodernizmus is megszűnnek. NEM, és e tagadás azt jelenti, hogy az egyén többé már nem a pusztuláson hüppögve síró magyar tarka, sem az értékrelativizmus pocsolójában kiabrándult, de vidáman éldegélő jellegtelen valaki. NEM, és ezzel egy csapásra új helyzet áll elő, mely egy világkezdet lehetőségét ígéri.

Az irodalomban ennek a "nem"-nek a neve, minthogy éle az éppen uralkodó szemlélet ellen irányul: antiposztmodern. Ám ez nem jelent visszatérést a modernhez, mint ahogy ezt a kizárólag antinómiákban gondolkodók feltételezik. Az antiposztmodern egyaránt modern- és posztmodern-ellenes, a posztmodernséget a modernitás záróakkordjaként értelmezi. A NEM szaltószabadságot nyújtó lázadása jelen esetben egyaránt irányul a modernitásnak az egymásba játszó mindkét véglete, a modern és a posztmodern ellen. Az irodalmi antiposztmodern egységben veti el a Nagy Történet, illetve a Nagy Történet Hiányának mítoszát, az Isten felé törtetés végletesen racionális, már az irracionális is tudatosan felhasználó, és az istennélküliség távlatokat nélkülöző, önmagába visszaforduló művészetét. Voltaképp az emberi lényeg európai leszűkülése ellen lázad, mely a modernitás kétezer éve után szerinte szükségszerűen torkollott a modernizmus és a posztmodernizmus szörnyképződményeibe. Lázad, nem fogadja el, hogy tovább folytassa az árnyékbokszolást egy leszűkített világtértelezés alapján.

B./ E NEM-et kimondva megtörténik az elszakadás, mely lehetőséget nyújt a felülemelkedésre, a távlati rálátásra. Így születik meg, vagy inkább visszatér a létezésbe a transzközép irodalom. A transzközép irodalom nem új irodalmi irányzat (hisz maga az "irodalmi irányzat" fogalma is kitörölhetetlenül kötődik a modernizmushoz, hanem az ember, a világ és a létezés egy másfajta, teljesebb megközelítésén alapuló világszemlélet talaján álló művészet. A transzközép nem valami újnak a megnevezése, hanem egy máris létezőnek az emberi dimenzióba való belépése, és tudatosulása azáltal, hogy nevet adunk neki. Előbb volt (és mindig volt) transzközép irodalom, mint megneveztük, de most szólal meg emberi nyelven.

A kezdeti NEM fölött lebegve a transzközép többé nem tagad, territóriuma voltaképpen a tagadáson túl kezdődik. A transzközép egyszerre állít és tagad, egyszerre nem állít és nem tagad, hanem ott lebeg e fogalmak fölött, és középen áll. Közép, mert nem tud feketében és fehérben gondolkodni, hanem mindkettőben és egyikben sem. Nem tagadja a nyugati fejlődést, mint ahogy nem igenli a keletit sem, ezzel szemben ott áll valahol Kelet és Nyugat, de Észak és Dél között is. Mindegyikben benne van, és mégis, tulajdonképpen egyikben sincs. Ám nem válik formátlan amalgámmá, hisz létezik egy rálátási pont, föld- és világcentrum, gömbközpont, melyhez viszonyítani lehet, mely értelmessé teszi számára a világot. A transzközép alapja nem a középszerűség, hanem a transzcendentális közép, mely az értelmesség érzése mellett kiindulópontként az értékelhetőség lehetőségét is nyújtja.

Transzközép, mert nem a végletek egymásellenességéből, hanem azok egymásértlevőségéből táplálkozik. A fogalomban a "közép" nem a nullát takarja, hanem azt, ami a Semmi és Valami egységben, nullán túli transznulla, legfőbb érték.

A transzközép alapja a legmélyebben és legközelebbi lévők réteg, a tradíció. Ez a tradíció nem tévesztendő össze, mint ahogy arra Monica Spiridon felhívja a figyelmet, "a balladai juhlegeltetéssel, vagy a harsogó nacionalizmussal (melyet naivan állítanak szembe az úgynevezett kozmopolita áramlatokkal)". Ennek a tradíciónak a jellemzői a lényegesség, a mélység és a középesség; tulajdonságok, melyek megvédik attól, hogy egyoldalú legyen. A tradíció egyszerre őrzi magában az egyéni és általános jegyeket, és mégis túl van rajtuk: nacionalista és antinacionalista, individualista és kollektivistá, és mégis, egyik sem, hanem valami túli.

Ugyanakkor a transzközép nem feltétlenül misztikus vagy ezoterikus szemléletet jelent, mint ahogy az eddigiekből talán következtetni lehetne. A transzközép egyszerre lehet misztikus és vaskosan földhözragadt, ezoterikus és mindenki számára elérhető, ám minden esetben tart a középpont, a transznulla felé. A transzközép nem tagad. Még a modernizmust és a posztmodernizmust sem tagadja meg, hanem fölötte áll, és mint létező (mint létrejött) szellemi képződményt, ezt is szemléli. A transzközép ugyan atemporális, de nem tagadja meg a kort, amiben él. Úgy atemporális, hogy egyben korszerű, egyaránt szólva a tudóshoz, és a tévékultúrán felnőtt emberhez. A transzközéphez el lehet jutni középről ugorva, de körbemenni is lehet, úgy, mint a "javíthatatlan korhely, aki egyre később és később fekküdt le, míg oda nem ért, hogy most már este fekszik le és reggel kel fel, mint a józan ember. Odáig jutott a forradalmiságban, hogy most már a Rendet tiszteli" (Szerb Antal) Az a tény, hogy a transzközép korhely is tud lenni, nem zárja ki, hogy komoly legyen és a tradíció alapján álljon. A transzközép nem a végleteknek a tagadása, hanem azok egysége: egyszerre komoly és komolytalan, logikus és illogikus, hisz túl van.

Túl az élet és a halál kérdéseiben, a létezésben helyezkedik el. Ezért nem fél a haláltól sem (noha nem tagadja a halál tragikumát), és szívesebben beszél a halálon túliról. Mégis, nem a szférák zenéje a transzközép irodalom, hanem a létezés művésze, élet és halál leképezése. A halálról beszél, és benne van az élet, és az életéről beszél és benne van a halál, és mégis túl, a létezésben van, és mégis emberül szól. Egyszerre lehet morbid, parodisztikus, vagy megdöbbentően félkegyelmű, és véresen komoly. Tisztában van a létezés paradox (Hamvas), és mégis értelmes voltával, azzal, hogy "a humor titkos forrása a szomorúság" (Twain), azzal, hogy a szomorúság mit sem ér öröm nélkül, és az öröm is értéktelen pusztán önmagában. Vidám létezésben levés ez, mint Nietzsche vidám tudománya, út a végső felszabaduláshoz és felelőtlenséghez, "a nevetéssel szövetekezett bölcsességhez" (Nietzsche).

Nem gögös irodalom ez, mely a világ ismeretlen nyelvét próbálja megtanulni, se nem alázatos, hogy az isteni kegyelemtől várja a mindenség kommunikációjába való bekapcsolódást, hanem egyszerűen vidám, mert kinyitotta magát a világ és a létezés számára. Nem megtanulja a világ nyelvét, csupán rájön, a világ is emberi nyelven beszél, mint ahogy anyagul és szellemül is, és nevet az egyszerű megoldáson.

Számarra a létezés és a világ úgy van, ahogy van. Akár azt mondhatná, hogy úgy van jól, ahogy van, még ha hinné, hogy a jó jobb, mint a közép, és sokkal jobb, mint a rossz. Egyszerűen a létezésben van, s mivel létéhez nem fér kétség, önbizalma határtalan. Lehet, hogy titkon hisz az irodalomban, és annak lehetőségében, noha a hitnek itt már semmi jelentősége.

Végezetül a transzközép irodalom "nem konzervál semmit", de nem is hoz semmi újat, egyáltalán nem liberális, de nem totalitárius, "nem dolgozik a haladásért", de ellene sem, "nem dugja be a fülét a piac jövőt éneklő szirénei előtt", de nem is részegül meg tőlük. A transzközép középen áll, a végletek egységében, és megmarad embernek.

Daróczy Miklós:

1990. elején a Kolozsvári Református Egyházkerületnek óriási feladat szakadt a nyakába: húsz egyházközség is bejelentette templomépítő szándékát. Az öröm pillanatai után - "most már végre építhetünk templomokat" - átértéztük, milyen nehéz feladat elé állítja ez építészeinket. Murádin Kátival, kivel előzőleg többször is dolgoztam, próbáltuk ezt a feladatot elemezni. Mindenekelőtt onnan indultunk el elképzeléseinkben: olyan templomokat kell terveznünk, melyek megfelelnek a XX. század végének és a XXI. század elejének, de ugyanakkor legyenek kimondottan erdélyi templomok is. Nem azt akarom ezzel mondani, nem arra gondoltunk, hogy csak a hagyományost vesszük figyelembe, s így visszalép-nénk 50-60 évet; *modern* templomokra gondoltunk, *erdélyi* jelleggel. Ez így kimondva első pillantásra nem is tűnik nagy dolognak, csak a problémakörök alapos átgondolása után mérhetjük fel a feladat nehézségi fokát. Ezt egy ember vagy két ember megoldani nem tudja... - és innen született az ötlet: össze kell fog-nunk a feladat megoldására. Gondolatunkat megpró-báltuk népszerűsíteni, és toborozni kezdtük az erdélyi magyar építészeket. Megkértük őket, mindenki hozza el ötletét, gondolatát, tervét - hogyan nézzen ki a századvég vagy az új századelő erdélyi református temploma? Az első találkozóra már 1990 júniusában sor került... akkor csak tizenhatan voltunk, de ez is nagyon örvendetes volt. Mindenki kész elkép-zelésekkel jött. Beszélgetéseink során kialakult az egyöntetű vélemény, hogy konkrét megrendelés nél-kül nehéz templomot tervezni. Egész Erdélyre gon-dolva kiszélesítettük a kört, munkánkba a két Refor-mátus Egyházkerület együttesen kapcsolódott be... most is együtt vagyunk itt Balogh Lajos mérnök-kollégámmal, aki a nagyváradi kerület építésze. A tervezőknek csak egy része református, így megpró-báltuk kezdeményezésünket ökumenikussá tenni, de ez csak próbálkozás maradt, más vallású tempomterv nem is született itt. Továbbra is Kolozsváron talál-koztunk, maximálisan két hónaponként; Sepsiszent-györgyről, Vásárhelyről, Váradról, Nagybányáról, Szatmárról, Brassóból, Temesvárról jöttek a szak-emberek, mindenki elhozta a tervét és bemutatta. Teljesen baráti szakmai megbeszélés követte ezeket a bemutatásokat, ellenséges hangulat egyszer sem alakult ki. Találkozásainkat a kollegiális hangnem jellemez-te, mindenki örömmel jött el ide.

A két Református Egyházkerület megegyezése-ként csak akkor terjesztettünk egy tervet a hivatalos jóváhagyó szervekhez, miután ez az építész-közösség

rábólintott a tervre. Azt nem mondom, hogy a kitű-zött célt meg tudtuk valósítani; nem is érzem magam arra hivatottnak, hogy most kijelentsem: egy új erdélyi templomstílust alakítottunk ki... ettől még távol állunk, de mindenképpen pozitív eredménynek könyvelem el azt, hogy ez a műhely megalakult és működött két éven keresztül. Egyöntetű vélemény, hogy tanácskozásaink jól sikerültek, érdemes volt ezen a fórumon résztvenni, és folytatni kell.

Azonkívül, hogy megpróbáltunk egy új templom-stílust kialakítani, én úgy érzem, hogy az igényszin-ten is emeltünk; a véleményezésre benyújtott mun-kák is nagyobb gonddal készültek el. Az is az ered-ményeink közé tartozik, hogy a bukaresti jóváhagyá-sokon többször ért minket dicséret, mint elmarasz-talás, és ez munkánk komolyságát bizonyítja.

Beyer Dóczy Gábor:

Jó lenne egy olyan önálló kiadványt megjelentet-ni, amely ezeket a tervrajzokat tartalmazná, mások-kal kiegészítve és a megfelelő szövegkísérettel, s ezt széles körben terjeszteni, hogy az egyházközségekhez is eljusson. Mi történik jelenleg? Nagyon gyakori eset, hogy a papok építkezni akarnak, s még a püs-pök véleményét sem kérik ki. Ennek pont Vásárhely a legjellemzőbb példája - negatív példa. Van egy "jó" mesterük, az "olyan templomot rittyent nekik, hogy hétfánfüttyülő..."

Mindenképpen össze kellene gyűjteni ezt az anya-got egy füzetbe - a Művelődésnek ez plusz bevételi forrása is lehetne - s ezzel felhívni a figyelmet arra: létezik ez a tervezőműhely, építészei ilyen-amolyan templomokat terveznek. Az építető közösségek meg-tudják, hova forduljanak, hogy ne az utolsó mes-terrel építtessenek... nagyon sok gyenge munka szü-letik Erdély-szerte. Tudatlanul az első tervet, az első ember munkáját elfogadni és megépíteni szerintem felelőtlenység. Aránylag kevés templom épül, kultu-rális-esztétikai szerepe egy-egy közösség életében egyre nagyobb, egy ilyen fontos kérdést nem szabad felelőtlenül és esetlegesen kezelni.

Ábrahám Sámuel:

Mint lelkész s mint építető javasolom: ne csak Nagyváradra küldjük le ezt a kiállítást; az egyház-kerületeket, a lelkészi hivatalokat is kérdezzük meg - ide is el kell jusson. Ugyanazt a célt szolgálná, mint az említett kiadvány. Az emberek felfigyelnek, megis-merik a tervezőműhely munkájának színvonalát, s majd ha egy közösségnek pénze lesz, tudja kihez forduljon.

Salvanu Virgil:

Végignéztük a rajzokat, talán a kívülrőlőknek fel-tűnt furcsaságuk, szokatlanságuk. A kiállított tervek

ennek a munkaközösségnek a felfogását, stílusát tükrözik. Most ilyen templomokat építünk. Bonyolult kérdés eldönteni, megfelelnek-e a célnak esztétikailag is. Azt nem tagadhatjuk le, hogy modernnek... Az első benyomás nem mindig mérvadó. A tervezőmunkában létezik egy kísértés a túlzott egyénieskedésre, az épület minél divatosabb, első pillantásra megkapó, szokatlan legyen. Ezt a hullámot meglovgolni nem szabad! A divat nagyon formális... A templomépítésnek értékes hagyományai vannak, erre tekintettel kell lenni - hogy ez mennyire sikerült nekünk, ezt majd a későbbi generációk, az utókor fogja a legelfogulatlanabban eldönteni.

Murádin B. Katalin:

Nem lehet addig templomtervezéshez fogni, amíg nem jövünk rá, mit is jelent a *tér*, *tengely*, *súly* a reformátusoknál, mit jelent az *úrasztal*, hogy miért van pont ott az úrasztal, hány *bejárata* kell legyen egy templomnak, hány van a Farkas utcai templomnál, hány van a Kós Károly templomain. Tervezésünkben a szerkezeti, szellemi, rituális problémákat próbáltuk feloldani.

Egy olyan kapacitású ember, mint Kós Károly nem születik minden évszázadban, munkáját még most sem tudjuk pontosan felértékelni. Nekünk nincs jogunk, még ennyi év távlatából sem, lemásolni, vagy ismételni stílusát. Szelleme, felfogása

viszont irányíthat, vezethet minket, s ebben mindannyian egyetértünk. Nem tudunk és nem is akarunk kis Kós Károly-templomokat építeni... A stílust keressük. Az erdélyi építészeti stílus még nem alakult ki, időre van szükségünk...

Daróczy Miklós:

Műhelyünk alakulásakor is megbeszéltük, Kós Károly nyomdokain haladunk, de másolni nem akarunk. A szellemét tanulmányozni, leszűrni, alakítani és modernül továbbvinni, azt lehet... minden tervező erre törekszik.

Beyer Dóczy Gábor:

Hogy milyen mértékben kötődünk a hagyományokhoz? Az erdélyi templomok magasztos mennyezete jelentkezik a tóközi templomnál, csak vasbetonszerkezetben, ugyanígy jelentkezik az aszimmetria, ami Kós Károly építészetének is jellemzője volt, templomtervemem én is utalok a fiatornyos megoldásra. Új építőanyagok jelentkeznek, Zakariás Attila vasbetonszerkezetre helyezi a faszervezetet - ez egy továbblépés. A követ, mint építőanyagot, nem használja, vasbetonszerkezetben gondolkodik, és ezt Kós Károlyosan faszervezettel fedi le. Murádin Katalin a betonszerkezet közti részeket festett kazettákkal dekorálja. A példákból kiviláglik: Kós Károlyt nem formailag, hanem hangulatában utánozzuk.

Az előző oldalakon az épülő kolozsvári Waldorf-óvodáról, és a találkozóról készült felvételek (Tusnád Zsolt és Gerle János fotói).

SÁROS LÁSZLÓ - VECSES

Két éve, amikor nekem a *KÖR Kft.* már nagyon nem tetszett, munka ügyében kerestem meg Molnár Imrét, a mostani polgármestert, aki egyébként építész. Gondoltam, hogy - mint minden községben, ahol az új polgármesterségek, új testületek felálltak - ott lehet valami munka. Így is volt, mert kiderült, hogy éppen egy meghívásos pályázatnak nevezhető felhívást adtak közre, s Molnár Imre kitalálta, hogy akkor minket is meghívhatnak. Egy falusi iskolának nevezett iskola tervezése volt a feladat. Azért *falusi*, mert Vecsés legrégebbi részét "falunak" hívják, és erre a részre került az általános iskola. Meghívtak öt társaságot, pontosabban mi lettünk volna az ötödik. Abszolút jellemző volt arra a korra, hogy a dekonjunkció miatt a pályázatot úgy írták ki; ők nem fizetnek semmit, se meghívási díjat, se térítést, a nyertes pedig megkapja a megbízást. Erre én írtam egy levelet, hogy mennyire nem tartom ezt etikusan, és kértem Imrét, hogy a következő testületi ülésen olvassa fel. Kiderült, hogy az öt meghívott között volt Makovecz is, és ő ugyanilyen levelet írt. Ez volt végül is a nyitás, de még akkor, amikor először találkoztunk, mondtam Molnár Imrének, hogy ha egyetért vele és a testület is szükségét látja, voltaképpen nagyon jó lenne ha ott Vecsésen főépítész lehetnék. Jóval később egyszer csak üzent, és akkor egy rakás tervvel felszerelve elmentem egy testületi ülésre; bemutatkozásra, meghallgatásra. Aztán megint üzentek, hogy rendben van. Én mindenféle státuszról jó ideje irtózom, és mondtam, hogy ezt nem tudom, és nem is akarom állásként csinálni, csak megbízási szerződéssel. Ebben természetesen benne van az is, és hát ez nagyon lényeges - ha nem a leglényegesebb - része a főépítészkedésnek, hogy magam is tervezhessek. Jól tudod, hogy papíron a főépítész a saját területén gyakorlatilag semmit nem tervezhet. Ezt ugyan senki sem fogadja el, és különböző formációkat találnak ki, hogy hogyan lehet kijátszani, de tény az, hogy elvileg egy főépítész a saját területére legfeljebb kisebb rendezési terveket (beépítési tervekkel bezárólag) csinálhat. Azzal persze én is egyetérték, hogy ha a főépítész a területén beleszól - ez nem lenne kötelessége - a magántervezői tevékenységbe, akkor ő saját maga ugyanilyen munkákat ne csináljon. Az egész vecsési létem, azt követően, hogy elfogadtak, és megkötöttük ezt a szerződést, azzal kezdődött, hogy a tervtárban visszamenőleg megnéztem legalább száz tervet. Valami elképesztő volt a színvonal - félreértés ne essék,

nagyon sokat É2-es besorolású tervező, tehát építész-mérnök készített. A polgármester jóváhagyásával ezt követően összehívtam a Vecsésre rendszeresen dolgozó magántervezőket, és elmondtam nekik, hogy hát máától kezdve nagyon rossz világ lesz itt, mert jóllehet semmilyen rendelet nem írja elő az esztétikai színvonalat, de ezen jó lenne javítani. Először rettentően nem értették, aztán azt kezdték gondolni, hogy ez most nyilván a saját embereit akarja előtérbe tolni, az összes többit pedig valamilyen mondva-csinált ürüggyel visszautasítani. Azóta talán már kiderült, hogy nem így van. Visszatérve a saját tervezői területemre: volt egy megállapodásunk, hogy én ott semmiféle magántervezői tevékenységet nem végzek, s ha a színvonal - adja az Isten - láthatóan javulni kezd, akkor majd lehetséges, hogy egy idő múlva már nem kell a magántervezői tevékenységbe beleszólnom.

Kapcsolatom magukkal a magántervezőkkel elég változó: van akivel jó viszonyban vagyok, noha az általa produkált színvonal a világon semmit nem változott - és van akivel nagyon nem jó a viszonyom. Én tényleg azt hittem, hogy ez a színvonalatlanság valamiféle esztétikai kérdés, de hát szó sincs erről. Olyan elemi, primitív, alapvető hibák vannak a tervekben, amik az ábrázolási készség, a térlátás súlyos hiányát mutatják.

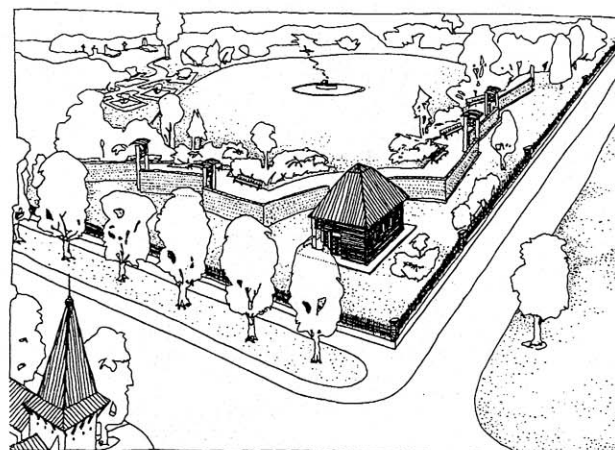
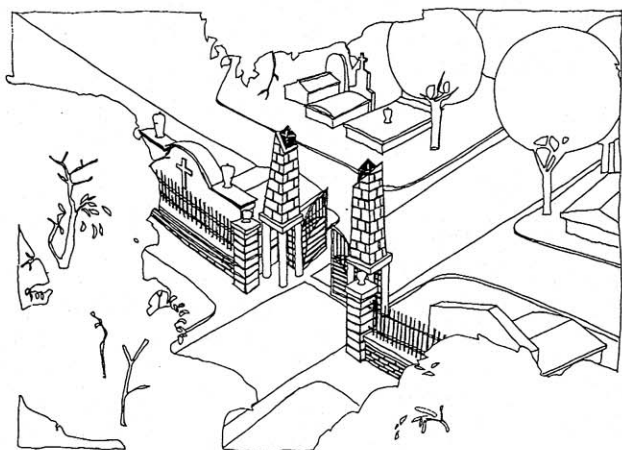
Egyre inkább azt tudom mondani, hogy rettenően szükség van a kamarára, mert egész egyszerűen tényleg a legképzetlenebb, a legkevésbé rátermett, legkevésbé alkalmas pasik kapnak és csinálnak döbbenetes mennyiségű munkát. Ezek a munkák persze igazándiból nem nagy horderejűek, de éppen Vecsésen látni nagyon jól, hogy milyen mélyen a gyökereknél pusztítanak, rombolnak. Tudod, hogy Vecsés az ország legnagyobb faluja? Nagy kiterjedésű, de valójában borzasztóan belterjes, tehát rettenetesen sűrű. Új építési telkek nemigen vannak; ami van, az nagyon drága, és ezen a szülőök a korábbi nagy porták felaprózásával próbálnak segíteni, kialakítják a nyeles telket a régi hosszú telekből. Miután a kapcsolat nem tart örökké, ezek a telkek idővel gazdát cserélnek, attól kezdve pedig jön a perpatvar, a nyeles telek okán, és mindenféle egyéb. Olyan elképesztő építési sűrűség jött létre, ami tovább már nem folytatható, illetve csak úgy, hogy beépítik a tetőt, a padlástert. Éppen ezek azok a nem nagy munkák, amikből viszont rengeteg van, s amik aztán olyanná formálják az egész városképet, amilyen. Nem hiszem hogy volna még egy falu Magyarországon, amelynek rondább lenne a főutcája, mint Vecsésé.

A tervezőkkel történt megbeszélést követően kértem és kaptam lehetőséget, hogy a beadványi tervet az engedélyeztetés során, de mindenképpen az engedély kiadása előtt megnézhessem és szignáljam.

A helyi építési hatóság bizonyos fokig örül is ennek, aminek az a teljesen egyszerű oka, hogy ezek a magántervezők zömmel helybeliek, és nehéz azt mondani nekik, hogy öreg, már megint valami szart hoztál. Viszont akkor ott van a Sáros, aki magára vállalja ezt is, meg még néhány egyéb kínos dolgot, hogy igenis mondjuk ki: nagyon szép, hogy szeretjük, mert nagyon kedves ember, de amit csinál, az nem jó. Mára ez a dolog eljutott odáig, hogy egyfajta korrekciós beszélgetések vannak, hasonlóak, mint amilyenek az egyetemen a korrigálások voltak. Eljön, megbeszéljük a tervet, hogy mit kéne így-úgy-amúgy továbbalakítani, ő aztán vagy megcsinálja, vagy sem, vagy olyanná sikeredik, vagy nem - általában nem. Ezenközben ha van egy-egy olyan pofa, aki jó, az nagyon üdítő, és tényleg csak örülni lehet neki. A dolog másik oldala, hogy van egy rakás dolog, ami tényleg kifejezetten - ha úgy tetszik - főépítési feladat. Ilyenek a kisebb beépítési tervek, tanulmányok, amelyek egy továbblépés lehetőségét taglalják. Ezek nagyon fontosak, és hál' Istennek, elég sok van belőlük. Persze hát ez is olyan, hogy ezt csinálni kell, fel kell ismerni, hogy oda szükséges egy ilyen előkészítő munka, ki kell hajtani az igenlő döntést, ki kell rá pedálozni a pénzt, és akkor el lehet indulni. Akkor van egy terv, aminek alapján ki kell találni a konkrét tennivalókat.

Vecsésnek részletes rendezési terve nincs, általános rendezési terve van, ezt akkor hagyták jóvá, amikor én Vecsésre kerültem. Abba lényegileg beleszólni nem tudtam. Megmondom őszintén, nincs velem olyan sok bajom, néhány van, de azokat nem tudom kifejezetten a tervezők nyakába sózni, mert egy jó pár elég szerencsétlen körülmény az, ami bizonyos dolgokat lehetetlenné tesz, másokat pedig meghatároz. Alapvető gond, hogy a 4-es főút felibe vágja Vecsést, és ha ez még nem elég, hát kicsivel távolabb tőle ott megy át a vasút, és mindennek tetejébe ott van Ferihegy; az 1-es és a 2-es kifutópályák bizonyos területe közigazgatásilag Vecséshez tartozik. E pillanatban talán a 4-es út a legborzasztóbb; elképesztő

forgalmat visz keresztül a falun, tényleg csak az tudja, hogy mit jelent, aki próbált három gyerekkel, két cekkerrel mondjuk péntek délután átmenni azon az úton. Hát ezek a próbálkozások nem mindig végződnek happy end-del. Nagyon gyakoriak a balesetek, a halálos balesetek is, és a veszélyeztetettségen túl iszonyú kosz, zaj és bűz is származik a forgalom-ból. Már a rendezési terv, tehát az ÁRT is foglalkozik azzal, hogy egy elkerülő úton vigyük ki a 4-est a településről, és erre azért van is esély. Most elkészült erre a tanulmányterv, pénz kell rá, elég sok pénz, és azt csak a minisztériumtól lehet kérni és várni. Hogy mikorra lesz pénz, nem tudom, de reményeink azért vannak. Ez a változás érdekes jövőt is prognosztizál; van jó néhány példa arra az országban, hogy egy településen végre megnyitottak egy elkerülő főutat, és minden, ami addig erre az útra tülekedett, tehát a kereskedelem, a vendéglátás, a szolgáltatás; főleg manapság a *vállalkozói szféra* - az egyik napról a másikra vákuumba kerül (Mezőkövesd, Szolnok), mert kiderült, hogy az átmenő forgalomból nagyon sokat lefogtak. Ez az a dolog, amit én megpróbálok - pontosan az eddigi tervekkel is - már most feltárni, és előkészíteni, mert abban a pillanatban, ahogy a 4-es elkerülő szakasza megépül, nagyon sok dolog átértékelődik majd. Átértékelődik a Fő utca, s abból, ami most elviselhetetlen, lehet egy nagyon jó települési gyűjtőút, ahol meg lehet állni, parkolni, ahol nincs ez az elmebajos forgalom, de az is igaz, hogy abban a pillanatban a Fő út melletti házak, kereskedések is átértékelődnek. Egyrészt csökken majd a külső forgalom, másrészt viszont egy ottani vendéglő végre nyithat teraszt az utcára, amit most nem tehet meg. Olyan nagy a kosz, a bűz, hogy nincs épeszű ember, aki kiülne oda. Azzal, hogy az elkerülő út megépül, összekötési pontok, meg új bekötések is kellenek. Az egyik ilyen az úgynevezett "rég" Ecséri út, amit a Ferihegy 2 pályájának építésekor egyszerűen elvágta és kész. Az út megszűnt, és nyitottak egy másikat. Most majd ennek a csonka útnak, ami éppen az új elkerülő útra jön ki, biztos felértékelődik a szerepe,

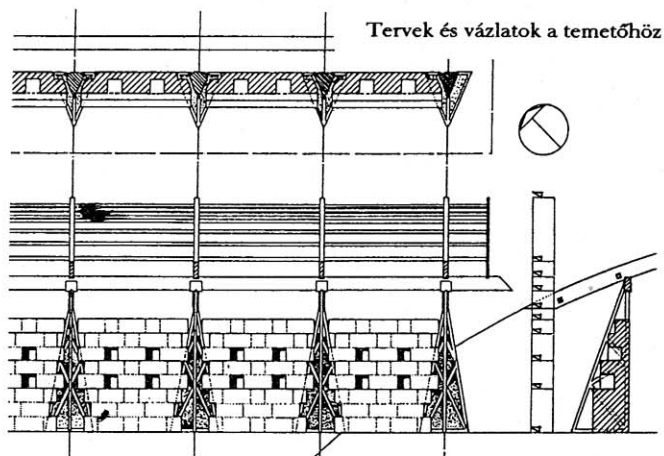
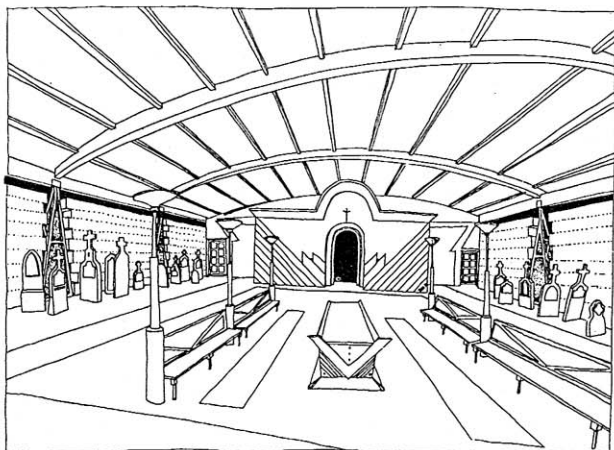

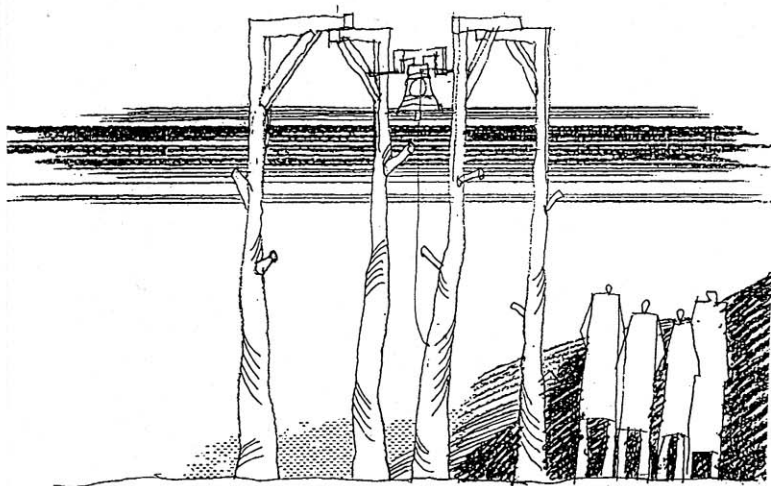
ahogy minden mellette lévő területnek is. Ezek a beépítési tanulmánytervek pedig - eléggé szisztematikus, azt hiszem - ezt a helyzetet próbálják körüljárni. Tehát, hogy - mondjuk - a település feltáró útja lesz az Ecséri út, és ez azt jelenti, hogy minden, amivel ennek az útnak a mentén találkozunk, az lesz az első benyomást jelentő elem minden érkező számára. Például ilyen a temető. A temető itt elég különös, furcsa hely - általában persze mindenütt, de itt tényleg elég furcsa. Nem említettem még, hogy Vecsés alig 200 éves, és bármilyen hihetetlen, de ezen a településen egyetlen műemlék, vagy műemlék-jellegű épület sincsen. A legrégebbi emlék néhány sváb sírkő. Hála Istennek megőrizték, összegyűjtötték, és a temetőben kiállították őket. A temető fejlesztési tervében a javasolt új ravatalozó terébe gondoltam ezeket elhelyezni. Ott ugyanis elég nagy nyitott, fedett tér volna a ravatalozó előtt, és nyilvánvaló, hogy különböző méretű temetések vannak - megpróbáltuk a teret úgy osztani, hogy a nagy térlefedést tartó falak elé egy-egy sorba beállítanánk ezeket a köveket. Olyan ez, mintha a halottak köztünk állnának. A temetővel szemben pedig van egy kubikgödör, amiből valamikor Vecsés legrégebbi része, a "falu", a sváb rész épült. Képzeld el, hogy ott, a Ferihegyi repülőtér mellett, egy ilyen település szélén van egy nádas, amiben még van vadkacsa, de az is igaz, hogy ebbe a tóba hordja bele a környék, de nemcsak a környék az összes szemetét. Valami egészen elképesztő, ha megkérdezed az ott lakót, hogy ki hordja ide a szemetet. - Ó, hát azt nem lehet tudni, ilyen mi nem csinálunk... És odamész a szeméthez, és kiveszed a gyerekének az iskolásfüzetét. Számomra az, hogy egy faluban papírt, de egyáltalán bármi elégethető dolgot kidobnak, még most is megdöbbentő. A fejlődéssel persze együtt jár az elképesztő pazarlás. Például amióta szervezett szemetgyűjtés van ott, ahol gyermekkoromban laktunk, a nővérem a kukába hordja a gázt, amit mi korábban kigyomláltunk, és komposztta gyűjtöttünk össze, és amikor rászólok, megdöbben, és nem érti. Én meg elröstel-

lem magam, hogy most mit piszkálok őt ezzel. Mert hiszen a gázt mindenki a kukába hordja. És ez valami baromira nem jó dolog.

De semmiféle olyan elméletben, vagy olyasféle elméletesebben nem hiszek, hogy hogyan lehetne ezen általánosságban segíteni. Természetesen lehet ilyet kreálni, meg kreálnak is, reggeltől estig. Vecsésen ez pontosan a kubikgödör - *Lanyi*-nak nevezik egyébként - kapcsán merült fel. Létrejött a Lanyi ad hoc bizottság is és hát mentek a jobbnál jobb ötletek, hogy akkor be kell keríteni, őrt kell állítani, mindenféle olyan szigort kell alkalmazni, amit unalomig jól ismerünk. A bekerítésről annyit, hogy ez korábban már megtörtént. A kerítésből hiányzik, mondjuk negyven méter. Valakinek szüksége volt rá, a tyúkuvarát, vagy valamijét bekeríteni. Szóval még a kerítést is ellopják. Én azt gondolom, és abban hiszek egyedül, hogy ha valamiféle jó példa megvalósul, akár csak egy is, annak van értelme. Tehát ha ezt a fejlesztési, vagy beépítési tervet sikerül most lépésenként elindítani, márpedig biztos, hogy el fogjuk tudni indítani, akkor az valamelyest kötelez. Sikerült máris elérni azt, hogy a Lanyi nem lesz betemetve - mert ilyen abszurd szándék is volt. Egy bizonyos részt természetesen fel lehet tölteni, és ez pontosan az előbb említett, Ecséri úti terület, ahol lehet vállalkozói területet, olyan építési telkeket létrehozni, ahová a viszonylag tehetősek, vállalkozók, iparosok oda tudnak telepedni, és abban a pillanatban, hogy egy területnek van *igazi* gazdája, a helyzet megváltozik. Aztán ki lehetne alakítani, ami a tervben szerepel; kispályás labdarúgó, meg tenispályát, és egy kis sörözőt. És ha sikerül a tavat kitisztítani - ehhez persze kell még jó néhány év - még csónakházat is létre lehetne hozni, ahogy valaha volt is ilyen.

Én ezt a főépítészséget, egyáltalán, egy település arculatának a meghatározását, ezt olyan távolinak érzem bármiféle politikától, legalábbis a napjaink értelmezésében vett politikától, hogy amennyire lehet, igyekszem ez utóbbtól távol kerülni. Vannak persze helyzetek, amikor ezt mégse lehet. Erre nagyon jó

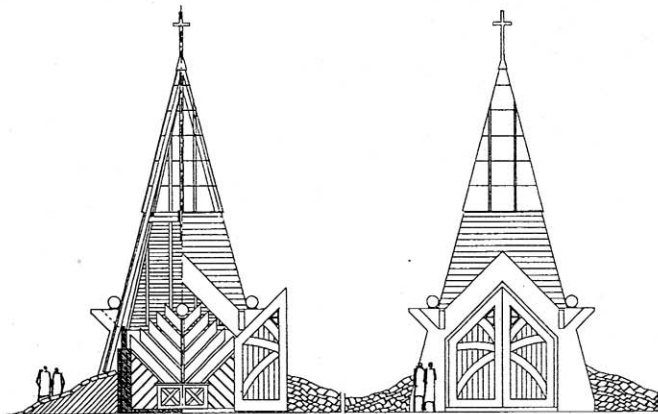
'56-os emlékmű terve

példa volt, hogy csináltam egy tervet egy '56-os emlékműhöz Vecsésre. Ezt a tervet többszöri tárgyalás után, és voltaképpen abszolút politikai szintre érve végül is elutasították. Tehát nem lesz belőle semmi.

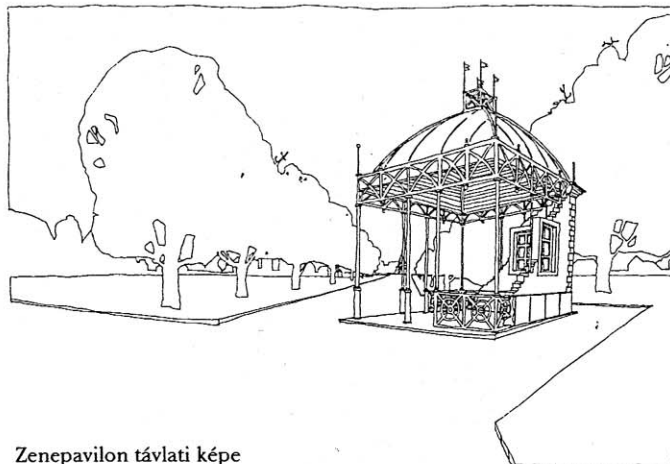
Elég furcsa volt. A tervet a mai napig változatlanul jónak tartom, természetesen fenntartva, hogy ez borzasztó kemény dolog, de én ma sem tudok másként gondolni '56-ra, meg azokra az időkre. Mindenesetre azért elég jó figyelmeztető jel volt, noha kétségtelen, hogy korábban elég sok mindent sokkal szabadabban és egyszerűbben keresztül lehetett vinni, mintsem reméltem. Egyébként az eddigi összes előterjesztéssel kapcsolatban semmi panaszom nem lehet, mert három ellenszavazat volt a legtöbb, amit valaha is kaptam.

A háború végén, illetve még a háború alatt a svábok elkezdtek a Fő utcán építeni egy templomot, de a falakat valami elég szerencsétlen módon nem merevítették ki építés közben; jött egy nagy szélvihar, és az épülő templom összedőlt. Aztán - ez már vastagon az 50-es években volt - megtiltották az építkezés folytatását. A már említett faluközpont-beépítési tervben van egy javaslatunk, hogy ennek a

Kápolna metszet és homlokzat

templomnak a helyére épüljön egy új kápolna; egy icipici épület, tulajdonképpen csak egy jelkép, mondjuk szárnyasoltárhoz hasonlító dolog, és ha ennek a kicsiny épületnek a kapuját kinyitjuk, akkor a középső kép lesz maga az oltár. Ezen a téren zajlik tudniillik a sváb búcsú, és miután ez ősszel van, a tervezett kis épület szabadtéri templomnak, istentiszteleti térnek tökéletesen megfelelne. Úgy gondoltam, hogy ez az emlékkápolna szól egyrészt erről a soha el nem készült templomról; és emlékkápolnáként szól a kitelepítettekéről, elhurcoltakról, mindazokról az üldözöttekről, akik ehhez a területhez kötődnek - szándékosan nem hangsúlyozom, hogy svábokról. Egyébként a dolog számomra nagyon érdekes, mert soha nem hittem volna, hogy ilyen ellentétek tapasztalhatók, és azt kell mondjam, hogy nem a svábok oldaláról, legalábbis az én olvasatomban és ismereteimben nem onnan indultak ki. A svábok most körülbelül ötezren vannak a huszonötezer lakoson belül, és tényleg nem hittem volna, hogy van ellentét, de van. Az megint más kérdés, hogy ha az ember ezt tudomásul veszi, akkor mi következik belőle. Szerintem az, hogy nem az ellentétet kell hangsúlyozni, hanem pontosan annak kell elébe menni, hogy hogyan lehet használni ezeket a különbözőségeket és hasonlatosságokat. Például úgy, hogy létezik egy sváb fúvószenekar, aminek elég nagy hagyománya van. Úgy gondoltam, hogy ugyanabban az említett faluközpontban végre legyen egy olyan hely, ahol a zene magáért a zenéért szól, tehát nem mert

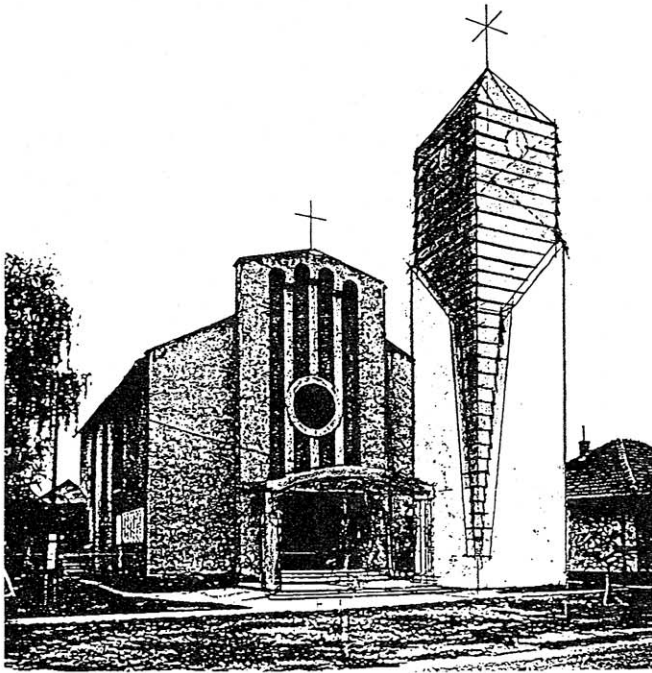

Zenepavilon távlati képe

lagzi van, nem mert temetés van vagy búcsú, hanem legyen térzene. És úgy néz ki, elég nagy esély van arra, hogy megvalósuljon a dolog. Amikor legutóbb meghívtak a zenekari kuratórium ülésére, ott felajánlottam, hogy ha szándékukban áll megépíteni a zenepavilont, akkor ennek a kiviteli tervét ingyen megrajzolom. Nagyon jó lenne, ha jövőre, mondjuk a búcsúra elkészülhetne.

A megvalósulatlan terveknél tartottam. A 60-as években a svábok építettek a faluban egy másik templo-

KRIZSÁN ANDRÁS - PULA

Az új templomtorony terve

mot, Árkay Bertalan tervezte, és az eredeti tervhez (többféle változatban) torony is tartozott. Hát toronyról akkoriban aztán szó sem lehetett, és nem is olyan nagyon régen kaptam egy megkeresést a római katolikus plébánostól, hogy terveznék nekik egy tornyot a templomhoz. Megint csak lokálpatrióta lelkesedéssel mondtam, hogy hogyan terveznék, hát ez az én dolgom. Természetesen ingyen. A terv egy hosszú beszélgetéssor után elkészült. Láttam, hogy a plébános úrnak nem tetszik. A történet hosszú, nem kell minden részletét elmondjam, de az biztos, hogy ha egy pap nem akar templomot, vagy tornyot építeni - mindegy hogy milyen oknál fogva - akkor abból nem lesz semmi, ahogy egyébként a fordítottja is igaz. Mindenesetre elég érdekes feladat volt, és örültem volna, ha netán elkészül.

Mondani akartam még, hogy van a falunak egy kéthetente megjelenő tájékoztató újságja. Most már jó ideje van rá lehetőségem, hogy minden számban egy tervet vagy elképzelést ismertessek. Ez gyakorlatilag egy népszerűsítő sorozat, de nagyon örülök, hogy így az emberek hallanak a munkánkról. Van persze ennek más formája is. Volt egy lakossági fóruma a három beépítési javaslatnak: a temető, a Lanyi és a faluközpont voltaképpen területileg is összefügg. Nagyon megdöbbenem, és örültem, hogy milyen sokan eljöttek. Ez azt jelenti, hogy van érdeklődés a fejlesztési tervek iránt. Nagyon sok értelmes, jó hozzászólás volt. Ezt követően látta és fogadta el a terveket az önkormányzati testület, így e pillanatban ez a három elképzelés hála Istennek él; az ezeket a területeket érintő továbblépés ezek figyelembe vételével történik. Itt tartunk most.

Országépítő: Hol és hogyan lettél főépítész?

Krizsán András: Pula Nagyvázsöny közelében fekvő, kb. 200 lélekszámú és kb. 200 éves település túlnyomóan sváb lakossággal. A faluban régi, telekhátáron épült jellegzetes dunántúli, vakolatdíszes házak állnak, középpontjában van egy szép kúria, amit új bérlője szépen felújított. Alig van új ház, a régiék közül sok a düledező, leromlott. 10-15 éve építettek fel egy új utcában egymás mellett vagy 6-8 családi házat. Ez már a kockaház-korszak utáni divat idejében történt; emeletes, erkélyes, hivalkodó épületek, elrettentő példái annak, hogyan lehet a tájról, hagyományról, környezetről teljesen elfeledkezni.

1990. végén a polgármester megkereste Makovecz Imrét, hogy az ugyancsak a központban volt egykori major területén, ahol ma csak használaton kívüli házak vannak, szeretnének most már a falu arculatába illeszkedő házakat építeni. Készítettem egy rendezési, parcellázási tervet a területre. Eszerint nyolc házhely alakult ki, és a régi épületek közül kettőt, a terület két szélén megtartásra javasoltunk, átalakítással úgy, hogy az egyikből vegyesbolt, a másikkól panzió-fogadó-vendégház lehessen, ha akad beruházó. A terv részletes szabályozást tartalmazott, és emellett készültek tanulmánytervek is, elsősorban a közműproblémák megoldására, amelyek nemcsak a települést, hanem a tágabb körzetet vették figyelembe. Az hamar kiderült, hogy nincs értelme konkrét ajánlati terveket készíteni az egyes telkekre; a házakat ugyanis a személyes igényekre kell majd igazítani. Az egységes megjelenés és a kívánt színvonal érvényesítésére találtuk azt a megoldást, hogy én, mint a rendezési terv készítője, főépítészként felügyeljem az induló építkezéseket, és segítsek az egész folyamatot a kívánt mederben tartani. Egyelőre két telek kelt el, további kettőre pedig igényt jelentettek be.

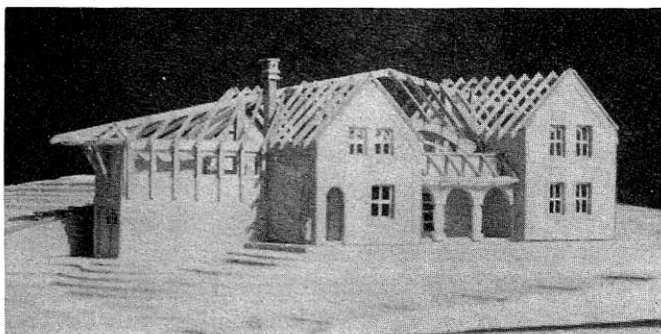
Országépítő: Van-e reális kilátás egy ilyen kis faluban további építkezésekre?

Krizsán András: Biztos, hogy lassan fog beépülni ez a központ, és ezért nehezebb is lesz odafigyelni erre az évekig elhúzódó folyamatra. Tartottunk egy szakmai napot a faluban, ismertettük az elképzeléseinket, és felvilágosításokat adtunk a családi háztervezés, engedélyeztetés kérdéseiről.

Országépítő: Voltak Pulán egyéb munkáid is?

Krizsán András: A település vezetőivel és néhány falubélivel nagyon jó viszonyba kerültem. Tavaly nyáron a szabadságomat is ott töltöttem. A falu szélén húzódó gyönyörű pincesor egyik, korábban már elég szerencsétlenül nyaralóvá alakított pincéjének tulajdonosa megbízott, hogy neki ott idős korára állandó lakóhelyül szolgáló házat tervezzek. Miután a pincéknek már majdnem a fele idegen, azaz nem

falubéli tulajdonban van, visszafordíthatatlan az a folyamat, hogy bortárolás helyett részben vagy egészben nyaralónak használják. Rendeletekkel ezt visszacsinálni nem lehet. Úgy gondoltam, inkább elébe kell menni ennek a valós igénynek; számomra ebben a feladatban az volt az izgalmas, hogy példát adjak egy lehetséges jó megoldásra.

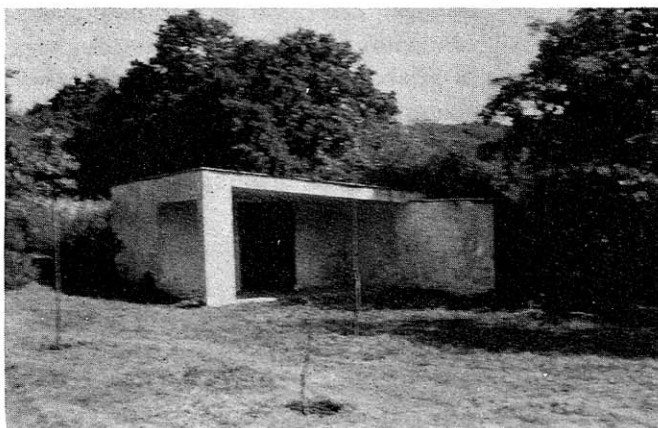

A pinceátalakítás modellje

Mindenesetre azt javasoltam a polgármesternek, hogy készüljön felmérés a szőlőhegy egész területére, nézzük meg, milyen épületek vannak, mire használják őket, hány van még eredeti állapotban, milyen fokú az átépítés; és ennek alapján részletes ajánlatokat lehetne kidolgozni. Az ötlet tetszett, és kaptam is rá megbízást.

A másik dolog, hogy tavaly ősszel szólt nekem Tóni bácsi - vagyis a polgármester, Reményi Antal -, hogy "gyere ki a temetőbe, mutatnék neked valamit". Elmondta útközben, hogy gyalázatos ravatalozója van a falunak, amit kb. 20 éve építettek, amikor összedőlt a Mária Terézia korabeli, a település alapításának idejéből való halottasház. A falunak most nyílik lehetősége rá, hogy központi céltámogatást kapjon valamilyen lerobbant középület felújítására. Miután a faluban a kocsmán, vegyesbolton kívül - nem számítva bele a most 200 éves templomot - nincs semmilyen középület, erre a ravatalozóra gondoltak. A pénz is ilyen nagyságrendű épületekhez illett - 600.000 forintról volt szó.

Az eredeti állapot

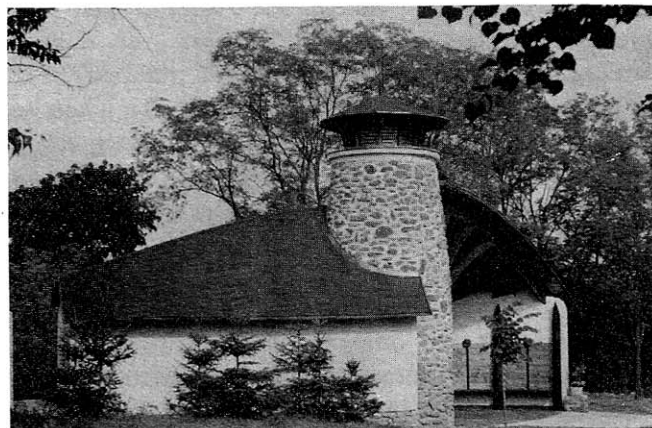

Amit végül megépítettünk, az persze többbe került, de már a vázlattevek láttán mindenki egyetértett abban, hogy érdemes igényesebb megoldást keresni. Tóni bácsi a tudtom nélkül körbeadta a faluban a vázlattevet úgy, hogy az egy héten át kézről kézre járt a faluban, minden este mások dugták össze a fejüket fölötte és aztán megtárgyalták a kocsmában. Olyan nagy volt az egyetértés, hogy minden rábeszélés nélkül megszavazták a hiányzó pénzt az önkormányzat részéről, és az emberek maguk jöttek az ajánlataikkal és ötleteikkel, hogy mit tudunk megtakarítani. Mondták, hogy szerezhetünk ingyen bontott követ a toronyhoz, az erdőgazdaság vezetője ingyen adta a fát, stb. - így vált lehetségessé az építkezés.

A régi ravatalozó tulajdonképpen teljes egészében bent van az új házban, egyrészt, mert a pénzt felújítás címen kaptuk, másrészt eleinte olcsóbbnak tűnt az építkezés úgy, hogy minden falat felhasználunk. 1992. októberében kezdődött a munka, és a rossz időjárási viszonyok miatt eltartott több, mint fél évig. Egy környékbeli vállalkozó volt a kivitelező, aki nagyon jó szándékkal fogadott minden menetközbeni utasítást vagy tanácsot. Amikor már látszott, nem lesz akadálya annak, hogy a ravatalozó az első elképzelésnek megfelelően egyúttal temetőkápolna is legyen, mindenki egyetértett azzal, hogy vállaljuk egy harang többletköltségeit. Népes küldöttség utazott el Órbottyánba a harangöntő Gombos Miklóshoz, hogy a kis harangot ünnepélyesen átvegyék, maga a mester pedig eljött Pulára, hogy a kivitelező segítségével saját kezűleg szerelje be.

Mikor készen lett az épület, amit végül szabadtéri misézésre is alkalmassá tettünk, legalább tíz községből érkeztek plébánosok, hogy jelen legyenek a szentelésen. A szertartást a balatonfüredi apát úr végezte. Nagyon különös, hogy mostanában soha nem múlt el úgy tél, hogy el ne vitt volna valakit az öregek közül Pulán, de a ravatalozóra most nem volt szükség, amíg el nem készült. Egy hétre rá már onnan temettünk egy idős asszonyt, aki még ott volt a szentelésen.

Az új temetőkápolna

REMÉNYI ANTAL - PULA POLGÁRMESTERE

A Dörögdi-medence községeinek (Kapolcs, Öcs, Pula, Vigántpetend és Taliándörögd) együttműködése a Dörögdi-medence Környezetvédelmi Népfőiskola keretében, 1991-92 telén alakult ki. (Országépítő, 93/1,2) A rendezvény eredménye az volt, hogy az öt község vezetői; polgármesterek, képviselők, lokálpatrióták rájöttek, hogy ez a medence szerves területi egység, s az előbbrejutás egyetlen, vagy egyik feltétele a közös összefogás. Most ott tartunk, hogy az öt község tervezett összefogásával komplex terv készül; mit, s hogyan lehetne - településenként, vagy közösen - megvalósítani. Annál is inkább, mivel teljesen kusza a helyzet, s nem látunk kiutat. Egyelőre csak az előkészítés van folyamatban. A Pagony BT. tervét a községek külön-külön, s azután természetesen együttesen is megvitájták. Az Országos Ökológiai Központ támogatásával, s az öt község összefogásával remélhetőleg olyan terv készül, melyet a Berni Természettudományi Intézet szellemi és anyagi segítségével meg is tudunk valósítani, s végre el tudunk indulni egy, a jelenleginél biztatóbb jövőt garantáló úton; megélhetést, foglalkozási lehetőséget tudunk biztosítani az itt élőknek. (Negyven-ötven évvel ezelőtt a jelenlegi lélekszám dupláját tartotta el ez a térség!)

Az új önkormányzat legsürgősebb és legjelentősebb feladatnak a lakosság megtartását és a jelenlegi lélekszám növelését tartotta. A falu belterületébe ékelődik a valamikori grófi, majd TSZ major területe. Sajnálatos, hogy a nagyvászonyi székhelyű TSZ nem akart itt a faluban semmiféle fejlesztést. Miután rájöttünk, hogy a volt major területe 45 után a község tulajdona lett, minden igyekezetünk arra irányult, hogy tisztázzuk ezt a tulajdoni helyzetet. A képviselőtestület úgy határozott, hogy a volt majori területeken házhelyeket alakíttat ki. A testület egyértelműen úgy foglalt állást, hogy a szokványostól, a hétköznapitól eltérő, de a magyar falvakra, és napjaink építészetre jellemző legyen az itt kialakítandó és megvalósuló falunegyed. Ismertük Makovecz Imre elképzeléseit és alkotásait. Beke Pál közvetítésével felkerestük, s ő nem zárkózott el a kérés elől. 1991. januárjában eljött hozzánk, elmondta elképzeléseinket; a *Makona* pedig elvállalta, hogy megcsinálja a parcellázási tervet - hozzá kell tenni: szinte bagóért. Megszületett az írásos egyezség is, és elkészült a nagyon lelkiismeretes és részletes beépítési és szabályozási terv.

A község jövőjét illetően csak elképzeléseink vannak, s oly homályos a jövő, hogy ezek is inkább csak sejtések. A termelőszövetkezet szerencsére még mindig jól működik, s viszonylag jól fizet is. Nagy baj viszont, hogy itt helyben semmiféle üzeme, üzemegysége nincs. Az emberek egyelőre elégedettek, de az is igaz, hogy a munkaképes emberek közül csak mintegy féltucatnak ad munkát, keresetet. A lakosság nagyobb hányada ingázó; a szomszéd városokba, s néhány fiatal Ausztriába jár dolgozni.

Sok oka van annak, hogy az ifjabb nemzedék nem a mezőgazdaságban látja a jövőjét. Hiányzik mindenekelőtt az induláshoz szükséges minden feltétel; gép, épület, hitel, stb. Falunk jövője csupán azért nem kilátástalan, mert három-négy város (Veszprém, Ajka, Tapolca, Balatonfüred) vonzáskörzetében helyezkedik el. Új lehetőség volna, ha Nagyvázsony, e középkori mezővárosi múltú visszatekintő település lenne az új gazdasági centrum, de jelenleg ennek még csírái sincsenek meg.

Van még egy alternatíva: az idegenforgalom, a falusi vendéglátás. Szerencsére az utóbbi időkben épült - s átépített - házak már akkorák, hogy ennek megvan a lehetősége. A gyesen, gyeden lévő kismamák helyben aligha találhatnak más munkát. A család szempontjából is az lenne a jobb, ha otthon maradhatnának; kevés "képzéssel" nagyszerű vendégfogadó háziasszony válhatna belőlük.

Bőven van a környéken látnivaló. Erdő, középkori kolostorrom, bővízű, friss forrás, Európa legnagyobb bazaltbarlangja, a lignitbánya négymillió éves leletekkel, lenyomatokkal, a tihanyival vetekedő gejzirkúp, s a szőlőhegy gyümölcsökkel és jó borral.

Pula immáron - középkori létét nem számítva - kétszázötven éve bizonyítja létjogosultságát. Szívós nép lakta, s lakja ma is. Ha csak egy kicsikét is kedvezőbb alakul a jövő - s miért ne alakulna? - ez a kis bakonyaljai falu is meg fogja találni a maga helyét.

CSERNYUS LŐRINC - CSENGER

Országépítő: Milyen regionális szervezet alakult Csenger környékén?

Csernyus Lőrinc: A Határmenti Települések Szövetsége magyarországi, romániai és ukrainai települések részvételével alakult. Az ötlet a csengeri iskola avatásakor merült fel tavaly augusztusban. A csengeri polgármester rengeteg vendéget hívott meg, nemcsak Szabolcs-Szatmár megyéből, hanem a körzet határon túli területeiről is, ahol régi jó kapcsolataik voltak: Beregszászról, Szatmárnémetiből, de távolabbi vidékekről is, például Kovásznáról. Az ünnepségen így sok polgármester gyűlt össze, és az állófogadás során alakult ki egy spontán beszélgetés a csengeri polgármester, a nyírbátori alpolgármester, Makovecz Imre és én között; hogy nem állhat meg az a folyamat, ami olyan jól halad Csengerben. Ki kell terjeszteni először a környékbéli kis falvakra, aztán határoktól függetlenül a tágabb környezetre.

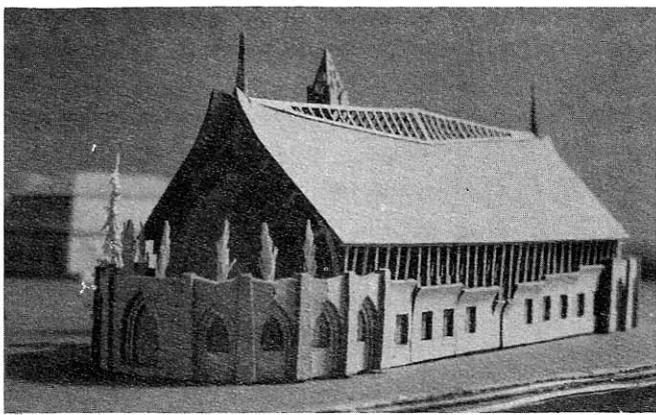
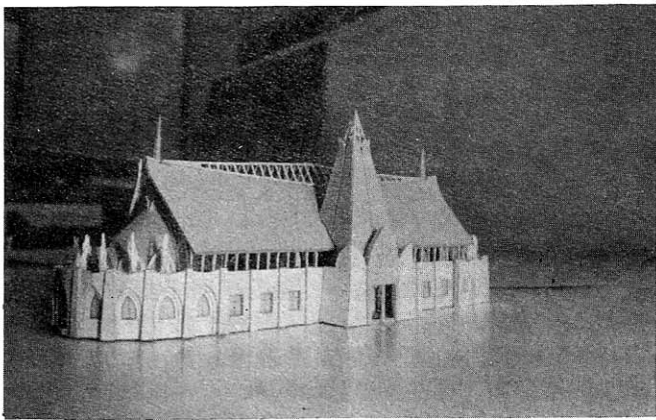
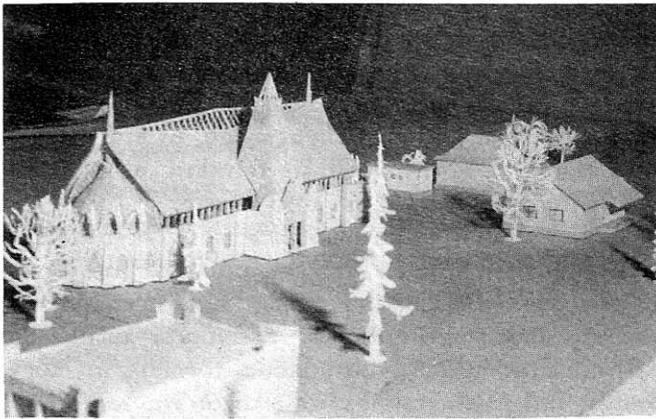
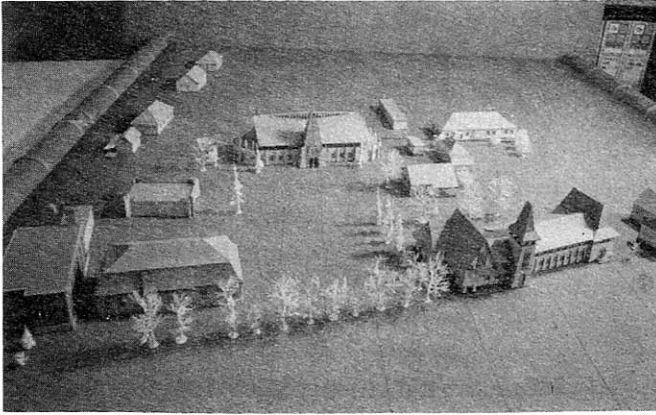
Ennek alapján aztán októberben összehívtunk egy találkozót Csengerbe: a Makona, a Magyar Intézet, és a csengeri polgármester. Elég sokan eljöttek a meghívásunkra. A második, decemberi találkozón körvonalazódott az együttműködés formája, az, hogy kettős: önkormányzati és vállalkozói szervezet lesz. Januárban, a harmadik összejevetelen elfogadták az alapszabályzatot és aláírták a belépési nyilatkozatot. Előtte az önkormányzatok megszavaztatták saját lakosságukat a részvételről. A vállalkozók persze egyszerűbben és rugalmasabban tudtak reagálni a kezdeményezésre.

Országépítő: Hány tagja van a szervezetnek?

Csernyus Lőrinc: A szövetségnek körülbelül negyven település lett a tagja. Ezt nem tudom naprakészen, mert mi a kezdeményezésben vettünk részt, a szövetség már a maga útját járja. Főleg Magyarországról vannak benne települések, de van több ukrainai is, ezek magyarul beszélő községek, a romániaiak között pedig akad néhány román falu is. Ezt egyébként hangsúlyoztuk is, hogy nem etnikai, hanem földrajzi alapon szerveződő szövetségről van szó. A vállalkozói együttműködés összetétele más; több a román és az ukrán vállalkozó, mint a magyar. Feltűnő, hogy egy szatmárnémeti román vállalkozó sokkal felkészültebb, tájékozottabb, mint egy csengeri magyar. Jobban ismeri a rendeleteket, a két ország előírásai közötti eltéréseket, sőt még az osztrák viszonyokat is.

Országépítő: Milyen tervei vannak a szövetségnek?

Csernyus Lőrinc: Felmerült az a gondolat, hogy közös gépparkot hozzanak létre a mezőgazdasági munkákra. A románoknak kevés a gépük, a magyaroknál magas a rezszi, ezért érdemes bérbe adni. Fontos célkitűzés, hogy a térségben több határátkelőhely nyíljon, mert a csengersimain nem mehet teherfor-

Modellfotók a csengeri városközpontban felépült egészségházzal és a befejezés előtt álló polgármesteri hivattal (Heil Tibor tervei)

galom, így a Csengertől légvonalban tíz kilométerre fekvő Szatmárnémetibe almat szállítani jelenleg csak Nagyváradon át lehet, ami körülbelül 500 km-es út. A települések a saját kormányuknál igyekeznek szorgalmazni a határátkelési lehetőségek bővítését. Régen volt itt vasút is, amit újra meg lehetne nyitni, bár a síneket már felszedték.

Országépítő: Hogy folyik közben a csengeri városközpont építése?

Csornyus Lőrinc: Közel áll a befejezéshez az étterem. Ez eredetileg az iskolai étkeztetést szolgálta volna, de a terv már úgy készült, hogy normál éttermi igényeket is ki tudjon elégíteni, mert Csengerben egyébként nincs színvonalas étterem. Most itt meg lehet tartani bármilyen komolyabb rendezvényt, lakodalmat. Az éttermet Vincze László tervezte (*Országépítő*, 1991/3.)

Ugyancsak majdnem kész a Polgármesteri Hivatal épülete - ez a felújítás és jelentős átalakítás Heil Tibor tervei szerint folyik. Rajzoljuk már a jövőre induló beruházásokat, én terveztem a ravatalozó felújítását, és egy régi iskolaépület (eredetileg valami más funkciója volt) átalakítását varrodává.

Országépítő: Ki ennek az építtetője?

Csornyus Lőrinc: Egy főtí vállalkozó. Körülbelül hatvan új munkahelyet létesít a városban. Éppen a már említett szövetség léte ösztönözte erre a beruházásra, mert eddig is külföldre termelt, és most kedvező feltételekkel tud bekapcsolódni az együttműködésbe. Vannak ilyen vállalkozások Csengerben, például egy pesti ember vette meg az ottani cipőgyárat, és kifejezetten a határon túlra termel.

Ezenkívül elkészítettük egy nagy szabadidőközpont tervét, ami várhatóan kapni fog központi támogatást. Ebben benne van a meglévő strand rendbetétele, és egy új fedett uszoda építése is. Van egy engedélyezési tervünk egy a megye által tervezett diákszállóra is, mert jelenleg nagyon rosszak a kollégiumi szálláslehetőségek.

A települések szövetségének Csengerben van a központja, az ő részükre alakítják át a Szuhányi-kúriát, egy nagyon szép régi épületet, amelyre egyébként más tervváltozatok is készültek korábban. Most a szövetség számítógépes információs központja nyer itt elhelyezést, itt bárki megtudhatja az éppen érvényes árakat, szállítási lehetőségeket, kivehet vendégszobát, tárgyalót. Ezt a vállalkozási szövetség egyik tagja - a nyíregyházi PRIMOM Vállalkozásélénkítő Alapítvány finanszírozza, - legalábbis egyelőre vállalta a tervezés költségeit. Jelenleg is van irodájuk Csengerben és Szatmárnémetiben, a szolgáltatásaik ingyenesek, valóban segítik a vállalkozást.

Országépítő: Milyen hatással van a csengeri lakosságra ez a rendkívüli változás, ami néhány év alatt átalakította a várost?

Csernyus Lőrinc: Az új építkezésekre is hatással vannak a központ új épületei, egyre-másra megjelennek az onnan ismert apró motívumok. Szerintem ez nem baj, akkor se, ha esetleg diszfunkcionálisan használnak valamit, vagy nem úgy, ahogy azt én képzelem. De fontos, hogy megszűntek a tízszer tízes kockaházak. Csengeren tulajdonképpen két építész van, akik a magántervezéseket végzik, ők a helyi kivitelező cég alkalmazottai, akik akik a miáltalunk tervezett épületeket építik. Ebből óhatatlanul következik, hogy rengeteg részletet átvesznek, amik már csengeri sajátosságoknak számítanak.

Az emberek ma már pontosabban meg tudják fogalmazni az igényeiket, és általában is igényesebbek. Például jobban öltöznek, és egyre kevésbé találkozni avval a lemondó mentalitással, ami itt általános volt, hogy ugyan, itt úgyse változik semmi...

Országépítő: Milyen messzire terjed ez a változás?

Csernyus Lőrinc: A környék kis falvaiban nem látni nyomát, de Fehérgyarmaton elkezdünk dolgozni - itt a csengeri példa nyomán komolyabb építkezésekbe fognak bele. Ebben nyilván szerepet játszik a két város korábbi rivalizálása is. Főépítésznek Heil Tibort választották meg, aki sokat dolgozott Csengerben, segített nekem itt, én meg segíték neki ott.

Volt már Fehérgyarmaton egy háromnapos konferencia a településfejlesztés helyi lehetőségeiről, amit népművelők, építészek részvételével szerveztünk, és közben mértünk, fényképeztünk, amit tudtunk. A konferenciát követő beszélgetéseken egyre tisztább lett, hogy mit akar az önkormányzat; ez a tárgyalássorozat most is intenzíven folyik tovább, és ennek lehet olyan eredménye, mint a csengeri.

A városfejlesztésben a legfontosabb tényező, hogy milyen a vezetés. Látom Csengeren - mert több helyen is dolgozom -, hogy mit jelent egy jó polgármester és egy jó testület. Pénzt ebben a pályázati rendszerben csak úgy lehet szerezni, hogy a minisztériumba kell járni hetente, és minden eszközt meg kell találni, amivel pénzhez juthat az önkormányzat. Csengeren nem is volt rendszerváltás, mert ott ez a küzdelem folyt a település érdekében korábban is; ugyanaz a polgármester, aki a régi tanácselnök volt, és remélhetőleg ő is marad. Az apparátusban is a régi emberek ülnek, de a testületben nincs pártpolitika, ott azok az emberek vannak, akiknek egy ilyen településen egyébként is meg kell hozniuk a döntéseket: benne van az evangélikus és a református pap, a helyi kivitelező vezetője, az állatorvos, a körzeti orvos, az iskolaigazgató, a múzeumvezető. Ezek az emberek nem pártemberek, hanem lokálpatrióták.

70. születésnapján, augusztus 25-én a finn köztársasági elnök adott fogadást tiszteletére. Másnap századunk egyik legnagyobb építészé, Reima Pietilä váratlanul elhunyt.

Kampis Miklós HOMO ARCHITECTUS

Azt kértétek tőlem, hogy az antropozófiáról adjak ismertetést, mondjam el, mi ennek a lényege, milyen összefüggése van az építészettel, miért fontos ez számunkra, építések számára - ha fontos.

Megoldhatatlan feladat - de már nem ez az első eset, hogy ilyen feladat elé állítanak; a Kós Károly Egyesülés kertészei kértek fel például, hogy a következőkről beszéljek: TÉR, IDŐ, ÚT, HATÁR, KERÍTÉS, KAPU, KERT - egyetlen alkalommal. Eltekintve attól, hogy a TÉR-ről valószínűleg Imhotep kollégánknak volt valami fogalma utoljára, teljességgel lehetetlen ezekről az összefüggésekről egyetlen estén követhető formában előadást tartani. Ugyanilyen lehetetlen az antropozófia lényegét, jellegét, jelentőségét, összefüggését a világgal és az építészettel egyetlen alkalommal kifejtetni, mert lehetetlen 25 év belső küzdelmeit, kínlódását, a megértés és ellenállás, a feltárulkozás és elzárkózás, a felismerés és értetlenkedés pillanatait felidézni, én legalábbis nem vagyok rá képes. Márpedig erről csakis a legőszintebben és legszemélyesebben szabad szólni, ha egyáltalán megkísérlem ezt a lehetetlent, az ismertetés legalább annyira rólam szól, mint amennyire az antropozófiáról, s az ebben való elmélyedés esetén legalább annyira Rólatok van szó, mint valamely külső ismeretről.

Az első szempont, amelyről szólni kell, az, hogy idegenkedem az "antropozófos" jelzőtől, mihelyt egy tényleges emberi lényre vonatkozik. Sok van pedig belőlük, jellegzetes fogkrémmel és szappannal, jellegzetes (növényi) ételekkel, jellegzetes arckifejezéssel felszerelt, alázatos göggel felruházott emberek, homo antropozófos, férfiak és nők, akik szemmel láthatóan rabjai valaminek, s valamelyest a világtól elvonultan, magukba merülve léteznek. Valahogy nélkülözik azt a robbanó belső erőt, azt a lázas igyekezetet, azt a tevékeny sürgést-forgást, ami pedig a teremtmény élethez szükséges, s amit sokkal inkább megtalálunk gyilkosokban, banditákban és üzletemberekben, no meg saját magunkban. Egyszóval, ezt az emberfajtát nem kedvelem, számomra nem ezek jelenítik meg az antropozófia lényegét.

Az antropozófia számomra a tudást jelenti, a megismerés egy formáját, a megértés eszközét, a körülöttem lévő dolgok és a bennem lévő erők okának fokozatos felfejtését. Összefüggő képet jelent a múlt, jelen és jövő jelenségeiről, üzenetet a múltból, cselekvést a jelenben, és igyekezetet, törekvést a jövőre nézve.

Ez a kép tehát üzenet, cselekvés, törekvés formájú, valójában egy belső erővé válik, amely nem válik külön ettől a képtől, nincs is értelme ennek a megkülönböztetésnek, mert a megismert kép s az üzenet okává lesz a cselekvésnek és igyekezetnek, a megismerés és cselekvés nem ellentétes erő többé, hanem a megismerés által inspirált cselekvés válik fokozatosan fontossá, - fontosabbá, mint a megszokott, és valójában kívülről, mások által vezérelt életünk.

Megkísérlem felvázolni, hogy melyek azok a pontok, ismérvek, amelyek jellemzik ezt a megismerési formát, vagy eredményét. Tisztában kell lenni azzal, hogy képtelenség ezt teljességgel leírni, mert állandóan alakul és formálódik, most is, ahogy itt elmondom, már más, mint tegnap, és holnap ismét mássá válik - mégis néhány jellemző vonását megpróbálom megragadni, pusztán azért, hogy Bennetek keletkezzen valamiféle belső kép erről, valamit megsejtetek abból, hogy mi ennek a jellegzetessége.

Az első ilyen határkő, a megismerés kiindulási pontja, maga az ember. Ez az a jelenség, amelyet - saját magunkat - nem tisztán külső formajegyek alapján, külső jelenségként észlelünk, hanem egyszerre kívül és belül, egyszerre testként és lélekként, külső világban lévő viszonylatokban és saját belső világunkban tapasztalunk. Nincs még egy olyan jelenség, amely hasonló tapasztalatot nyújthat, nincs a teremtett világnak egyetlen fűszála, sziklája, vízesése, amelynél hasonló lehetőségünk lenne, csakis saját magunk, akit emberként tételezünk fel és emberként élünk át. S ennek a megismerési folyamatnak a kezdetén nem támaszkodhatunk semmire, amit saját magunk átlagos emberi mivoltunkban át ne élnénk, ne tapasztalnánk - legfeljebb annyira természetesnek tartjuk ezt a tapasztalatot, hogy egy percig sem gondolkodunk el összefüggésein, eredetén, okán, értelmén. Az antropozófia történelemszemlélete a példa erre: a jelenből, az általunk átélt jelenből indul visszafelé az ismert jelenségeken, s nem nyúlik vissza azonnal, egyetlen gesztussal a kezdetekre, mint az általunk tanult és ismert történelemszemlélet teszi. S ezzel két dolgot tesz velünk: szilárd talajról indít, amelyhez mindig visszatérhetünk, s megtanít az idő viszonylagosságára, a tudatunkban egy irányba folydogáló végtelen iránya most az ellenkezőjére fordul. Nehezen lehet ezt megszokni, és kezdetben roppant ellenállás keletkezik az emberben - ez egészséges és természetes is - de ha bizonyos tartam - évek, évtizedek - eltelik, otthonosabb lesz az ember az időben, és képes lesz saját életét is egyfajta történelemként értelmezni, a jelen cselekedeteivel egyetemben.

A másik jellegzetessége ismét egy tükörfordítás: a kauzalitás, az ok-okozati összefüggések megszokottól eltérő értelmezése.

A kauzalitás szokásos formája, megszokott értelmezése szerint A és B jelenség közötti összefüggésből, korrelációból indul ki, ha A jelenség fellép, ezt B követi - az esetek döntő többségében - s ebben a kérdésben, tehát a két jelenség közötti összefüggés kérdésében az antropozófia felfogása azonos a megszokottal. A két jelenség összetartozásának pusztán tapasztalatán túl azonban egy - nehezen igazolható - további következtetést is levonunk, nevezetesen azt, hogy az időben korábbi A jelenséget az időben később megjelenő B jelenség okának tekintjük. Ez az a pont, ahol az antropozófia felfogása ettől eltérően fordított elvet vall: B jelenséget jelöli meg okként, és A jelenséget tekinti okozatnak. Na ezt persze még sokkal nehezebb felfogni, vagy megérteni, mint az előzőt, azonnali ellenkezést vált ki a józan ész nevében, sokkal nehezebb is megmagyarázni. Bizonyos előnyünk itt van nekünk, építészeknek, akik alkotó folyamatként éljük meg egy épület tervezési és kivitelezési történetét, de még így is nehéz belátni, hogy az épület jövőbeli képe, melyet belül élünk meg, okozója az időben előtte megjelenő tervrajznak, és az egész kivitelezési erőlködésnek, vitáknak és veszekedéseknek, sikereknek vagy bukásnak. Ez az átélt folyamat - homályosan bár - de hozzásegíthet ennek a tükörfordításnak a megértéséhez, amelynek során meglepetve tapasztalhatjuk, hogy ez akkor és csakis akkor lehet igaz, ha az egész életet, az összes jelenséget alkotó, teremtő folyamatban észlelem, tételezem fel, akkor viszont már érthetővé válik. Valószínűleg ez az - egyik - oka annak, hogy építészek viszonylag nagy számban foglalkoztak antropozófiai tanulmányokkal, és nem eredménytelenül. Ugyanakkor rá kell mutatni arra, hogy az idő fogalmának - előzőekben vázolt - fordított értelmezése, pontosabban irányultságának megfordíthatósága is alapjául szolgál a fenti felfogásnak.

A harmadik jellegzetessége e szemléletnek, hogy a külvilág - vagy saját belső világunk - általunk tapasztalt jelenségeit nem a filozófia szaknyelvén szólva dologként, hanem lényekként értelmezi és tételezi fel. Ha tehát én az általános jellemzésben a "körülöttünk lévő dolgok" okának megértéséről beszéltem, valójában a lények okának megértéséről szóltam, s a kép, amely összefüggően ezt felfedi, a lények okának képe. Nincsenek tehát dolgok, tárgyak, semleges jelenségek többé, hanem az egész külső - és belső - világunk gondolkodó, érző és akaró lények hierarchikus halmazata, amelybe az emberi lény, saját magunk, gondolkodásával, érzésével és akaratával beletagozódik, és így nincs többé egyedül. Sajátos, furcsa szemlélet ez, amelyben megfordul a tér és az idő, eleve válik a halott világ, s a saját eleveválságunk, átélt életünk révén a világegyetem rokonává, a jelenségek testvéreivé válunk, vagy a

világ válik a mi testvérünké. Nagyon nehéz megkülönböztetni a külvilágot magunktól, s ebben a szemléletben egészen természetes, magától értetődő a másik embert testvérként, rokonként üdvözölni, érdeklődéssel fordulni sajátosságai, egyedisége és sorsa felé. Világossá válik társaink, az állatok, a növények és ásványok velünk való rokonsága, felfejlik annak az oka, miért vagyunk vagy lehetünk otthon a világban.

Mindezek után azonban mégis fel lehet tenni azt a kérdést, hogy mindezek miért fontosak számunkra, miért fontos ez a Kárpát-medencében élő embereknek, nekünk, építészeknek, mit eredményez ez a szemléleti változás bennünk, mire jó ez?

Csak a magam példáján tudok erre válaszolni, s ez a válasz korántsem teljes. Volt fiatalabb koromban egy problémám, hogy tudniillik bizonyos témákat, így például a hindu mitológiát egyáltalán nem értettem meg, sőt kifejezetten ellenséges érzülettel viseltemtém iránta, képtelen voltam elolvasni akár egy fejezetnyit belőle.

A Pándavák és Kauravák testvérháborújában például, Kurukshétra mezején Ardzsuna, Indra fia, akinek Krisna maga a kocsihajtója, végigtekint a felsorakozott hadakon, szembe vele a Kauravák seregében négy nagy tanítója, és keserű szavakra fakad, tulajdonképpen nem akar harcolni, - holott ő a Pándava hercegek legnagyobb harcosá - nem akar ebben a végzetes háborúban résztvenni. Ekkor Krisna mintegy harminc oldalas szöveget intéz hozzá - gondolják meg, a hadseregek felálltak és harcra készülődnek - amely "A Magasztos Szózata" néven a Bhagavad Gítá részeként ismert, rábeszéli Ardzsunát a harcra, jóllehet a csatával veszi kezdetét a Sötétség Uralma, mely azóta is tart. Tapasztalhatjuk Krisna szövegét én sohasem értettem korábban, értelmetlen, irracionális, ellentmondásos gondolatmenetnek tűnt, nem beszélve arról, hogy később Krisna - különösen a Kauravák legnagyobb hőséne, Bhismának elpusztításakor - kifejezetten aljas, erkölcstelen, csalással párosult galád tetteket sugalmaz Ardzsunának, ezzel segítve a Pándavák végső győzelmét.

A gyomrom felfordult ekkora erkölcstelenség láttán, ami egy földreszállt Istenség részéről európai eszemmel elképzelhetetlen volt, képtelen voltam valójában végigolvasni, úgy ahogy volt, bevágtam a sarokba.

Mintegy tíz-tizenöt év múlva, miközben küszködtem az antropozófia rejtelmével, véletlenül kezembe került újból ez a kötet, s benne ez a jelenet. Lássatok csodát: a jelenet már nem volt nevetséges többé, tudván tudtam, hogy Krisna ezt a 30 oldalnyi gondolatot a pillanat tört része alatt képes volt Ardzsunának átadni, tehát tudtam a gondolatátadás végtelen sebességéről, annak lehetőségéről. Sőt, a

korábban erkölcstelennek, ellentmondásosnak tűnő Krisna-gondolatokat is - megismervén a szellem okási törvényét, a SORS törvényét, s az erkölcs viszonylagos és teremtett voltát, - világosan megértettem, *nyoma sem volt annak az ellenkezésnek bennem, ami megakadályozott abban, hogy valamit megértsek.*

Fontos pontjához értünk tehát az antropozófiai gondolkodás eredményét vizsgáló, következményeit taglaló beszámolóknak, nevezetesen ennek - számomra legalábbis - az az eredménye, hogy a tőlünk, kialakult belső világunktól teljesen idegen, térben és időben, kultúrkörben és szemléletben távoleső jelenségeket önmagukban képes vagyok megérteni - s ez az első lépés, *a megértés az, ami döntő*, ami elvezet a rajtam kívülálló világ szerkezetének, törvényszerűségeinek megismeréséhez, a körülöttem lévő és bennem működő erők, lények megismeréséhez, végső fokon szeretetéhez.

De egy olyan példát is szeretnék bemutatni, amely hozzánk, európai, keresztény alapokon nyugvó gondolatvilágunkhoz jóval közelebb áll, hogy bemutassam, mire képes ez a szemlélet. Valószínűleg ismeritek az Evangéliumokból azt a jelenetet, amikor Jézust elviszik tanítványai egy kis izraeli faluba, ahol a lakosok előretuszkolnak egy ősz, öreg embert, Nathanaelt. Ekkor Jézus így szól: "Íme, egy igazi izraelita." Az öreg meghökken, és kérdi: "Honnan ismersz te engem?" Jézus válaszol: "Láttalak, amikor a Fügefa alatt voltál." Az öreg ekkor leborul Jézus előtt és így szól: "Ímé, Izrael királya,"

Legyünk őszinték egymáshoz, ebből a jelenetből mai értelmünkkel, megszokott, mindennapi gondolkodásunkkal egy szót sem értünk, az egész teljességgel érthetetlen. Több száz zsidóember között-előtt áll Nathanaél, miért pont ő az "igazi izraelita"? Miért hökken meg az öregember, s miért borul térdre, amikor Jézus válaszát meghallja, s miért vallja ezután őt "Izrael királyának"? Szimbolikus beszédnek értelmezzük legfeljebb, amelynek értelme számunkra fátyol mögé rejtőzik.

Ha azonban az ember antropozófiai tanulmányai során megtanulja azt, hogy az ókori beavatási szertartások, tényleges beavatási módszerek, amelyek eszközök voltak az emberi belső világ és a szellemi világ közötti kapcsolat újratemtésére, hierarchikus felépítésű beavatási fokozatokat eredményeztek - az első a vándor, vagy holló, a második a harcos, vagy oroszlán, stb. S az ötödik fokú beavatottat mindig azon a néven nevezték, amely nép vagy törzs szülötte volt, tehát a perzsát perzsának, a szlovákokat szlováknak, a magyart magyarnak, a zsidót izraelitának - akkor mindjárt világos, pontos értelme lesz a jelenet első részének, Jézus első mondatának.

Ha még azt is megtanuljuk, hogy a beavatási szertartás fokozatait nálunk Égigérő fának, Életfá-

nak, Világoszlopnak, Keleten Bo-fának, a Közel-Keleten pedig Fügefának hívták, akkor mindjárt világos, pontos értelmé van az öreg meghökkenésének, s Jézus válaszána is.

Sőt, a teljes jelenetre is feleletet kapunk, ha azt is megtanultuk, hogy a szellemi világban jelenségeket észlelni kvázi csak felülről lefelé lehet, egy magasabb hierarchia síkján kell tartózkodnunk ahhoz, hogy észlelni tudjuk az alacsonyabb síkokat, így ha valaki az ötödik hierarchia lényének észleletére képes, ami a velük való azonosulás képességét tételezi fel, ebben az esetben a népszellem lényességével való azonosulás képességét, akkor valójában már a hatodik fokon kell tartózkodnia, léteznie, s ezt csak a hetedik, utolsó fokon álló, vagy annál is feljebb való, felsőbb síkon létező lény képes megtenni, az utolsó fokozat elnevezése pedig: a Király, akkor már érthető, világos, pontos értelmet nyert az egész jelenet, az első betűtől az utolsóig. S ez a példázat, melyet az antropozófia heurisztikus, felfedő jellegéről mondtam el, még valamit mond nekünk: azt, hogy a népszellem nem a legmagasabb fokozat, amely megragadható, sohase felejtjük el, hogy bár kötelességünk a népszellem lényével találkozni, őt megismerni, végül is le kell borulni, térdre kell ereszkedni a Király, mindnyájunk Királya előtt, minden népek fölötti Király előtt, aki az út, az igazság és az élet.

Miért fontos tehát számunkra, a Közép-Európában, a Kárpát-medencében, élő embereknek, itt alkotó építésznek az antropozófia gondolkodásmódja, ami maga is Közép-Európában született?

Fontos, mert emberi mivoltunkat, méltóságunk és létezésünk eredetét felfedi, rávilágít a bennünk élő erők, a gondolkodás, érzés és akarat erőinek természetére, az emberi egyéniség és közösség erőinek, az emberi társadalomban működő erők természetére.

Fontos, mert az építészet mivoltát felfedi, annak az építészetnek, amely már-már felszívódni látszik a résztudományok halmazában, s amelyről még a latin mondás pontosan szól: ARCHITECTURA EST MATER ARTIUM - az építészet a művészetek szülőanyja. De akkor még nem a mai értelemben vett művészetről van szó, a septem artes liberales, a hét szabad művészet szülőanyját tisztelhetjük benne, amelynek nagy részét ma tudománynak mondjuk, s felfedhető, hogy köze van az archékhoz, az angyalok feletti hierarchia lényeihez. Ezáltal saját tevékenységünknek szilárd alapot és soha nem sejtett távlatokat ad.

Fontos, mert az emberi történelem mivoltát felfedi, általános, hihetetlenül nagyívű képet ad a teremtés kezdetétől a teremtett világ végezetéig, okokat is pontosan megjelölve és indokolva, ugyanakkor a kisebb lélegzetű, regionális jelenségek világában is eligazítást nyújt. Most egy eseményről illik

beszámolnom, ami délelőtt történt: egy kis faluban jártunk, egy szlovák kolléga vitt el egy templomhoz, melynek padlásterében, a barokkori boltozat fölött középkori freskókon Szent László legendáriuma volt látható. A toronyba felmászva egy harangot találtunk, szép, régi, nagy harang volt. Oldalán egy felirat domborodott, s a világosabb oldalára érve kibetűztem: ...ORA PRO NOBIS - s ekkor mindhárman, szlovákok és magyarok, akik eddig csak mutogatással beszélünk, együtt folytattuk - PECCATORIBUS, NUNC ET IN HORA MORTIS NOSTRAE. AMEN. Ezt a helyzetet, hogy mit tettek itt tönkre, mi a közös bennünk, miért nem értjük egymás nyelvét és gondolatait, elemezni, feltárni szintén segítségünkre van és új, közös nyelvként, közös gondolati alapként szolgálhat.

S a történelem valódi mivoltát, az emberi lelkekben lezajló valódi történelmet, a belső világnak történelmét csakis ezen a módon rajzolhatjuk meg, teremtve történelmi tudatot saját életünk számára a jelen s a jövő történelmi feladataihoz.

Fontos, mert felfedi a jelen és jövő tennivalóink jellegét, azt, hogy a mi korunkban az emberi szabadság a tét. S ezzel válik a legfontosabbá, mert jövőnk formálásának, tevékenységünk alakításának erejét és biztonságát megadja, inspirálva és reményt adva életünkhöz, megvilágítva az egyéniséget, az "én vagyok" egyedül lehetséges kibontakozásának útját.

Az antropozófia segítséget nyújt a világ erőinek ismeretéhez, s eligazítást nyújt ebben a tébolyult, értékvesztett világban. A világ erői, a körülöttünk és bennünk lévő erők építő és romboló erők, angyalok és démonok erői, s ezek működésébe nyújt betekintést, ad olyan lehetőséget, amellyel az egyén szabadon, saját tudatos akarat tevékenységével tovább teremti, tovább viszi a megismerésre való törekvését. S rávilágít: a valódi, szabad cselekvés forrása csakis a megismerés lehet. A világ erőinek, az építő és romboló erőknek ismerete az építés számára döntési helyzeteket ad: le kell tennie a voksát az építő erők mellett, hiszen a maga tevékenységével ezt jeleníti meg. Nem egyszerű kérdés: mikor Mózes lejön a hegyről, s látja az aranyborjú körül táncoló és azt imádó sokaságot, dühödten ráront, összetöri a törvénytáblákat és szétzúzza a szobrot. Vajon rombolt-e, avagy épített - gondolkozatok el rajta, vessétek össze saját életetekkel, vajon a mindenáron való akármit építésnek van-e értelme, vagy valami másról, többről van szó. Kosztolányi Dezső, a század magyar költőóriásainak egyike, Ady Endréről írt tanulmányában azt mondja, hogy lényegében kétféle ember van: a Homo Politicus és a Homo Aestheticus. Az előbbi a világ kormányzására, igazgatására, a másik a szemlélésére törekszik. A tanulmány végén önvalomást tesz ilyenformán: Homo Aestheticus

Sum. Úgy vélem, remélem veletek együtt, hogy van egy harmadik is: Homo Architectus, az Építő Ember, aki a világ teremtésén fáradozik. Feszítő igyekezet van benne, építeni, házat, hazát, országot, embert Isten, vagy ahogy Hermész Trisz-megisztoz mondta: az Égi Ország képére és hasonlatosságára - végső soron saját képünkre és hasonlatosságunkra, mert az Építő Ember maga is, a világ építő erőinek, az égi erőknek mása, ha gyenge és erőtlen árnya is csupán. S ennek az igyekezetnek végső értelme nem csupán a tárgyiasult épületek, falvak és városok, hanem egy nagy, láthatatlan épület, amely gondolkodásunk, érzésünk és akaratumk tégláiból épül, s ezt együtt építjük Imhoteppel, Kallikratossal, a középkori mesterekkel, Vignolával és Palladióval, Wright-tal és Le Corbusier-vel, Kisho Kurokawával és Makoveczcel. Ez az épület - talán egyetlen, hatalmas templom, talán ezt nevezte William Blake új Jeruzsálemnek - közös alkotásunk, közös kincsünk, mely épül a kezdetektől és épül a végítéletig - s ebben a munkában mindnyájan akarva-akaratlan résztvevünk, de még sokkal jobb, ha tudva és akarva, a megismerés útján járva építjük a művet. Ebben a munkában való tudatos részvételhez, mindezeket végiggondolva, egy vallomás megtétele, saját belső életünkről szóló vallomástétel kimondása szükséges. Remélem, Ti is valljátok velem együtt, amit most én, Kosztolányi példájára Nektek megvallok: HOMO ARCHITECTUS SUM.

(Ez az írás a szerző 1991. júniusában, Szepesváralján /Spsské Podhradie/ a Káptalanteremben, cseh, morva, szlovák és magyar építészek találkozáján elhangzott referátumának alapján készült.)

A KÓS KÁROLY SZABADEGYETEM FEJLESZTÉSI KONCEPCIÓVÁZLATA

Bevezetés:

A Kós Károly Egyesülés Szabadiskolája többéves működésre, és az azt megelőző időszakban több évtizedes múltra tekinthet vissza. A fejlesztés szükségességét egyfelől a Vándoriskola tapasztalatai, másfelől annak felismerése indokolja, hogy rendszeres és szorgalmas foglalkozások híján az organikus építészet szellemi forrásterülete elapadhat, s hosszú időbe telik, míg új impulzusok hasonló eredményt hoznak. Tudatában vagyunk annak is, hogy - bár fontos, látványos és jelentős az organikus építészeti mozgalom - sokkal többről van szó, mint egy szakmai kérdésről; az ország szellemi életének és a valódi megismerés forrásának tartós összekötéséről, a szellemi megújulás zálogáról beszélhetünk.

Megállapításunk szerint tehát a szervezeti rendet szigorítani, a végzett munkát magasabb szintre emelni, a munkában résztvevők körét tágítani szükséges, és mindezt oly módon, hogy kialakult intézményeinket ne veszélyeztesse, hanem összhangot teremtsen a már meglévő és működő konferencia-rendszer és a megújuló szabadegyetem között. Ugyanakkor tekintetbe kell venni a mozgalomban résztvevők teherbíróképességét, természetes és jogi személyekét egyaránt. A jelenlegi gazdasági és pénzügyi káoszban a pusztá fennmaradás is jelentős eredmény, s ennek biztosítása is sokszor igen nagy erőfeszítésbe kerül. Tartós, hosszú távra ügyelő megoldásoknál nem számolhatunk a jelenlegi terhelés erőteljes növekedésével; sem anyagi erőnk, sem belső energiánk nem végtelen, ezért az induláskor tulajdonképpen ezeknek a tényezőknél a koncentrációról kell gondoskodni, egységes szervezeti keretbe, egységes működési formába foglalva a jelenleg széttagolt, vagy egyáltalán nem működő szabadiskolai rendszereket.

Mindazonáltal a szellemi és szervezeti megújulás általános értelemben szükségessé teszi az egyközpontú, egységes témakörrel és témákkal foglalkozó, a tanári grémium és a hallgatói grémium egységén alapuló, egyéves és hároméves ciklusban működő új intézmény létrehozását, amelynek tanítási-tanulási rendje és módszerei is - a tanítók és tanítványok személyiségjegyein túl - bizonyos egységességet mutat fel. Ez sem a konferenciák létét nem kérdőjelezi meg - lévén a konferenciák témakörei általában a tényleges napi-aktuális problémákhoz kötöttek, - sem nem akadályozza a helyi kezdeményezéseket, csupán világossá teszi a már egyszer, az alapításkor megfogalmazott témakörök értelmezését, a szabadiskola és az Egyesülés szellemi alapjainak természetét.

A lebonyolítás és szervezeti működés rendjéről

A szabadegyetem foglalkozásainak javasolt lebonyolítási és működési rendje alapvetően eltér a szabadiskola eddigi szervezeti és működési rendjétől, amennyiben egyetlen, központilag szervezett foglalkozáscsoportról van szó, amelynek színhelye - költségkímélés, és a központi fekvés, elérhetőség okán - Budapest. Súlyos döntés ez, s a jelenlegi forma kritikája, amely forma tartósan működésképtelenné bizonyult, a vidéki városokban nem teremődött meg az a szellemi központ, szervezési-módszertani góc, illetve azok sokasága; nem fordítottak az erre hivatott emberek kellő energiát és időt arra, hogy ezeket megteremtsék, fenntartsák és irányítsák. Nem sikerült a helyi társadalom egyéb rétegeit - pedagógusokat, egyetemistákat, egyéb érdeklődőket - kellő mértékben bevonni, minden igyekezetünk ellenére zártkörű maradt az esetleg folyamatosan

működő, vagy esetenkénti rendezvényekkel előrukkoló helyi csoport. Ez óhatatlanul kifáradással, ismétlődésekkel, a munka esetlegességével jár, s hosszabb távon - bár ennek ellensúlyozása a konferenciákon megtörtént - a szabadiskola teljes elsorvadásához vezethet. Ki kell mondani, hogy a közös szellemi alap megteremtését, annak tartós fenntartását, irányítását sokan nem tekintik olyan fontoságúnak, mint amilyen valójában; elsőrendűnek a gazdasági életben való helytállást, a saját, már megteremtett korábbi szellemi állapot megőrzését tekintik, s mindezt elegendőnek vélik a jövőre nézve is, amellyel egyre kevesebbet gondolnak. Tévedésnek tekintem a szabadság olyan értelmezését, amely a már meglévő állapotnak megfelelő gondolkodást és cselekvést tekint szabadságnak, nem pedig a megismerésre való szakadatlan törekvést, illetve az azon nyugvó, dinamikus, változó és inspiráción alapuló tetteket. Fokozottan jelentkezik ez az - egyébként igen jól működő - vándoriskola és szabadiskola összefüggésében. Itt az alapvető kérdés az, hogy a vándorépítések részére kötelezővé tett, és egyre inkább elmaradó szabadiskolai foglalkozások nyújtanak-e számukra összefüggő, akár a szakma szellem-történeti háttérével, akár egyéb, az organikus építészeti szellemi forrásterületeihez kötődő ismeretekkel foglalkozó áttekintést, vagy pedig csak fokozzák az amúgy is meglévő belső káoszt - s erre a kérdésre határozottan az utóbbit kell válaszolnunk. Ez a kritikai elemzés határozottan alátámasztja azt az indítványt, hogy a szabadiskola megújulásával felelősségünk teljes tudatában kell foglalkoznunk. Nem pótolja ezt sem a jelenlegi graduális vagy posztgraduális állami képzési formák megújításával történő kacérkodás, sem az egyéb formális intézmények kialakításában való részvétel; mindezeket tévutaknak látom, amelyek az oly szükséges energiát és szellemi erőt osztják meg, teljesen feleslegesen pazarolva erőinket. Ezt a felelősséget, mely az organikus építészeti mozgalom kapcsán bennünket terhel, s amely a mozgalom jövőjét, ezenkívül az általunk megteremtett, a szabad szellemi élet intézményes formájaként létrehozott szabadiskola jelentőségét tekintve óriási, senki nem veszi, nem veheti le rólunk, kötelességünk tehát mindent megtenni, ami a fennmaradás, a jövő érdekében történhet, s megalapozhatja hosszabb távon a mozgalom és a szellemi megújulás lehetőségét.

A kritikai elemzés után a lebonyolítás rendjének javasolt formáját ismertetem. A foglalkozások ritmusa két követelménynek igyekszik eleget tenni, az egyik a folyamatosság fenntartása, a másik, hogy a résztvevők az egyébként folyó munkákból minél ritkábban essenek ki, s költség szempontjából is kedve-

ző legyen. A tagszervezetek a velük folytatott egyeztetés szerint a hétvégeken kéthetenként megtartott foglalkozásokat még lehetségesnek tartják, ezért ezt a megoldást javasoljuk. Az év egészében három kisebb ciklust tervezünk, legalább négy, legfeljebb hat alkalommal. A ciklusok idején túl egy-egy indító és befejező találkozást tervezünk, ahol a tanárok és tanítványok a végzett munka értékelését, illetve a következő ciklusok tartalmának meghatározását végzik el. Ez utóbbinál - véleményem szerint - már csak a véglegesítésről lehet szó, egy esztendőre ugyanis előre kell tervezni a tanárok elfoglaltsága, időben való értesítése, időbeosztása okán. Egy-egy ciklusban egyazon témakörrel van szó, tehát legfeljebb egy-két tanár foglalkoztatásáról, így a tanárok grémiuma szükségképpen nagyobb, mint az egy esztendőben foglalkoztatott 3-6 (esetleg 9) tanító. A lebonyolítás rendje szerint tehát egy témakörhöz 4-6 alkalom - hétvége - kapcsolódik, ami délelőtti és délutáni foglalkozásokat figyelembe véve esetenként 6-7 órát jelent. Egy ciklusban egy témakörrel négyszer 6-7, azaz 24-28 órai foglalkozást lehet számításba venni; úgy gondolom, ez az eddigi tempóhoz képest komoly előrehaladást jelent, és a minőség emeléséhez megfelelő keretet nyújt. Ez a számítás egynapos foglalkozások esetén igaz, tehát kétnapos foglalkozások bevezetésével akár kétszeresére is növelhető az idő - úgy gondolom, ezt a későbbi fejlődés részére kell fenntartani. A ciklus első három alkalma a témakörben való elmélyedést szolgálja, a negyedik egy összefoglaló értékelésre, közös tanulmányra, kiállításra, vagy eseményre, záróaktusra ad lehetőséget.

A fenti leírás egy éves ciklust tételez fel. A szabadegyetem azonban három ilyen ciklust tartalmaz, úgy gondolom, egységes menetrend szerint, de bizonyos szempontból egymásra épülő, az egyes témakörök egyre magasabb szintű tárgyalását célozva meg. Ezért a témakörök általános koncepcióját három évre kell végiggondolni és kialakítani, valamint megfontolás tárgyává tenni a következőket:

- szükségesnek látszik a vándoriskola 2.5 éves tartama és a szabadegyetem 3 éves ciklusa közötti ellentmondás megszüntetése.
- probléma a szabadegyetem indítása és a folyamatban lévő vándoriskolai csoport részvétele, mert biztos, hogy a 3 évet nem tudják elvégezni, de legalább egy éves ciklussal végezniük kellene.
- célszerű lenne együtt indítani (pl. 94-ben) a szabadegyetemet és a teljes vándoriskolai ciklust, 12 fővel egyszerre, mert problémát jelenthet a 3 éves ciklus átfedésekkel teli sémája, ugyanis az új belépők esetleg azonnal 3 évre szállnak be, alapozás nélkül,

- ez a probléma szükségessé teszi a vándoriskolai ciklus egyértelmű összhangba hozását a szabadegyetemmel, ezért a javaslatot nem lehet kellően alapos szervezés és átgondolás nélkül bevezetni.

A témakörökről és a témaválasztás rendjéről

A szabadegyetem alapvetően három témacsoportra összpontosít, az ember, a társadalom és a környezet témacsoportjaira. Ezért van évente három kisebb ciklus. Az őszi kurzus mindig az emberről, a téli a társadalomról, a tavaszi a környezetről szól; egy kiscikluson belül tehát mindig csak egy témacsoportról lehet beszélni. A témacsoporton belül témakörökről és témákról beszélünk; a kisciklus beindításakor ezeket el kell dönteni. A döntés alapvetően a tanári grémiumtól indul el, az egyes tanároknak kell ajánlatot tenniük egy adott kisciklus témakörére, vállalva a foglalkozások levezetését. Egy kisciklusra több tanár együttesen is vállalkozhat, de a részvétel számukra is kötelező volna (például párbeszéd formában, párhuzamos előadásokkal, vagy szemináriumok formájában). Egy kisciklusra több ajánlat is tehető, s ekkor léphet be a hallgatói grémium, akik választhatnak az ajánlatok között. Attól tartok, hogy ezt a munkát a tanárok csoportjának a folyó év közben folyamatosan kell elvégeznie, s júniusban a hallgatóság elé kell kerülnie a következő év ajánlatának, akik ezt a nyár folyamán eldöntik, s szeptemberben végleges programot kell közösen elfogadniuk az egész évre, mindhárom kisciklusra, vagy kurzusra.

Felmerülhet a párhuzamos kurzusok vezetésének kérdése is. Ez részben az alapozó és haladó képzés ügyét is érintené, illetve a választást szabadabbá tené; az az érzésem, hogy ezt a problémát is a belső fejlődés későbbi lehetőségeinek kell fenntartani a foglalkozások időtartamának növelésével egyetemen.

A témacsoportok legalább az első három évre szólóan meghatározottak. Meghatározásuk abból a megfontolásból fakad, hogy ezek a témák felelnek meg leginkább az Egyesület által képviselt szellemi felfogásnak, s nincs, vagy nehezen található olyan fontos téma, amely valamelyik témacsoportba ne lenne besorolható. Ezek a tág meghatározások ugyanakkor lehetővé teszik azt, hogy az Egyesülés alapításakor meghatározott öt főirányt (az antropológia, a magyar gondolkodók öröksége, a magyarságkutatás és történelemszemlélet, a megismerési-tanulási-tanítási folyamat, és a környezetalakítás-ökológiai szemlélet szempontjait) az adott témakörökben érvényesíteni lehessen, nem lévén más elhatározásunk, amely ezeket megkérdőjelezte, vagy helyettesítette volna az elmúlt néhány évben. Három év elmúltával természetesen újra át lehet gondolni az

egész kérdést, s a három ciklust újabb, vagy másfajta témacsoportokra felépíteni, de bevallom, jelenleg nem látok más lehetőséget. A stabilitás igénye, az, hogy az egymás utáni ciklusok valamely kontinuitásban legyenek egymással, tehát az egymás után következő generációk ugyanazon témacsoportokban kapjanak hasonló szemléletű foglalkozásokat, mindenestre azt sugallja, hogy csak igen indokolt esetben módosítsuk az általános témacsoportokat.

A tanítás és tanulás módszeréről és rendjéről

A szabadegyetem szervezeti módosulásának egyik legfontosabb területe a tanítók-tanárok csoportjának valamint a hallgatói tanítványi csoportnak átgondolt kialakítása. Elsőként a tanárok csoportjáról szólnok.

A tanárok csoportja az Egyesülés eme vállalkozó tagjaiból kialakított zártabb, állandó magból, kb. 3-6 főből áll. Ezt bővíti ki az általuk meghívott, a munkában folyamatosan részt venni szándékozó további 3-6 munkatárs, ezek együttesen alakítják a tanárok grémiumát. A tanári kar elvileg nyitott; az Egyesület tagjai közül egy-egy kurzus levezetésére, vagy közreműködésre felkéréssel, vagy anélkül is bárki jelentkezhet - a téma felvezetése és elfogadása esetén a tanítás lehetősége adott. Felkéréssel, vagy egyéni jelentkezésre ugyanis a tanári kar bárkit - bel- vagy külföldi személyt egyaránt - megbízhat egy-egy kurzus levezetésével. Ennek rendszeressé tétele valószínűleg ugyancsak a belső fejlődés esetére tartalékolható lehetőség, mert anyagi vonzatai lehetnek.

A hallgatóság csoportja szintén tagozódik. Legbelső, zárt magja a vándoriskolások mindenkor csapata, részükre a szabadegyetem látogatása, elvégzése kötelező.

A következő csoport az Egyesület tagszervezeteinek tagjaiból verbuválódhat, beiratkozás esetén ezeknek is kötelező a részvétel és a befejezés.

A következő csoport a nyitottság elvéből következik: bárki beiratkozhat, aki a meghirdetett ciklusokra jelentkezik, a beiratkozás egy évre szól, itt a kötelem lazulhat; és végül az ad hoc érdeklődők csoportja is megjelenhet, ezek egyes kurzusokat, foglalkozásokat látogatnak szabadon és kötelezettség nélkül. E grémium alsó határát 20-30, a felsőt 40-50 fő körül becsülöm, ha kellő propagandát, hirdetést és plakátot alkalmazunk.

A tanítás-foglalkozások módszere elvileg teljesen szabad, és a tanár, valamint a hallgatóság ötletein és készségén alapulhat. Elveink szerint a hangsúlyt a passzív befogadás-képzetalkotás helyett a kreativitásra, a hallgatóság aktív részvételére kell helyezni, ugyanakkor nem titkolható, hogy a cél a kialakult-kialakított téves képzetek és az ezek alapján teremtődött téves értékrend és szemlélet helyreigazítása, a személyiség tényleges értékeinek kibontakoztatása, az

imagináció és inspiráció állapotának megragadása, kialakítása kellene hogy legyen, ezért nem feltétlen követelmény a fenti elv, de ügyelni kell a megfelelő egyensúlyra. Itt a tanítás módszerének például rajzoltatással vagy közreműködéssel, önálló kutatással, vagy az önképzés egyéb formáinak bekapcsolásával kellene a kérdést megoldani - számos egyéni ötlet alkalmazható.

A második évtől a hallgatóság előadásokat, foglalkozásokat tarthat, kb. az alkalmak felét; a harmadik évtől önállóan vezetik a foglalkozásokat, felváltva, vagy közösen kialakítva egy-egy eseményt, vagy kurzust. Itt a tanár szerepe inkább koordinatív tevékenységgé válik, és egyre inkább háttérbe szorul; főleg a pusztán jelenlét, az értékelésben való részvétel, a biztonság bizonyos fokú érzése a fontos, és egyre inkább a hallgató saját szellemi tevékenysége, alkotó részvétele válik jelentőssé.

Ez a felvezetés magában rejti annak a lehetőségét, hogy a későbbiek során a ciklusok háromévenkénti indítását, ezáltal párhuzamos ciklusok - kurzusok - lehetőségét teremtsük meg, emelve a hallgatói létszámot, és kibővítvé az időráfordítást. Ez az első induló ciklus sikerén vagy sikertelenségén, a fejlődés szerves a valóságos szükségleteken való alapulásán múlik.

Fontos része a tanításnak és tanulásnak a tanári és hallgatói grémium külön és együttesen tartandó üléseinek rendje, amelyen kialakulnak a kurzusok programjai, és a következő ciklusok menetrendjei.

(Az Egyesülés Igazgatótanácsa a fenti vázlatot jóváhagyta, és megbízta Kampis Miklóst - a vázlat készítőjét - továbbá Kálmán Istvánt, Salamin Ferencet és Zsigmond Lászlót, hogy a részleteket dolgozzák ki. Első lépésben az alábbi témákban történt megállapodás:

Időrend, témakörök, tanárok, tanítványok, hely, gazdasági háttér, szervezeti rend, tennivalók sorrendje.

A szabadiskola októberben indul, meghirdetésének széleskörűen szeptemberig kell megtörténnie. Az elhelyezéssel kapcsolatban az Építész kamarával és a Magyar Művelődési Intézettel indulnak megbeszélések.)

Egy gondolat a Kós Károly Szabadegyetem fejlesztési koncepcióvázlatához

Azok a személyek, akiknek kezdeményezéséből és munkájából a Kós Károly Egyesülés - mint cégbíró-ság által bejegyzett intézmény - létrejött, elhatározásukkal hármas célkitűzést akartak megvalósítani:

- az Egyesülést alkotó cégek gazdasági együttműködése számára korszerű formát teremteni

- ápolni a múltat a jövő kultúrájával összekötő szellemi forrást (szabadiskola)
- megvalósítani egy kreativitást kibontakoztató posztgraduális képzést (vándoriskola)

A ma már az idősebb generációhoz tartozó alapítók abban a reményben hozták létre ezt az intézményt, hogy segíteni fogja az utánuk következő generációnak abba a szellemi mozgalomba történő integrálását, amely mozgalom a bolsevizmus uralma alatt "több évtizedes partizánháborút folytatott a magyar építészet és kultúra jövőbe való átmentéséért"

Amit eddig nem sikerült megvalósítani, az az Egyesülés cégei közti együttműködés. Hiányzik az a korszerű szervezeti forma, struktúra, mely a gazdasági együttműködés számára is teret teremtené. Ha ezt elhanyagoljuk, akkor olyan emberi problémák keletkeznek, melyek okait a hagyományos formák túlélésében találhatjuk. Ez az oka annak is, hogy sokak számára az érvényesülés, a gazdasági sikerek elérése vált elsődlegessé, ami pedig az új hatalmi struktúra létrehozását segíti elő.

A megalakuláskor azt gondoltam, hogy a szociális organizmus hármas tagozódásának gondolata épp a Kós Károly Egyesülésben talál majd megértésre, és ez segíteni fogja egy valóságos vállalkozói szellem kifejlődését.

A Szabadegyetemnek, mint posztgraduális képzésnek, a mai állami egyetemi oktatás hiányosságai-ból kell kiindulnia. A diákoknak a szakma gyakorlásához szükséges képességek mellett modern szociális ismereteket is el kell sajátítaniuk; tudnunk kell azonban, hogy ilyen képességekkel eredendően nem rendelkezünk, ezeket csak a másokkal való együtt dolgozás során alakíthatjuk ki. A diákokat hozzá kell segítenünk annak megértéséhez, hogy a modern közösségalkotás formája nem lehet az állami struktúra, hanem csak az *önigazgatás*. Az önigazgatás azonban az élet minden összetevőjét magába foglalja, vagyis a szellemi (szakmai), jogi és a gazdasági területeket is. Csak ebben a formában keletkezik permanens lehetőség individuálisan felelős kezdeményezések számára, melyekből az egész közösség táplálkozik.

A SZELLEM A FORRÁS, A SYNERGIA (együttműködés) TEREMT A SZELLEM SZÁMÁRA TERET (=életter), INTÉZMÉNYES STRUKTÚRÁT.

Úgy tűnik számomra, hogy ezt nem eléggé ismertük föl, ezért keletkezett diszharmónia az Egyesülés szellemi törekvése és a tagszervezetek gazdasági együttműködése között.

A Szabadegyetem indításánál ezt nem hagyhatjuk figyelmen kívül, mert ennek kiegyenlítése az utánunk jövő generáció feladata.

Kálmán István

KÖRNYEZETFORMÁLÁS II. RÉSZ

Herczeg Ágnes VÁROSÖKOLÓGIA Város? Ökológia?

Kamaszkoromban végigsétáltam a városon, a Duna mentén. Ősz volt, a Bem rakparton a gesztenyét rugdostam - ma is fájdalmas emlék ez az őszi, libabőrös novemberi kép. Furcsa kívülrőlállósággal hallgattam a híreket a Nyugat-berlini szmogriadókról, miközben Kelet-Berlinben mindenki szellőztetett. Néhány éve még augusztusban, idén már júliusban kezd őszi a város. Most minden este megnézhetem a szmoghíreket a TV-ben, vagy a Moszkva téren.

Hogyan van jelen a városban a természet, hogyan élnek mellettünk észrevétlenül a növények, az állatok, hogyan állunk mi, városlakók ezzel a kérdéssel? Hogyan, amikor építési engedélyünkhöz fakivágási engedélyt kérünk, és hogyan, amikor tiltakozunk a rossz levegő ellen?

Irigykedve forgatom a "Városökológia Berlin példáján" című könyvet, amely a városi természet és ökológia összefüggéseit vaskos kötetben foglalja össze. A városi parkoktól a külvárosi útszegélyekig teljes képet ad egy olyan "láthatatlan összefüggésről", amelyről nem is tudjuk, hogy milyen fontos saját városi létezésünk számára. Ez a kérdés azonban nem csak fizikai létünk lehetőségének alapja, s ennek érzékeltetésére ajánlom figyelmükbe Hermann Seiberth egyik írását.

Szakmai körökben ismert, hogy a német kertészeti kultúra, a városi zöldfelületek kialakításának, fenntartásának minősége példászerű, és nagy hagyományokkal rendelkezik. A meglévő zöldfelületeket jelentős anyagi eszközökkel rendelkező intézmények rendszere védi. A város növekedésével, a beépítettség sűrűsödésével, az infrastruktúra kifejlesztésével, a forgalom növekedésével párhuzamosan nő az ökológiailag aktív felületek igénybevétele, s gyengül ellenállóképességük és kiegyenlítő szerepük. A szakemberek felismerték, hogy a hagyományos városi kertészet és a parkok mellett fontos minden olyan tényező számbavétele, amely a város természetes ökológiai eleme. Évtizedes kutató-feltáró munka eredményeként készült el így Nyugat-Berlin ökológiai térképe. Szakmailag úttörő módon hívta fel a figyelmet a város életének eddig fel nem fedett összefüggéseire.

Ma már elfogadott tényként él a köztudatban, hogy nemcsak az ember által tervezett, épített és fenntartott parkok szerepe fontos, hanem a spontán kialakult, vagy kialakuló vegetáció is, mely beavatkozást nem igényel, csak speciális gondozást, amelyben a szakembernek fontos feladata van.

Ez a megközelítés előrevetíti azt a kérdést, ami talán még a berlinieknek is új.

H. Seibert felhívja a figyelmet arra, hogy az eddig még be nem épített, ún. "hulladék"-területeknek milyen értékük van, mind ökológiai, mind szociális szempontból. Az ökoló-

giai szempontok fontossága már a köztudatban van, a szociális megfontolások azonban eddig még nem kerültek nyilvánosságra.

E gondolatsor bemutatását azért tartom fontosnak, mert nálunk - sajnos - még a hagyományos kertészeti tevékenységet is mostohagyermeknek tekintik. Városaink jelenleg robbanásszerű átalakulás előtt állnak, melyben a pénzre hivatkozva a beruházások számszerűsíthető oldalával foglalkozunk.

Másodlagos dolognak tartom a rossz levegő elleni tiltakozást. A figyelmet arra kell felhívni, hogy a városi élet ökológiai alapját képező tényezők - a városi fasoroktól és parkoktól a még be nem épített grundokig és erdőkig - alapos felmérésére, értékelésre és védelmére van szükség. Ez az áttekintés segítheti a mindenkori döntéshozatalt.

Hiszen ma fasorok tűnnek el a szükségszerű infrastrukturális fejlesztés nyomán, s egy plakát elhelyezésére alkalmas területté degradálódnak a város "hulladékterületei". A természetes zöld infrastruktúra eltűnése a kellő áttekintés hiányában még tovább veszélyezteti a felbolydult biológiai és szociális egyensúlyt.

Hermann Seiberth KI GONDOL VÉGRE A GYERMEKEKRE IS?

"A gyermek még gyenge a magasabb szellemi teljesítőképeség területén. A gyermek leginkább ösztönszerű, játszó lény. Ezért szüksége van magához hasonló lényekre, például állatokra, elementáris élményekre, lényekre, vízre, kicsinységekre, vicik-vacakokra, bozótosra, csalótosra, játéktérre. Az ember mindezek nélkül is engedheti felnőni a gyermeket. A gyermek túléli ezt. De mégsem lehet azon csodálkozni, ha a gyermek bizonyos szociális alapkészséget nem tanul meg soha, mint például egy bizonyos helyhez való kötődést, hovatarthatást, vagy cselekvőképességet." (Alekszander Mütscherlich)

A gyermekek 40 %-a testvér nélkül nő fel. 40 %-nak egy testvére van. A fiatalabb és idősebb gyermekkel való közvetlen kapcsolat a családon belül tehát tömegesen eltűnik. Ugyanez vonatkozik azokra a tapasztalatokra is, amiket a gyermek a vele ellentétes nemű gyermekekkel kapcsolatban szerezhet. A kapcsolat többnyire szabályozott keretek közt történik, látogatások alkalmával, vagy egymásnál való éjszakai formájában, mely a középosztálybeli családok között a leggyakoribb. A másik jelenség az, hogy a német gyermekek jelentős része nem lakik az anyjával és az apjával. A városokban az ilyen "családok" aránya 20 % felett van. Átlagosan minden harmadik házasság öt év után felbomlik. A csonka családok

aránya olyan méreteket ölt, mint amilyen a háborús időkben volt. Egy háborúban elesett családfő azonban mégiscsak más, mint az elvált, elköltözött apa. A szülők válása jelentős pszichikai megterhelést jelent a gyermek számára. Az utóbbi évtizedekben a harmadik jelenség, amely a gyermeki elszigetelődés veszélyét hordozza, az utcán kialakuló társas kapcsolatok eltűnése; ezeket többnyire október és április között, de gyakran nyáron is a zárt térben való, belső izoláció helyettesíti. A gyermekek, legalábbis a városiak, az ismert okok miatt alig tartózkodnak "közös térben". Az óvodákban, a napköziben, iskolában, szabadidőközpontokban és egyesületi házakban pedagógiailag szervezett és ellenőrzött terekben tartózkodnak. A belső téri izoláció kényszeríti őket a modern viselkedés elsajátítására. Ez a helyzet megkívánja a találkozások előzetes megbeszélését az iskolában, vagy telefonon. Ez biztos partnereket, játszótársakat követel, akik elérhetők telefonon; megkívánja az időpontok egyeztetését az egyesületekben, hobbykörökben. A modern, beprogramozott gyermeknek felnőttként kell viselkednie, racionálisan és céltudatosan, ha nem akar a társas életből kimaradni, teljesen elszigetelődni. Vitathatatlan, hogy ez a viselkedés a német középosztályban a legerősebb. Éppen a proletár rétegek gyermekei kötnek még utcai barátságokat az udvarokon megrendezett focimeccsek; a város egyre szűkülő szabad területein. A folyamatos városi átépítés azonban éppen ezekre a területekre terjed ki, és csökkenti e spontán kapcsolatok kialakulásának lehetőségét.

Magától értetődő számunkra, hogy a világot a saját, felnőtt perspektívánkból szemléljük. A technikailag megvalósíthatót és a gazdaságilag fontosat mindig együttesen vizsgáljuk. A szabad területeket mint hulladékfelületet definiáljuk, negatív előjellel, mint egy szabásmintából leeső fecnit. Amikor az infrastruktúráról beszélünk, pusztán számokká redukáljuk a lakosság "nem produktív" felének igényeit. A közlekedési útvonalak iránti igényeket azonban gondosan analizáljuk, tervezzük, pontosan számoljuk, rendkívüli tervezési és adatfelvételi költségeket felémésztve. A város, a városi élettér úgy jön létre, mint az akart cél produktuma. Ami nem cél, az nem valósul meg. A keletkező valóság azonban nem mindig csak az akartat tükrözi, hanem azt is, amit az ember nem akart, vagyis az akart dolgok egyáltalán nem tervezett mellékhatásait.

E mellékhatások határozzák meg a messzemenőket mindazt, ami az életminőségeket jellemzi, ami a dolgok közt, az akart, épített, elrendezett dolgok közt húzódik. Micsoda elvesztése ez a tapasztalati világnak! Annak, ami az alkotó, Káin fiainak felszínes figyelmén kívül reked! Ide sorolandó minden, ami szelíd, ami meghatározhatatlan, de ami magát a

figyelmes, megfigyelő tekintet számára megmutatja. Ez az a világ, amelyből mi az éber tudati állapotba, a mi világunkba kerültünk. Egy éber tudatállapotba, mely még csak félig fejlődött ki, és még csak az érzékekkel megragadható dolgokra korlátozódik. Ez tesz minket "tüchtiggé".

Kezdjük el hát nyitni ebben az irányban. A Kelet- és Nyugat-Berlin közötti elhagyott pályaudvar vasúti sínek által határolt, ún. hulladékterületének jelentőségét a nyilvánosság és a politikusok elé kell tárni; létezését és jelentőségét a tudomásukra kell hozni. A meggyőzéshez természettudományos alapon nyugvó összefüggések gazdag tárháza áll rendelkezésre a klíma, a vegetáció, a flóra és fauna, valamint a talaj szempontjaiból. A nevelési, a szociális és orvosi szempontok érvrendszere viszont még erőtlen. Ezen az oldalon még kemény érveket kell felsorakoztatnunk. A szempontok kidolgozásánál vegyük igénybe a megfelelő szakembereket; gyermekorvosokat, pszichológusokat, szociális dolgozókat, stb. segítségét, hogy gyűjtsék össze azokat az alapvető fontosságú követelményeket, amelyek hozzásegítik a politikusokat, környezetünk alkotóit és tervezőit ahhoz, hogy például a háború óta üresen álló belvárosi grundok egyedülálló jelentőségét és megőrzésük fontosságát felfogják. Végül is micsoda világ, milyen város lehet az, amely először a fejekben születik meg, és ennek alapján épül fel? Kinek teremthet egy ilyen város életteret? A 35-55 éves felelős vezetők, üzletemberek, politikusok számára, akik világképében és választási plakátjain a fiatalok csak mint bűnöző bandák jelennek meg. Ennek a problémának a kezelése nemcsak szakmailag új, erre fogékony városépítő és területfejlesztő szakemberek érzékenységét igényli, hanem azt is, hogy e megmaradt szabad területek, mint új kategória jelenjenek meg a városokban.

Meg kell említeni, az ökológiai természetes-tétika fogalmát, amit I. Kowarik *negyedik természetnek* nevez. Idézem: "Ökológiai természetes-tétika eddig nem létezett. Hamarosan eljön azonban az az idő, amikor szükségszerűen fel kell ismernünk, hogy a természetben és a természettel együtt kell hogy éljünk, és legfőképp, hogy szükségünk van a természetre. És ez éppen esztétikai szempontból fontos, mert az ökológia csak a tiszta és hasznos közegek létfontosságát tárja elé, itt a környezet minőségéről érzelmi, vagy ahogy Goethe mondaná, érzelmi, erkölcsi értelemben nincs szó. Az ökológiai természetes-tétika feladata ezzel szemben azt hangsúlyozni, hogy az egészséges, és nemcsak annak mondott jó élethez a környezet meghatározott esztétikai minőségben történő tapasztalása szükséges. Ez a megközelítés világossá tehetné, milyen lesz az ember életérzése környezetének érzékekkel történő, emocionális átélése által, valamint hogy az ember alapvető életszükségleteihez nemcsak a szép környezet tartozik hozzá, hanem hogy az embernek a természetre van szüksége. Arra, ami önmagától létezik, önmaga által

van jelen a világban. Az embernek mély szüksége van az önmagán kívüli, a másik iránt. Az ember nem olyan világban akar élni, amelyben csak önmagával találkozik." És még hozzáfűz egy gondolatot: "Az emberi környezet kialakításánál a legutolsó sorban van szó arról, hogy hogyan is létezik az ember ebben a térben, pedig nem lehet csak a természettudományra hagyatkozni, amikor ítéletet alkotunk a természet minőségéről."

Jó példa lehet erre a már említett, vasúti sínek által kimetszett "hulladékterület". Ez éppoly differenciált, mint a természetben található más élőhelyi viszonyok: pályafelületek, váltók, homok- és sítthal-mok, kábeldarabok, aszfaltfelületek, és ezekkel összefüggésben kialakuló vegetáció, amelynek megjelenése képileg tükrözi a helyet. Az idelátogató a valóságkép különös hangulati formájával találkozik, az adott hely és az ott lévő vegetáció egymásnak való megfelelésével, összhangjával.

Miről van szó? Milyen más dologgal találkozik itt a városlakó, mint az általa megszokott parkokban? Megkísérlem ennek a képnek a leírását, olyan képét, melynek megragadása a táj- és kertépítészek jövőbeni feladata, és a városi életkörülmények egészségessé formálásának feltétele. A táj- és kertépítészek tervező, kivitelező és fenntartó "céhének" hallatlan mértékű higgadságát és figyelmét kívánja meg, ha ezen területek fennmaradása érdekében dolgozik. A kertész a fejlődést csak tapogatózva irányíthatja, a tanulságok alapján folytonosan tisztázva, alakítva, és óvatos korrekciókkal, a használatból fakadó új ismeretek alapján, s mindenkor a hely szellemének megfelelően. A városlakó számára mindez lehetőséget teremt, hogy saját környezetében felfedezze és nagyobb figyelemmel kísérelje a természeti összefüggéseket és a harmóniát a növényvilágban, és a hozzá kapcsolódó állatvilágban. A mesterségesen kialakított vegetációban nincs ilyen összefüggés, és ilyen jellegű érdeklődés az emberben sem merül fel. A természeti összefüggések iránti érdeklődés felkeltéséhez fontos a természetes állapot fenntartása. Nem véletlen, hogy a gyermekek és a művészek vonzódnak olyan meghatározott identitású helyekhez, ahol az alkotó és fenntartó kéz munkája láthatatlanul van jelen. Az olyan kertészeti kezelés, amely egy helyre csak saját akaratát ülteti, kevésbé éri el, hogy az élet iránt szeretettel teli érdeklődés jöjjön létre, mint ha a létesülés, a fejlődés és az elmúlás természetes folyamatait az évszakok váltakozásának megfelelően, az adott hely karakterével összhangban kifejezésre juttatná. Mintha az érdektelenség első hulláma megtörne a változás és az elmúlás természeti összefüggéseinek finom rezdüléseiben. Nem az én feladatom a figyelmet a gyermekek világára fordítani, ezért Khalil Gibran szavait idézem a *Prófétá*-ból:

Gyermekeitek nem a ti gyermekeitek.

Ők az Élet önmaga iránti vágyakozásának fiai és leányai.

Általatosok érkeznek, de nem belőletek.

És bár véletek vannak, nem birtokaitok.

Adhattok nekik szeretetet, de gondolataitokat nem adhatjátok.

Mert nekik saját gondolataik vannak.

Testüknek adhattok otthont, de lelküknek nem.

Mert az ő lelkük a holnap házában lakik, ahová ti nem látogathattok el, még álmaikban sem.

Próbálhattok olyanná lenni, mint ők, de ne próbáljátok őket olyanná tenni, mint ti vagytok.

Mert az élet sem visszafelé nem halad, sem meg nem reked a tegnapi.

Ti vagytok az új, melyről gyermekeitek eleven nyílként röppennek el.

Az íjász látja a célt a végtelenség útján, és ő feszít meg benneteket minden erejével, hogy nyilai sebesen és messzire szálljanak.

Legyen az íjász kezének hajlítása a ti örömetek forrása;

Mert Ő egyként szereti a repülő nyilat, és az íjat, mely mozdulatlan.

(Édesvíz Kiadó, 1993., ford.: Révbíró Tamás)

Nem tudom, hogy emlékeznek-e erre. A gyermekek olyan világban élnek, amelyet mi, felnőttek, álmainkban sem érünk el. Arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a városrendezés és -alakítás követelményrendszerén belül számolni kell a gyermekek és fiatalok számára szükséges életterrel, ahol minden alapvető tapasztalatot megszerezhetnek, és minden alapélménnyel találkozhatnak, amelyeket a fejlődéssel foglalkozó pszichológusok a későbbi felfogóképesség alapfeltételének tekintenek. Találón jellemzi ezt Barbara Tenstat *Végre kontroll nélkül* című írásában, amelyben saját gyermekkorának színhelyét, a berlini Graben-t írja le:

Ha megkísérlem leírni a Grabent, az csak az én Grabenem lesz. Testvéreim, és minden más gyermek számára ez a hely más-más jelentéssel bír. Mindnyájan más életkorban és más konstellációban ismertük meg és fedeztük fel. És maga a Graben sem maradt változatlan. Az évek alatt, amíg használtuk, általunk is változott. Biztos vagyok benne, hogy sok gyerek számára, akik itt Berlinben, a Lichtenfelder utcában és környékén laktak, évekig különösen fontos hely volt.

Az első héten csak a Graben széléig merészkedtem. Mélyebben feküdt valamivel, mint az utca, és eredetileg több kertből állt; körülbelül száz méter hosszú, és 30-40 méter széles nadrágszíjparcellákból. Ezeket a földdarabkákat nemrég hagyták el, de mindenki számára világos volt, hogy senki sem jön ide vissza soha. Akkor már több mint tíz éve volt ez a terület a környékbeli gyerekeké. Ötven, vagy ennél is

több gyermek tartózkodott ott állandóan vagy alkalmanként, mint tősgyökeres "helyiek"; fiúk és lányok, kicsik és nagyok egyaránt. A Graben különböző tevékenységeknek adott teret egyidőben, néha azonban két gyerektábor harcának tárgya volt. A felnőttek alig használták, legfeljebb útjuk lerövidítésére vágtak át rajta nagyrítján. A mamák általában a Graben szélén álltak meg, kiáltva hívva haza gyermeküket. A fák, a bozótok, az avaros lehetőséget adott az embernek, hogy visszahúzódjon az időből, eltűnjön a világból.

Bátorságot kell merítenünk ebből a történetből. Fontos és hangsúlyos tényezőkként kell kezelnünk a városban spontán módon megmaradt "természetes" zöldfelületeket, és ezeket figyelembe kell vennünk a tervezésnél és területértékelésnél. Ki kell törnünk a

defenzívából a politika elé ezekkel a kívánságokkal, éppúgy, mint tizenkét évvel ezelőtt tettük, amikor sikerült elérnünk azt, hogy Berlinből ne tűnjenek el végérvényesen a gyomok és vadon termő növények. Most újabb szövetséget kell létrehoznunk minden érintett terület képviselőjével. Egyre jobban el kell vetni az egységes városi kontextusban való mechanikus gondolkodást. A tervezői gyakorlat új vízióját kell létrehozni, amely a város egészére vonatkozó fejlődésösszefüggésbe az egyes elemeket a maguk igényei szerint szabadon tudja beépíteni.

(Részletek a berlini Városfejlesztési és Környezetvédelmi Szenátusban elhangzott beszédből. Fordította Herczeg Ágnes)

Jochen Bockemühl
AZ ERDŐK PUSZTULÁSA TUDATI KÉRDÉS
(részletek)

(...) Tájról beszélni csak akkor van értelme, ha az életösszefüggés egy hely hangulataként az emberi tudatban tükröződik, és az ember intenciói ezt az összefüggést többé-kevésbé átalakítják.

Állatok esetében mindig csakis az adott lény világáról beszélhetünk, melybe *beleszerve*sült. Az érzékek által adott ösztönzéseket lelki organizációjának megfelelően, mintegy álomban szövi bele maga világának képeibe, s ezeknek megfelelően tevékenykedik. Így például a posztát, aki tavaszi vagy őszi vonulásakor éjjelente a csillagos égbolt alapján tájékozódik, megtéveszthetjük egy planetárium fényével, s más-más módon számos állatot ugyanígy félrevezethetünk. Az ember azonban képes szembehelyezkedni érzéki megfigyelése tárgyával; rá tud kérdezni, hogy valódi, vagy mesterséges csillagos égbolttal van-e dolga, sőt ilyen művi képmásokat is csak ő tud képzetei alapján a világba helyezni. Képes tudatossá tenni a természetben működő kapcsolatokat.

Egy hely életösszefüggése, amelyben az ember megismerőként és cselekvőként áll, vagy amelybe belehelyezkedik, csak ilyen szembenállás által ismerhető fel. Magától a szemlélőtől függ azonban, hogy mennyire tágtítja ki a kereteket, amikor ezt az életösszefüggést, mint tájat szólítja meg. Ekkor nem pusztán valami *kívül* létezőről van szó, de nem is olyasvalamiről, ami csupán a szemlélőben él. A belső és a külső abban találkozik, amit a szép iránti érzéknek nevezhetünk. Ez túlnyúlik az egyes tényeken, és afelé fordul, ami a jelenségképben belső egységként többé-kevésbé jelen van. Arról a szellemi egységről van szó, ami a természeti folyamatok és az emberi intenciók között valóságosan működő kapcsolatban él.

A mai ökológia gyakran úgy gondolkodik, hogy csupán az ásványi világ, a növények, az állatok és az emberek közötti kapcsolatokat kell tanulmányozni, s aztán a fogalmak "hálójából" el lehet jutni az egységhez. Ez azonban eleve lehetetlen anélkül a törekvés nélkül, hogy egy kiválasztott részletben is az egységet találjuk meg, ami csak egy eszme lehet. Könnyen belátható, hogy ez a törekvés az egység, az eszme meglétébe vetett hite alapul; annak létezését előre feltételezi. Egy táj sajátosságainak első átélésében egyfajta *előzetes ismeret* van, ami ebből az eszméből származik, és a megismerés vezérfonala lesz. Minthogy azonban a képzet értelmében ez a tudás rendkívül határozatlan, az ember könnyen el is felejt, vagy szeret-

né letagadni. Különböző okok miatt nem szívesen követjük a megismerési folyamat effajta ábrázolását. Egyik ilyen ok a szubjektív önkénytől való félelem, ami jogosult is, ha *eszmén* egy meghatározott képzetet értünk, s az *előzetes ismeret*et úgy fogjuk fel, mint az észleleti tartalmak elfedését ezzel az előre megragadott képzetrel. Az eszme azonban eleven marad, s egyben észlelő szervvé is fog válni, ha megvan bennünk a bizalom, hogy egy kiválasztott részletben is megtalálható a benne működő és egységes szellemi összefüggés, ami azután - megfelelően kitágítva - a világ egységének egy aspektusaként jelenik meg. Így egy adott táj eszméjének speciális tartalmát az egyes összefüggéseket az eszme fényében vizsgálva tudatosíthatjuk.

A táj képeiben nemcsak a természeti folyamatok jutnak kifejezésre, hanem az adott helyhez kötődő emberek gondolkodásmódja és élményei is. Mindenütt, ahol az ember és a környezet kölcsönhatása létrejön, ebben az értelemben alakul a táj. Korábban keveset gondolkodtunk ezen. Szép tájképek a természetben való tevékenykedés eredményeként egyedül az emberek lelki erőiből születtek. A természettudományos korszak kezdetével azonban gondolkodásuk révén lassan kioldódták a természeti összefüggésekből, s technikai képzetek alapján gépeket kezdtek konstruálni, melyek átvették tőlük a munkát. Ez a folyamat a városban kezdődött, és eleinte inkább a szociális területre hatott vissza. Részben a külső megkötöttségek alóli felszabadulást jelentette, de a kötelezettségek egyfajta hiányának létrejöttét is. Ezután fokozatosan kezdtek belevinni a természet életfolyamataiba a technikai képzeteket. A természet ugyanolyan értelemben vált *termelő helyé*, mint az ember által konstruált gép. Ugyanolyan váratlan mellékhatásokkal reagált, mint korábban az ember szociális életének viszonyai. A következményeket itt nem szükséges részleteznem, mint ahogy azt a tény sem, hogy mindez bizonyos következetességgel került bele az emberiség történetébe. Világos azonban, hogy a táj képében egyre inkább tükröződik ez a gondolkodásmód; a monoton, lehetőleg fák nélküli agrárterületeken, s a nyílegyenes határvonalú monokultúrákon. A kötetlenség (kötelezettség-nélküliség) abban fejeződik ki, hogy a tájképből eltűnik a hely története - minden személytelenné válik.

(...) Felelősség csak szabadságból szület, mert ahol az ember csupán kívülről adott, külső törvényeket követ, ott a felelősség a törvényhozóé. A külső természeti törvényszerűség és a morális átélés szétszakadásából született meg a szabadság. Ugyanakkor azonban a felelősségnek az a feltétele, hogy az ember - szabadságából kiindulva - belsőleg összekösse magát azokkal a természeti vagy szociális összefüggésekkel, melyekben törvénykezni akar. Ez azt jelenti, hogy

ki kell fejlesztenünk egy észlelőképességet nem csupán saját gondolataink és intencióink érzékelésére, hanem azon átfogó összefüggés iránt is, amelyben a dolgok, a lények, és maga az ember állnak. Ezt a tudásként közvetített természettudomány nem biztosítja. Hogyan lehet úgy átalakítani a természettudományos eljárásmodot, hogy benne a szabadságból kiindulva egy tárgyyszerű és emberhez méltó áttekintés, ugyanakkor a tettekkel való belső kapcsolat is megszűlessék? Hogyan lehetünk képesek az egységes összefüggéseket mindenkor felismerni, és tudatosan beléjük helyezkedni?

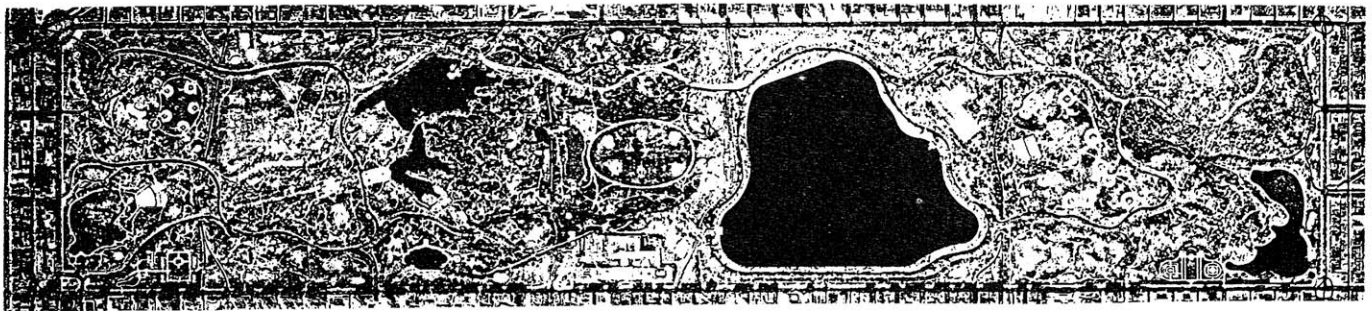
Az értékmentesség ideája ott jogosult a természettudományban, ahol felmerül a veszély, hogy egy tényállást pusztán személyes vagy társadalmi haszna felől ítéljenek meg. Ebből azonban olyan megismerési magatartás adódik, melynek következtében az ember alapvetően értékidegen valóságot konstruál bele a természetbe. Minden természeti jelenséget úgy interpretál, hogy azok külső erők hatásából származnak. Eközben - a mechanika előképe alapján - feltételekből indul ki, melyek között a folyamatok végbemennek. A valóságban azonban nemcsak ez a külső mechanizmus létezik, hanem minden kiindulási helyzet benne áll egy összefüggésben, amit az ember hallgatólagosan előfeltételez. Ez már fizikai területen is így van, csak itt ez az egységes összefüggés olyan átfogó, hogy nem vesszük észre. Mégis magától értetődően bízunk benne, hogy létezik, s hogy legalábbis gondolkodásunkkal, melyet önnön bensőnkől hívunk életre, részesei vagyunk. Másként nem fáradoznánk azon, hogy gondolkodásunkkal megragadjunk valamit a világból. A szerves természet-

ben, a növényeknél, állatoknál, embernél talán még nyilvánvalóbb, hogy a mechanikus-kémiai folyamatok benne foglaltatnak egy föléjük rendelt relatív egészben, és ennek megfelelően hatékonyak. Mechanikus-fiziológiai képzetekkel csak az élő organizmus által produkált jelenségeket ragadjuk meg, s nem azt, ami ő maga. Ha egy növényt valamilyen anyaggal a megfelelő módon bepermetezünk, akkor egy idő múlva a növény talán virágokat fog hozni, ami az adott feltételek mellett egyébként nem történt volna meg. Nem a ráspriccelt szubsztancia alakítja azonban ki a virágokat - ezek abból az egységes-átfogó összefüggésből keletkeznek, amit növénynek nevezünk. Az anyag csak egy - talán szükséges - feltétel. Ilyen esetekben igen könnyű a feltételt és az okot összetéveszteni.

Az életben nemcsak külső erők külső mechanizmusával, vagy adott organikus képződményekkel van dolgunk, hanem olyan irányadó hatásokkal is, melyeket az ember gyakorol a természeti folyamatokra, s amelyek által a külső tényeket hatékony összefüggésekbe állítja. Az etika és a felelősség abban áll, hogy ezt milyen módon tesszük.

Ha csak a mechanikus aspektusokat vesszük figyelembe, akkor elkerülhetetlenek az előre nem látott mellékhatások. Ha azonban egységes szemléletmóddal igyekszünk megragadni a természetben működő teremtő erők összefüggését, akkor saját cselekvésünk egyre inkább beágyazható a dolgokban rejlő szellemi összefüggésbe. Ebben az értelemben válhat morálissá a cselekvés.

(Kádas Ágnes fordítása)

Buella Mónika TÁJTERVEZÉS AMERIKÁBAN

Tavaly a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem Tájrendezési Tanszékének vendégeként több hetes előadásorozatot tartott Fabos Gyula tájépítész, regionális tervező, az amerikai University of Massachusetts professzora. Az alábbiakban vele folytatott beszélgetésünk néhány idevágó gondolatát idézzük fel.

Fabos professzor az amerikai tájtervezést a New York-i Central Park tervétől eredezteti. A XVIII.-XIX. századi parkterveket Anglia romantikus irányzata hatotta át. A mai napig is érvényesülő elvek jelentek meg a parkok, temetők kialakításában, a középületek jellegzetes zöldbe helyezésével. Amerika egyik legjelentősebb tájtervezője, F. L. Olmsted egyik angliai útja során ellátogat Birkenheadbe, Anglia első népparkjába. Hazatérve a témáról írt könyvben feltette a kérdést; vajon a demokratikus USA-ban

miért nincsenek népparkok? Ez az élmény is hozzájárult, hogy Olmsted 1855-ben Vaux építésszel közösen elkészítette a New York-i Central Park tervét. A kb. 3 km² nagyságú néppark megszületésétől számítják a tájtervezés kezdetét Amerikában.

Olmsted másik jelentős terve a Boston park system (1878-1890). E terv célja az volt, hogy megoldja a város szennyvízzel terhelt, pangó vízű folyójának problémáját, megszüntesse az árvizes területeket, és kielégítse az üdülési szükségleteket. "Hozzunk vissza egy kicsit a természetből" - e gondolat jegyében formált a problémákból lehetőségeket. Az eredmény a városon keresztül kanyargó 16 km hosszú parkfolyosó volt.

Boston városára az első metropolis-zöldhálózati tervet Olmsted tanítványa, I. Eliot készítette. A terv létrejöttét az indukálta, hogy hiányzott a kijárás a "vadonba", a természetbe, alacsony volt a parkok, játszóterek és egyéb zöldterületek aránya, és ivóvíz mennyiségi-minőségi gondok is jelentkeztek. Eliot meg akarta oldani mindezeket a problémákat, s ennek érdekében létrehozott egy az eddigieknél több információt tartalmazó adatbázist a területről, és a

tervezéssel párhuzamosan közreműködött egy park-fenntartó intézet megalapításában. Az elkészült terv egy 650 km²-es metropolisz-zöldhálózat lett, a vízgyűjtő terület megvédésére kidolgozott javaslattal. Eliot elérte, hogy a sűrűn beépített tengerparton lebontották az épületeket, hat természetvédelmi terület jött létre, és sok park, sétány és játszótér alakult.

Olmsted és Eliot készítették el az első parkhálózat-terveket, amelyeket ma a GREENWAY - (zöldhálózat; regionális és városi szintű zöldfelületi rendszer) mozgalom kezdeti lépéseinek tekinthetünk. Erre az időszakra tehető az úgynevezett parkutak megjelenése (Olmsted, Cleveland), ezek azonban nem valósultak meg. Az első parkút (1919-22) a Bronx River parkút, melynek tervezője Gilmore Clark volt. Közben elkészültek az első regionális szintű tájtervezési munkák. 1928-ban megjelent Benton MacKay könyve *A regionális tervezés filozófiája* címmel. Ugyanabban az évben készült el Massachusetts állam első zöldterületi terve, amely Eliot II. nevéhez fűződik. A cél a gyors növekedés miatti kritikus területek feltérképezése, s megfelelő zöldhálózat kialakításával a növekedés megállítása volt.

A tájtervezés következő nagy fejezete az 1932-45 közötti időszak (Roosevelt elnöksége). Az állami munkák gyors fellendüléséből a tájtervezők előnyt élvezhettek, hiszen évente több mint 400 állami park épült, mintegy 90.000 munkanélküli foglalkoztatásával. A regionális tervekben megjelent a tengerpartok és folyók üdülési célú értékelése; parkutak és zöldhálózatok tervei készültek el.

A II. világháború utáni decentralizációs folyamat nyomán indult el a tájtervezéssel irányított településrendezés, tájbaillesztett lakótelepek, bevásárlóközpontok, ipari és kutatóintézetek, üdülő- és regionális területek tervezése. A folyamatot inspirálta az is hogy míg a városok területe évente 1 %-kal csökkent, a vidéki lakóterületek 25-30 %-kal növekedtek.

Tervek készültek az utak, folyók vizuális-esztétikai tájképi értékelésére és megvédésére; a tájértékelési szempontok között elsődlegesen a természetvédelmi, üdülési, történelmi és kulturális értékek voltak.

A GREENWAY lassan mozgalommá fejlődött, és megerősödése esetén Fabos professzor véleménye szerint az ország egyharmadát magába foglaló zöldhálózat alakulhat ki.

Egyik előadásában a professzor a tájtervezés jövőbeli lehetőségeiről, mint a tervezési tevékenységek között a leggyorsabban növekvő szakterületről beszélt. Ennek okait a települések decentralizációjában, az ökológiai tudomány hatásának erősödésében, a környezet minőségének megőrzése, a minőségi élet megteremtése iránti vágyban, a lakosság vizuális táj-esztétikai igényének megjelenésében, valamint a városok növekvő környezeti problémáiban látja.

Az Egyesült Államokban évente 1-1.5 millió hektári terület hasznosítása változik meg. Ez a folyamat a professzor szerint a nemzetközi erők hatására Magyarországon is be fog következni. A mezőgazdasági területek egyharmada válik fölöslegessé, s rögtön jelentkezik majd a probléma, hogy mely terület maradjon mezőgazdasági hasznosítású, illetve mi történjen a parlagterületekkel.

Első és legfontosabb lépés egy terület adatbázisának elkészítése, mely minden felmerülő munka alapjául szolgálna. Magyarországon legelőször azoknak a városoknak kellene az adatbázist megteremteniük, ahol a legnagyobb a növekedés, a környezeti probléma.

A decentralizációs folyamat során felszínre kerülő problémák adják a legjobb lehetőséget a megfelelő területhasználat kialakítására. Ebben óriási lehetőségünk van a közhasznú területeknek, hiszen a földek eladásával lehetetlené válik bárhol is egy zöldhálózat kiépítése. Az átfogó zöldkoncepció nélkül viszont a környezet gyors tönkremenésével kell számolnunk.

A Central Park (légifelvétel, 29. o., és Olmsted tervének részlete)

Dr. Radó Dezső 125 ÉVES A FŐVÁROS KERTÉSZETE (részletek)

Bevezető

A 125 esztendő önmagában is okot adna visszapillantásra. Ám ehhez a születésnaphoz éppen 1992-ben érkezett el a Kertészeti, amikor a döntéshozók az átalakulás mikéntjét fontolgatják, így elhatározásukat segítheti a múlt ismerete, annak tényyszerű elemzése.

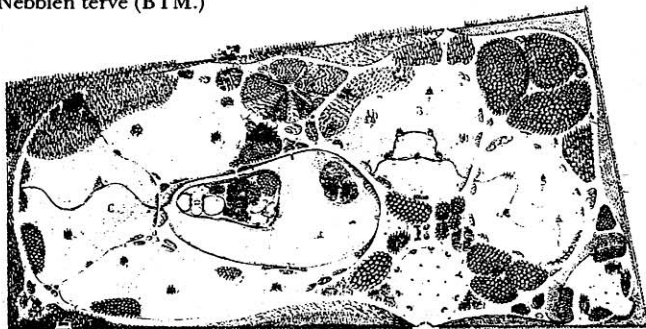
Tanúvallomásomat hitelesítheti, hogy 22 évig (1962-től 1984-ig) a Főváros Kertészeti igazgatója voltam.

Pest-Budán a faültetés a Városligetben kezdődött, amely a nemzetközi szakirodalom szerint a világ első közkertje. Az Ökördülőnek, majd Városerdőnek nevezett terület közpark-karrierje 1755-ben kezdődött. Ekkor rendelte el Mária Terézia, hogy a nemrégiben Pesthez csatolt területen fákat ültessenek. Először fűzfák, utána szederfák következtek, majd megjelent az amerikai bevándorló, az akác is. Ezzel a Városerdő már üdülőterületnek számított.

1785-ben Hülf Móric polgármester rendeletére az Újvároserdőből Lágymányosra költöztették a vásárosokat és mutatványosokat. (Ma is megszívlelendő intézkedés!) A parkosítás gondolata Boráros János városbíró nevéhez fűződik, aki 1794-ben tette meg erre vonatkozó javaslatát, és aki a végrehajtásban is lelkesedéssel vett részt. 1795-ben az ő javaslatára létesítettek a park középpontjában vendéglőt, és ő szorgalmazta a további fásítást is.

1808-ban lépett a Liget életébe József nádor, aki az általa létrehozott Szépítő Bizottságon keresztül pályázatot írt ki a rendezésre. A pályázaton Nebbien Henrik francia származású kertész, gazdasági tanácsos tervét fogadták el, s kétszáz arannyal jutalmazták meg. Nebbien terve a *Magyarország Népkertje* elnevezést viselte.

Nebbien terve (BTM.)

A Nebbien-terv 700.000 forintot irányzott elő a Liget parkosítására, de ennyi pénze a városnak nem volt, így 300.000 forintra módosították a költségeket,

tíz évi megvalósításra. Az 1820-ig tartó munkálatok során a talajt feltöltötték és kiszárították, továbbá kivágták a régi akácfákat, és új fákat telepítettek. Ekkor kerültek a platánok a Ligetbe József nádor alcsúti birtokáról.

A városligeti parkosítással csaknem egyidőben másutt is megkezdődött a faültetés. 1783-ban az Orczy-kertben ültettek fákat, majd fásították a Városmajort az Ördögárok jó termőtalajú partján. (Valamikor itt állott a budai akasztófa, ezért az itt létesített faiskolát még 1925-ben is "Ecce homo"-réti faiskolának nevezték.)

Az 1789-es évhez fűződik az első Duna-parti fasor telepítése a mai Roosevelt tér helyén. E fasor egyetlen hírmondója, egy 203 éves akác, roskatagon, mankóval alátámasztva még látható a tér fái között. E fákat ültetésük után - kertészeti még nem lévén - rabokkal gondoztatták.

József nádor 1796-ban angolkertté alakította a Margitszigetet. A Sziget parkosításával egyidőben megkezdtek a Várhegy fásítását is. E korszakból is van még élő emlék; a Várhegy déli rondellájánál látható, impozáns méretű japánakác. Belül üreges, odvas, de délceg tartása reményt nyújt, hogy megéri 1996-ot; kétszázadik születésnapját.

1808-ban megalakult a Királyi Szépítő Bizottság, amely szép kertekkel ajándékozta meg Budát. 1810-ben Pesten elültették a Vilma királyné úti fasort, amely alatt a pesti polgárok kikocsikázhattak a Városligetbe.

A történeti hűség megkívánja, hogy megemlékezzünk róla: Pest-Budán már a reformkorban is dolgoztak kertészek, és ezt József nádornak köszönhetjük. A nádor a bécsi Schönbrunn és a Burg Tost nevű kertészének három fiát hozatta Pestre; közülük Tost Károly (1789-1852) 20 éves korától haláláig, tehát 43 évig volt a Margitsziget főkertésze. Két fivére szintén kertész: Antal a várban, Vencel a Nádorkertben, ami a Budafoki út környékén feküdt, a déli vasúti összekötőhíd tájékán. Tost Károly kitűnő szakmai tudással és tervezői tehetséggel igyekezett összhangot teremteni az akkori szőlőültetvények, és a felüldülést szolgáló díszkert funkció között. A szemtanúk, és az egykori szakirodalom a legnagyobb elismerés és bámolat hangján írt a paradicsomi szépségű, csodálatos szigeti növényegyüttesről, amely már magán viselte az ún. *tájképi kert* elemeit, száműzve a történelmi, vagy barokk kastélykertek mesterkéltségét, a növények természetével ellenkező alakra nyírt mértani formációit.

Tost Károly tehetségét az 1838-as, a Margitszigeten is nagy pusztítást okozó pesti árvíz tette próbára. Az árvíz után eltűntették a károk nyomait. Tost Károly - mint számára értéktelen csecsebecsét - beszolgáltatta a gödrökből előkerült kincseket, ékszereket, és nagy kertészürellemmel hozzálátott a Sziget

növényállományának újratelepítéséhez. Megalkotta mai helyén a rozáriumot - Rózsakertet -, és az általa telepített fák közül még ma is látható a Víztorony mellett álló fenséges platán.

Az 1840-es években gróf Széchenyi István - megúnván Pest poros, piszkos utcáit -, fasor telepítését határozta el. A vállalkozás nem volt könnyű, mert a tervezett fasor helyén a Neugebaude ("Újépület") állott, mely - mint katonai létesítmény - sem ültetvényt, sem épületet nem tűrt meg a környéken a *glacis*-ban, azaz puskalövésnyi területen. Széchenyinek Bécsben, a Közös Hadügyminisztériumban kellett engedélyért talpalnia a fasor érdekében. Végre 1846-ban felesége "Virulj!" jelszóval, mozsárdurrogás közepette elültette a fasort a mai Szabadság téren. A helyen Teles Ede szobrászművész alkotása emlékeztet az eseményre. Széchenyi fái túléltek az Újépületet, amelyet 1897-ben lebontottak, hogy helyére kerüljön a szépen parkosított Szabadság tér.

1849-ben parkosították a Ferenc József (a mai Roosevelt) teret. Ez nyilván összefüggött a Lánchíd megnyitásával.

A Szabadságharc leverése utáni első ájulásból felocsúdva, 1853-54-ben újabb sétányt telepítettek az Erzsébet térre, majd a következő évben megkezdték a népligeti homok megkötését akácfák telepítésével. Ezzel megtörtént a legnagyobb fővárosi közpark "alapfá-letétele".

Ezekhez az évekhez más események is kapcsolódnak. Így például 1855-ben ünnepélyesen elültetik az első fát a Múzeumkertben, majd 1862-ben parkosították a Horváth-kertet; 1866-ban megnyitották az Állatkertet, és parkosították a Vigadó teret és a szomszédos Petőfi teret.

1865-ben - egyelőre városligeti munkákra - Pest városa szerződtette Fuchs Emil kertészt.

Pest város fejlődése, a vele szaporodó parkokkal és fasorokkal 1867-ben már szükségessé tette egy városi kertészet megalapítását. Ezért a városligeti Páva-szigeten növényházakat és kertészfelügyelői épületet létesítettek. Fuchs Emil ekkor neveztek ki

főkertésznek, és ekkor bízták meg a pesti parkok és fasorok gondozásával. Pest, Buda és Óbuda csak 1873-ban egyesült, és ekkor lett Fuchs Emil az egész Főváros főkertésze.

Az első száz esztendő (1867-1967)

A Népligetben már a Fővárosi Kertészet megalakulása idején faiskolát létesítettek, mely alapját képezte mindmáig legnagyobb parkunk (112 hektár) kialakításának. 1870-ben megalakult a Közmunkák Tanácsa, s ez lendületet adott a két város, majd az egyesített Budapest parkosításának. 1873-74-ben megtörtént a Gellérthegy első fásítása, valamint a Lánchíd budai hídfőjének, és a Várbazárnak a parkosítása.

A század utolsó évtizedei Fővárosunk hatalmas fellendülését eredményezték. Sok nevezetes épülettel ekkor épült ki az akkor Sugár (ma Andrassy) út. Ezt az útvonalat már Kossuth Lajos is követelte. A Pesti Hírlap 1841. évi 18. számában így írt: *"Mindenek felett a Városerdőig (ma Városliget) nagy fasorok ültetése kívántatik. Mi szép és kényelmes leend a pestiekre nézve az árnyas fasorok között, a Lánchídtól kezdve egészen a Városerdőig mintegy parkban sétálni, s kocsikázni, kikerülve a szűk, ronda Király utcát, s annak unalmas, vég nélküli házsorát."* Az Oktogonig a szerény levélzetű, ám a várost jól tűző ostorfát telepítettek, majd az Oktogontól a kedvelt, és nagy díszítő értékű platánfák szegélyezték az utat. Amerikában ekkor már gyártani kezdték az autókat, a platánok majdani legyőzőit, ám itt, az Andrassy úton ez a küzdelem csak 70 év múlva dől el - az autók javára.

Fuchs Emil, és 1912-től utóda, Ilsemann Keresztély nemcsak hirdette a fák és kertek hasznát, hanem jócskán kivették részüket azok ültetéséből, létesítéséből. Néhány adalék:

1880 a Szervita tér, a Körönd, és a Múzeumkert parkosítása

1882 a Stefánia úti kocsikorzó megépítése

1886 a Városmajor építése

1892-95 a Döbrentei tér parkosítása, városligeti

parkfelújítások, Almássy tér, Széna tér, Bem tér, Mátyás tér és Várhegy parkosítása. Ekkor alakította át Ilsemann Keresztély a Népligetet angolkertté és dendrológiai gyűjteménnyé

E korszak egyik legjelentősebb munkája a mai Köztársaság tér megépítése volt. E térnek sok neve volt; hívták már Baromvásár térnek, Széna piacnak, Újvásártérnek, majd 1902-től Tisza Kálmán térnek. Mai nevét 1946 óta viseli. E helyen létesült 1856-ban Pest első Gázgyára. Ekkor még világítógázt gyártottak, és a kezdetleges kohászat még nem igényelte a gázgyártás melléktermékét, a kokszt. Ezért azt eltemették, és a kokszmezők ma is ott húzódnak a Köztársaság tér alatt.

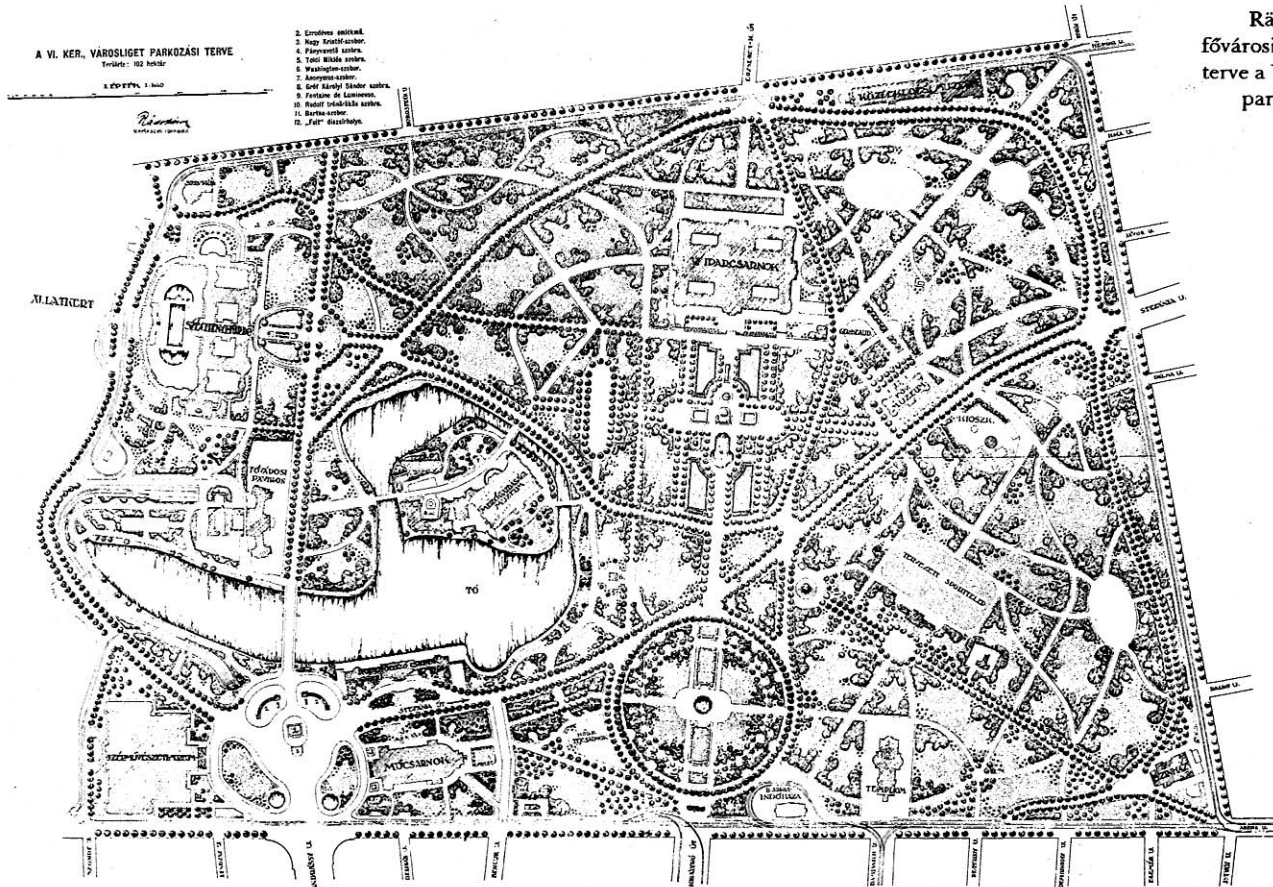
A két világháború közötti időszakból a Szent István park és a Tabáni park megépítése kívánkozik kiemelésre.

A II. világháborúban a parkok 90 %-a, a kertészeti épületek és felszerelések 40 %-a tönkrement. A felbecsült kár értéke közel 22 millió aranypengő volt. A háború utáni években a kertészek szomorú kötelessége volt a parkokban eltemetett halottak kihantolása és eltemetése. Ez főleg a városmajori és népligeti parkokban adott munkát a kertészeknek. Amikor a szomorú feladattal végeztek, a beteg fák gyógyítása következett.

Az 1950-es esztendőben Budapesthez csatolták a peremkerületeket, s ezzel ugrásszerűen megnőtt a Kertészet munkája is. Olyan terek kerültek a főváros fennhatósága alá, mint az egyedi szépségű Szentlőrinci Kossuth tér, az újpesti István tér, a rákosligeti Hősök tere, a pesterzsébeti Emlékezés tere, a csepeli Tanácsház tér, a Nagytétényi Kastélymúzeum kertje, a mátyásföldi Mátyás király tér, és a rákoskeresztúri Népkert. Ez utóbbi a Podmaniczky Kastély parkja volt.

Az 50-es években még a játszóterek is kaszárnyaszerűen egyformák voltak: betonlábakon álló piros pad, három hinta, két libikóka és homokozó. A korszak szellemének megfelelően "FÜRE LÉPNI TILOS!" táblák tarkították a fásított tereket. Ezidőben történt meg a Vérmező feltöltése és parkosítása, valamint a Népstadion parkosítása is. A monumentális Felvonulási tér kialakítása érdekében megkurtították a Városligetet, és lebontották az ott álló Regnum Marianum templomot.

1953-54-ben épült az első lakótelep a Béke úton. 1956 után egymás után létesültek a lakótelepek és a hozzájuk tartozó zöldfelületek. 1962-ben a Fővárosi Kertészet, a Budapesti Parképítő Vállalat, valamint a Dísznövénytermesztő és Értékesítő Vállalat (90 virágüzlet) összeolvasztásával megalakult a mammutintézmény, a Fővárosi Kertészeti Vállalat. A többprofilú

Ráde Károly fővárosi főkertész terve a Városliget parkosítására (1927.)

vállalatnál első perctől kezdve ügyeltünk arra, hogy fő feladatunk a városi parkok és fasorok fenntartása legyen. Tahiban a Főkert számára 100 hektáros területet szereztünk faiskola céljaira. Ez fontos feltétele volt a Főváros fásításának.

Fellendülés és hanyatlás (1967-1992)

Visszatekintve az utolsó 25 évre, ennek első fele volt a fellendülésé, második fele pedig a hanyatlásé.

A fellendülés azzal a nagyarányú lakásépítéssel volt kapcsolatos, amely 1956 után vette kezdetét. A lakások először hagyományos technológiával, majd blokkos módszerrel, végül házgyári panellel épültek. Budapest 815.000 lakásából mintegy 230.000 a lakótelepeken található. A kertészek számára a lakótelep a tömeges parkosítást jelentette. Ekkor vezettük be a nagy fák építőipari módszerekkel való átültetését. 1970-ben például, amikor elkészült a Metró Blaha Lujza téri állomása, egyetlen éjszaka 20-30 éves fákat ültettünk ki a térre.

Tömegesen, gyári módon építettük a lakótelepi parkokat, így ma, a 125. évfordulón a budapesti - összesen 2.000 hektárnyi - zöldfelület mintegy fele a lakótelepeken található.

Ám nem csupán a lakótelepeken dolgoztunk. Az 1970-es évtizedben elvégeztük az évszázad két legnagyobb parképítését. Az első a Városliget volt. Innen 1972-ben kitelepítették a Nemzetközi Vásárt, így 23 hektár, eddig elfoglalt területet lehetett visszaadni a közönségnek. 116 millió forintos költséggel átépítették az egész Városligetet; ilyen nagy összeget még soha nem fordítottak nálunk parképítésre.

Ezzel egyidőben már dolgoztunk másik nagy munkánkon, az óbudai Hajógyári sziget parkosításán. A sziget nyugati oldalán a galériaerdő már évszázadok óta létezett, ám a sík területen - mintegy 60 hektáron - cukorrépát termelt az Óbudai Termelőszövetkezet. Mintegy 80 millió forint költséggel itt kellett parkot építeni. A 66.000 fával és természeti együttesével megáldott park a nyugalom és a felüdülés szigete.

A hanyatlás első jelei már a siker éveiben megmutatkoztak. Azzal kezdődött, hogy a panelházak "motorjai", a házgyarak ontották az összeszerelni való elemeket. Ezt az iramot a Főváros Tanácsa nem tudta területelőkészítéssel követni. Nem győzte rendelkezésre bocsátani a közművesített területeket. A Főváros vezetői viszont a megépített lakások számával elszámolni tartoztak a felső pártszervek felé. A Városházán ekkor megszületett az új találmány, az "intenzifikálás". Ez azt jelentette, hogy a megépült zöldfelületekre építették az új házakat, azzal a jelszóval, hogy "ott már úgymis van közmű". A szakemberek azonban jól tudják, hogy a közműveket 8 %-os

rátartással tervezik, így az új házak ellátására nem lehettek elegendők. Az intenzifikálás tehát azzal járt, hogy fel kellett szednünk a már megépült parkfelszereléseket, ki kellett ásnunk a már elültetett virágokat, majd az oda épített házak miatt ki kellett cserélni a közművezetéseket is. Így történt ez az újpályai, Lakatos utcai, békásmegyeri, kelenföldi, és majd mindegyik lakótelepen.

1980-ban éreztük először, hogy nincs már pénz új parkok létesítésére, és egyre kevesebb jut a meglévők fenntartására is. A parkok fenntartását a Főváros minimális anyagi fedezettel kiadta a kerületeknek. Írtam én ekkor fünek-fának; a válasz mindenhol az újonnan felfedezett demokrácia volt, melynek szólamai elsétáltak szakmai érveim mellett.

Az elmúlt tíz esztendőben mindenki tapasztalhatta a parkok leromlását. Ez nem az én utódaimon múlt, mert ők nem felejtették el szakmájukat és felelősségérzetüket. Nem kaptak azonban pénzt, és megjelentek a versenytársak is. A becsületes vállalkozás még nem terjedt el nálunk, és akadtak, akik csak a pénzt vették fel a tanácsoktól, később az önkormányzatoktól, s nem adtak érte tisztességes munkát.

A jövő

A Főváros zöldfelületi rendszere egységes egészet alkot a város szöveteiben. Alapvetően szigetesen elrendezésű, s ezt - most nem részletezendő okokból - egyre inkább ki kell egészíteni sugaras és gyűrűs elemekkel. A rendszer elemei - például a parkok és fasorok - átfogó hatásuknál fogva nem szabdalhatók szeletekre mesterséges közigazgatási határok által. A Köztársaság tér, a keleti Vároldal beépítési szándéka, a Hajógyári sziget tervezett építkezései, a Nehru park, a tabáni tervek és hasonló szándékok elleni tiltakozás megmutatta, hogy a lakosság egyre nehezebben viseli el a zöldfelületek beépítését. Egy város, amely hazánk területének fél százalékán a levegőszennyezés 25 százalékát kénytelen elviselni, érzékenyen reagál minden fa, vagy akár egy cserje elvesztésére is.

Szakmai okokból, és a már vázolt egyéb körülmények miatt nem lehet eltekinteni a Főváros egységes zöldfelületgazdálkodásától. Ezért a a többi európai város és a régi Budapest mintájára ki kell alakítani a Városházán a főkertészi intézményt, és be kell vezetni a zöldfelületek megóvásának, fenntartásának és fejlesztésének egységes szabályozását. Az e téren tapasztalható igazgatási szétaprózottság nem tűrhető sokáig, mert jótétehetetlen károkat okozhat.

Ezek után ki kell alakítani a fent vázolt feladatokra alkalmas szervezetet. Itt már figyelembe lehet venni a budapesti kerületek önálló jogállását, mert egyetlen Kertészet valóban nem alkalmas 2.000 hektár (20 millió m²) parkfelület, és több mint félmillió utcai sorfa gondozására.

A feladatot és az ennek megfelelő szervezetet a következő módon lehetne meghatározni:

A kiemelt zöldfelületeket - körülbelül 500 hektárt - és a fővárosi jelentőségű utcák fasorait - kb. 60.000 sorfát egy központi kertészeti szervezetnek kellene fenntartania. E központi szervezet felkészültségénél fogva - megrendelésre - vállalhatna kerületi feladatokat is. A parképítés üzleti vállalkozásként leválasztható. A parkfelújítást azonban a központi szervezetnek kellene végeznie, mert ez alig különíthető el a fenntartástól. A központi kertészet nonprofit vállalkozás lenne, költségvetésből működne, mert szolgáltatásait nem árutermelésként végezné.

A 125 éves Fővárosi Kertészet tehát jelentős sorsfordulóhoz érkezett. A Fővárosi Önkormányzaton múlik, hogy mit hoz ez a sorsforduló. Nem tehetik tönkre a kertészetet, mert ezzel 125 évvel utaznának vissza a múltba, s nincs az a pénztelenség, amely erre mehetséget adna. Nem szabad elfelejtenünk, hogy egy város rendezett, vonzó képét legolcsóbban az ápolott növényzettel lehet megteremteni, nem beszélve most a növényzet elsőrendű közegészségügyi és esztétikai jelentőségéről. Az sem hagyható figyelmen kívül, hogy a Fővárosi Kertészet legnagyobb kincse a meglévő szakmai-szellemi kapacitás.

Bízom a bölcsességben, amely a 125 éves Budapesti kertészetet nem ítéli pusztulásra hanem megadja neki az újjászületés lehetőségét.

Budapest, 1992. július

A ZÖLDFELÜLETGAZDÁLKODÁSRÓL (Beszélgetés Radnóczy Péterrel, a Fővárosi Polgármesteri Hivatal főelőadójával)

Illyés Zsuzsa: Kevés polgármesteri hivatalban találunk zöldfelületekkel, illetve környezetvédelemmel foglalkozó szakembereket. Budapest kerületeinek többségében vannak szakemberek, de talán a Fővárosi Önkormányzatnál dolgozik legrégebben az a táj- és kertépítésmérnök, akút sokan főkertésznek gondolnak. Mióta is dolgozol hivatalnokként, és mi a feladatod?

Radnóczy Péter: 1987 óta dolgozom az azóta többször átszervezett Közmű Ügyosztályon. Kezdetben - mivel több megüresedett munkakört söpörtek össze számomra - a fővárosi temetők, közparkok, a köztisztasági és kéményseprési feladatok egy része tartozott hozzám. Ma már tisztán a kertészeti felada-

tokkal foglalkozom, mint főelőadó. Tehát nem én vagyok a főkertész, de ilyen tisztség nincs is a polgármesteri hivatalokban. A kertészeti hivatalok és a főkertészség ugyanis több mint harminc éve nem léteznek. Azonban a városi kertészeti vállalat, illetve a közterületeket gondozó szocialista nagyvállalatok tevékenysége a szakszerű fenntartással és az egységes ápolási normákkal bizonyos értelemben helyettesítette a hivatalt.

Illyés Zsuzsa: Később felálltak az önkormányzatok és megalakultak a szakbizottságok. A kertészeti nagyvállalat eredeti monopolhelyzete az erősödő magánvállalkozásokkal egyidőben úgy látszik, véglegesen eltűnt. Ki felügyeli ma a települések parkjait, zöldfelületeit?

Radnóczy Péter: A mindennapos teendőket a polgármesteri hivatalok szakemberei látják el; a fejlesztésekről és pénzeszközökről a képviselőtestületek döntenek. Budapesten a helyzet azzal bonyolódik, hogy a kerületek mellett a Fővárosi Önkormányzat is felügyel bizonyos területeket, és igyekszik egy egységes, az egész várost átfogó koncepciót érvényesíteni. Sajnos saját tapasztalataim alapján azt kell mondanom, hogy a hivatalnokok és képviselők tevékenysége nagyon kevésbé épül össze, a gyakorlatban szinte nincs is átjárás a két tábor között. A hivatalnoki felterjesztések csak hosszadalmas út után juthatnak a testület elé; a szakbizottságokban, ahol a döntések születnek, nem mindig vannak ehhez a kérdéshez is értő szakemberek. Azt kell mondjam, a képviselők kevésbé támaszkodnak a hivatalnokok szakértelmére, és arra a tapasztalatra, amit a mindennapi munka során szerettek.

Illyés Zsuzsa: Egy rendezési terv készítése kapcsán mi is tapasztaltuk, hogy a hivatal és a képviselők között az egyetlen átjárási lehetőséget a tervező személye jelentette.

Radnóczy Péter: Ez új feladat a tervező számára. Hogy mennyire tudja a közvetítő szerepet felvállalni, persze alkat kérdése is. Érdekes, hogy a Margitsziget rendezési tervének kapcsán éppen az építésztervező volt az, aki ezt remekül csinálta! (Péterfia Borbála - BUVÁTI) Jelentősen elősegítette, hogy a főváros és a XIII. kerület között megállapodások szülessenek.

Illyés Zsuzsa: Miért, kié a Margitsziget?

Radnóczy Péter: Jelenleg még többnyire tisztázatlanok a tulajdonviszonyok, nem történt meg teljesen a parkok tulajdonba adása. Budapest parkjait, és a fasorok közül a kiemelt jelentőségűeket a főváros tartja fenn. Ebből a helyzetből olyan lehe-

tetlen helyzetek adódnak, hogy amíg a főváros állja a fenntartás költségeit, addig a helyfoglalási díjakból a kerület részesül, és nem kötelező ezt a parkra fordítani. Itt nem is a pénzről van szó, mert az önmagában nem is olyan jelentős, hanem arról, hogy a fenntartást és a bérbeadást más érdekeltség mozgatja, s ez sok visszassághoz vezetett és vezethet még. 1991-ben született az úgynevezett *vagyontörvény* (1991. XXXIII.) mely nyolc parkot nevesített, és utalt a főváros tulajdonába. Ahhoz, hogy ezek ténylegesen a főváros tulajdonába kerüljenek, vagyonatadó határozatra van szükség, és ilyen eddig csak három parkra született meg, ezek közül is csak egy jogerős.

Illyés Zsuzsa: Mekkora vagyont képvisel egy közpark?

Radnóczy Péter: A vagyonatadás csak a parkosított területre terjed ki, a létesítmények nem kerülnek átadásra. A parkok, zöldfelületek vagyoneértéken való nyilvántartásáról egy 1992-ben született rendelet szól, mely 1994-ig ad időt az önkormányzatoknak arra, hogy a nyilvántartásukat felállítsák, és abba a parkokat értékükön vezessék fel. Tehát ez egy másik dolog, bár kétségtelenül összefügg az előzővel. A Belügyminisztérium egy kormányrendeletben szabályozta, hogyan kell a zöldfelületek nyilvántartását előkészíteni egy adatlapminta segítségével.

Ezzel kapcsolatban merül fel élesebben, milyen gondot okoz a főkertészség hiánya. Valakinek ugyanis el kellene döntenie, hogy melyik módszert használják az értékeléshez. Amikor a Belügyminisztérium ezzel foglalkozott, kértük, hogy mindjárt adják meg az értékelési módszert is, mert így elkerülhető lenne a vita, és országosan összehasonlíthatók lennének az adatok is. Ez elől azzal zárkoztak el, hogy az az önállóságot sértene, tehát kimaradt a módszer a rendeletről.

Később házon belül próbálkoztam, hogy ehhez hozzájáruljunk, mert ez nem kis pénz. Itt azt mondták, hogy a meglévő kevés pénzt inkább a fenntartásra fordítsuk, és ne adminisztratív célokra. A másik indok az volt, hogy jobb, ha nem határozzák meg a parkok értékét, mert olyan példa is volt már, hogy a befektető megvásárolta volna a parkot azért, hogy később beépíthesse. Ezért úgy gondolják, hogy ha csak névleges értéket kap, akkor nem teremtenek lehetőséget az ilyen esetekre.

Illyés Zsuzsa: Ha jól tudom, egy érvényes rendelet szerint a városi zöldterület forgalomképtelen, tehát nem eladható.

Radnóczy Péter: A 71-es és 72-es övezetbe sorolt területeket valóban nem lehet eladni. Ez alól kibívót jelenthet az övezetmódosítás, az átminősítés. Ezért a főváros olyan rendeletet adott ki, miszerint Buda-

pesten övezetmódosítást csak a Fővárosi Önkormányzat Közgyűlése hagyhat jóvá. Ez a fék megnehezíti a zöldterület csökkentését.

Illyés Zsuzsa: Amennyiben a zöldterületek és a fák nem értékelődnek fel, illetve csak egy névleges értéken tartják nyilván őket, elvész az a lehetőség, hogy megfelelő értékű kártérítést lehessen követelni az óhatatlanul előforduló fakivágások és parkrongálások miatt. A jelenleg érvényes fapótlási kötelezettség szerintem neveltséges és nem működőképes. (Budapesten minden kivágott fa után átmérője 120-150 %-át kell kiültetni)

Radnóczy Péter: Amennyiben a zöldterület a valószínűs értéken lenne nyilvántartva, ez az érték az amortizációképzésben is szerepet játszhatna. A parkfenntartás egyik rákfenéje éppen az, hogy az inflációs ráta ollója egyszerűen követhetetlen. Ha az 1990-es ráfordítást veszem 100 %-nak, akkor ennek idén csak 64 %-át tudom felhasználni parkfenntartásra. Ez meg is látszik a parkok állapotán. Tulajdonképpen a 70-es évek közepétől kezdődött meg az a folyamat, hogy a tanácsok nem tudták követni az inflációt. Ennek hatása egy darabig nem nagyon látszott, mert a parkokban voltak még tartalékok, de ezek most már teljesen kimerültek, és a romlási folyamat hatványozott sebességgel.

Illyés Zsuzsa: Szerinted honnan lehetne a parkokra pénzt keríteni?

Radnóczy Péter: Én erre alapvetően három lehetőséget látok. A költségvetésből automatikusan el kellene különíteni erre egy meghatározott százalékot. Nyugaton ez 1-2 %. Budapest esetében legyen ez csak szerény 1 %, már akkor is jól járnánk, mert a jelenleg rendelkezésre álló összegnek ez is a kétszerese. Ebben a képviselők azért nem mennek bele, mert félnek az automatizmusoktól; még a szociális területeken sem maradtak meg ezek a rögzített százalékok.

Illyés Zsuzsa: Itt nyilván a szakmailag megítélhető minimális összeg biztosítása lenne a fontos.

Radnóczy Péter: Igen, ez lenne az 1 %. Míg nyugaton 50-70 forintnyi valuta jut minden négyzetméterre, addig nálunk csak 11-12 forint.

A második forrás egy elkülönített kártérítési-kárpótlási pénzalap volna. Mikor valamit megrongálnak, elkopik a használat során, vagy egy fa kivágásra kerül - akár engedélyezett formában is - akkor az eszmei értékét meg kellene téríteni. Amennyiben engedély nélkül történik ilyesmi, ehhez jön még a szabálysértési bírság is, és persze pótolni kell a fát. Bécs önkormányzatának helyi rendeletei például erre

vonatkozólag nagyon szigorúak. Az engedély nélküli fakivágásért még börtönbüntetés is kiszabható.

Próbaképpen az úgynevezett Párkányi-féle módszerrel kiszámoltuk az Andrassy úti ostorfák értékét. Akkora összeget kaptunk (600-800.000 Ft), hogy sokan azt mondták, ennek nincs is értelme, mert ezt senki nem tudja megfizetni. Szerintem az Andrassy úti fasornak tényleg szinte megfizethetetlen az értéke, és kell is, hogy ez visszatartó erő legyen.

A harmadik forrást az említett helyfoglalási díjak közvetlenül parkfenntartási célra fordítása jelentené. Persze ahhoz, hogy a pénzek befolyjanak, talpalni kell, ki kell építeni a felügyelői rendszert, a parkőröket nem is említve, mert ma csak a szomszédok jóindulatán, illetve a lakosság éberségén múlik minden.

Illyés Zsuzsa: Az elmondottak alapján rendkívül türelmesnek tűnsz. Miben bízol, mit szeretnél a közeljövőben megvalósítani?

Radnóczy Péter: Összehívtam egy csapatot, hogy hogyan lehetne a Kertészeti Hivatalt felállítani. Sokakat megkerestem. Az kristályosodott ki belőle, hogy amíg a hivatal nem tud felállni, addig ne legyen főkertész sem. Amíg nincsenek megfelelő jogosítványok és pénzeszközök, csak lejáratódna ez az intézmény.

A házon belül most viszont egy új alosztályt hozunk létre. Arról van szó, hogy mindenki, aki a zölddel így vagy úgy foglalkozik (természetvédelem, erdészet, közpark), a Környezetvédelmi Ügyosztályon belül a Zöldfelületgazdálkodási Alosztályba kerülne. Ez nem a klasszikus értelemben vett Kertészeti Hivatal lesz, de talán ésszerűsíti a dolgokat.

A közelmúltban egy olyan társulás, vagy egyesület alapjait raktuk le, mely reményeim szerint a képviselők és a hivatalnokok közti bizalmatlanságot lesz képes áthidalni. Minden környezetvédelemmel és zölddel foglalkozó hivatalnokot és képviselőt meghívtunk a kerületekből és a fővárosból. Az első találkozás már megvolt. Remélem, ez a kezdeményezés a későbbiekben életképes működése révén lehetővé teszi a szakmai érvek megértését és a városon belüli összehangoltságot. Sokat várok attól, hogy szakmánk aktivizálódik olyan területeken is, melyeket eddig még nem érintett. Többek közt a szabványokra, az irányelvekre gondolok. Mondok egy példát: a közművek fektetésére vonatkozó előírások arról szólnak, hogy milyen távol kell essen a fa a vezetékektől. Egy meglévő utca esetén ez a szabvány jogszerű fakivágásokhoz, illetve a fák gyökereinek kíméletlen átvágásához vezethet. A megindult közműfejlesztések számos példát szolgáltatnak erre. Szerintem ezt meg kellene fordítani; egy meglévő fasor esetében azt kellene szabályozni, hogy milyen távol kell mennie a fától a közművezetéknek.

A hivatalokban és a végrehajtó apparátusokban is elenyészően kevés a kertész. Többeknek kellene vállalniuk és felkészülniük az ilyen tisztségekre. Úgy tűnhet, hogy az utóbbiak szakmánk kevésbé látványos oldalához tartoznak, de ezek nélkül nem teremthető meg egy szakma valósága sem.

(Budapest, 1993. június 24-én)

Buella Mónika **SZEGED FEJLŐDÉSE AZ ALFÖLDI TÁJBAN** **(részletek)**

Szeged élete a múlttól egészen napjainkig elementárisan kötődött a vízhez. A Tisza és a Maros torkolatának kedvező adottságai kínálták a lehetőséget a megtelepedésre.

A táj karakterét akkoriban a síkságon lomhán szétterülő Tisza határozta meg, amely a vízjárástól függően hol előntötte az Alföldet, hol pedig mocsaras, nádas zombékokkal szegélyezve folyt tovább. Mindenféle közhiedelemmel ellentétben az Alföld felszíne akkor sem volt, és ma sem teljesen sík. A hegyi ember számára jelentéktelennek tűnő 4-5 méteres szintkülönbségek lehetőséget adtak arra, hogy a szabályozatlan folyó legmagasabb vízállásakor is max. 1 méterrel emelkedve száraz szigeteket hagyjon, ahol biztonsággal lehetett letelepedni. A vízjárta vidék halbősége, a legeltetésre alkalmas füves puszták biztosították a megélhetést. (A külterületi határokat tekintve Szeged legalacsonyabb pontja az Adria tengerszintje feletti 80 m, míg a legmagasabb 131 m.

A történeti kutatások a halásztanyák minden napjaitól indulnak, ahol a halászat mellett tűzokra, gémre, kócsagra, vadlúdra, vadkacsára "madarászva" élték a vízvilág különös, nehéz életét. (Halász, vadász, madarász - éhenkórász, kaparász) - mondja a szegedi gúnynóta.) Fehér-tó, Baktó, Ballagi-tó, Maty ere, Szillér ere, Annus ere, János ere, Sebesfok, Kis-Tisza, Tompai-Tisza, Öreg-Tisza és a Maros vízjárása hozta létre a vidéken a tankát, morotvát, kopolyát, hattyast, csöppörkét, s még ki tudja, mennyi elfelejtett szót, amellyel az ideiglenes vizeket illették.

A mai Szeged ősi halásztörzsének élete egy tiszaparti szigeten kezdődött, s akár itt is végződhetett volna, ha nincs a só. Az Erdélyből az Alföldre irányuló kereskedelem fő közlekedési és szállítási útvonala volt a Maros, amely a legnagyobb mellékfolyóként Szeged határában, Tápé alatt ömlött a Tiszába. A

kőszállító hajók itt kötöttek ki és rakodtak át, innen szállították tovább az országba vízen, szárazföldön egyaránt.

A tatárjárás után IV. Béla a sóház védelmére kőből, téglából várat építtetett, így alakult ki a halásztanyából egy város település. Idővel a váron kívül is megjelentek letelepülők, s ezt a nőtt, nyílt városrészt a XV. században védelmi földsáncsal és vizesárokkal, a sánc tetején sövényfonatos cölöpkerítéssel vették körül - ez volt a Palánk. Szintvonalas térképeket áttekintve látható, hogy a Palánk helyén kívül még két szigetszerű kiemelkedés volt. A vártól lefelé keletkezett Al-Szeged (Alsóváros), ahol az állattartó-földműves gazdák éltek. Szent Erzsébet tiszteletére emeltek templomot, s a település a XIV. század első felében városi rangot kapott. A vártól felfelé, Fel-Sziget nevű helység alakult ki, templomot Szent György tiszteletére emelt. Ez az iparosok szigete volt, városi rangra nem emelkedett.

Ezután lassan kezd körvonalazódni Szeged szabad királyi város és vidékének rajzolata. A központi mag a vár a tiszai átkelővel. Felsőváros az iparosok, hajósok, kereskedők utcáival, majd Alsóváros a mezőgazdák életével. A sóhordás, halászat, állattenyésztés, gyümölcsstermelés, hajózás, borkereskedelem (a szegediek szőlői a Szerémségben voltak), a várost a középkori Magyarország egyik legelőkelőbb városává tették. A város körül közvetlenül a belső legelők feküdtek, ahová a jószágokat télire elszállásolták, majd a szántók övezete következett, legszélül pedig a puszták ölelték körül a várost. Ezek a puszták helyenként szállások is keletkeztek, - főleg ott, ahol télen is legeltethettek, illetve szénát gyűjthettek - mint első tanyák. Feltehető, hogy a vízfolyásokat kísérő fákon kívül bizony igen erdőszűkében lehetett a táj.

A török uralom a virágzó város pusztulását hozta. Sokan elmenekültek, a népesség megfogyatkozott, akik itt maradtak, egyszerre háromfelé adóztak: a

törököknek, a magyar királynak és a bécsi udvarnak. A polgárok a nomád állattartásra tértek vissza, csak a legközelebbi szántókat művelték.

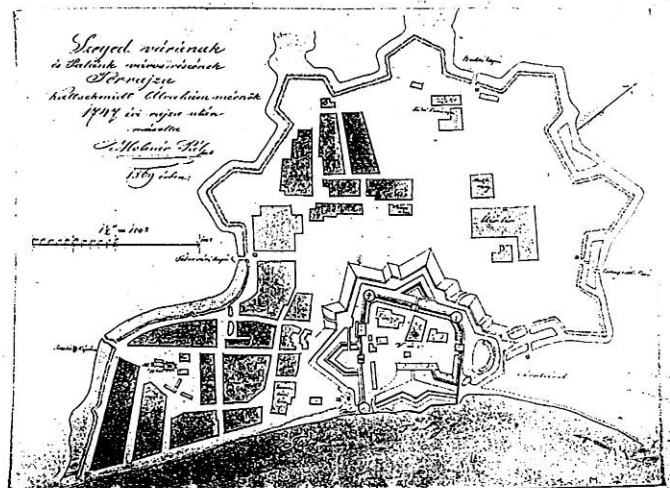
A berendezkedett hódoltsági időszakban azonban lassan nekilendült a mezőgazdaság, s az elveszett szerémségi szőlők helyett közvetlenül a város határában és a belső kertekben ültettek szőlőt és gyümölcsfát. Ekkor került Szegedre a paprika, mely ma is legnevezetesebb növénye. A felszabadító háborúk újabb csapást jelentettek; kiirtott fák, tönkretett vízvédelmi alkotások, a kietlen pusztán embermaggaságú fű, elnéptelenedett községek maradtak.

A törökök kiűzése után indult meg a visszavándorlás az Alföldre, a város ismét benépesült és terjeszkedett. A Tisza melletti szigetek mind lakottá váltak. A gabonatermelés mellett nagyarányú dohánytermelés indult meg, a ló-, tehén- és juhállomány szaporodott. Az egykori szállásokon, tanyákon ismét megjelentek az emberek, szőlőt és gyümölcsöt telepítettek. A homokon elterjedt még a kukorica és a burgonya is.

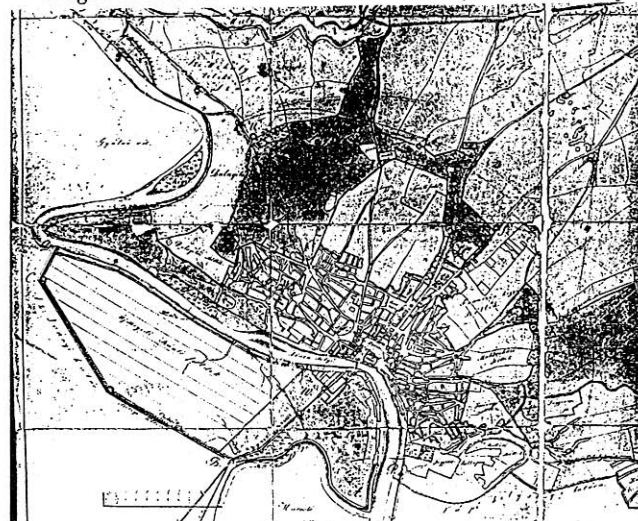
A szegedi tájat továbbra is a fátlan tájon vándorló, nagy kiterjedésű homokbuckák uralták. Írásos emlékeink közül az első, amely felhívta a figyelmet az Alföld fásítására, Krámer János György tábori orvos és botanikus tollából származik. (Consilium de climate Hungariae, 1739) A fásítást közegészségügyi és harcászati szempontból tartotta fontosnak, javaslatai között vizes területeken a fűz és a nyár, szárazabb helyen pedig az akác szerepelt. Ő az első, aki az akácot ajánlotta.

1755-ben Skopek Ferenc, az akkori Pest városának jegyzője azt a javaslatot tette a magyar udvari kancelláriának, hogy az Alföld nedvesebb területein fűzket ültessenek. A helytartótanács el is rendelte az ültetést. (A javaslat abból a német irányzatból származott, amely gyorsan növekvő fák ültetését helyezte előtérbe tűzifatermelés céljából.)

A szegedi vár állapota 1747-ben

Szeged 1848-as tervezett védelmi rendszere (Maróti M. térképe)

Feltehetően ettől függetlenül, az 1760-as években Dugonics András polgármester Fölsővároson füzduványokat telepített "a városnak mind díszére, mind hasznára". Valószínűleg ekkor is voltak már erdei a városnak Szeged környékén, mert a császár XVIII. századi esküje a következőképpen szól: "Szőlőkre, mezőkre, szántóföldeken lévő vetésekre és erdőkre s fűzesekre, a nemes város tilalmas mezeit, földeit, szigettyeit, kertyeit, erdeit és fűzeseit megóvjá."

1769-ben Mária Terézia-féle erdőrendtartás a következőket írta elő: "Minthogy pedig azt tapasztaljuk, hogy az erdők évről évre megfogyatkoznak, a fahiány pedig nő, az a mi kegyelmes parancsunk, hogy minden ház lakosát addig, amíg háza, telke, kertje, csűrje körül vagy előtte üres rétek, vagy faültetésre való más területek vannak, minden évben legalább 20 fa, és pedig nedves helyeken nyírfa, fűz és égerek, agyagos, de száraz földeken szilva, és végül fenyves (homokos) de száraz területeken fenyő, vagy eperfa ültetésére kell kötelezni. E célból az egyes vármegyékben csemetekerteket, vagy mint mondják, fanevelőket kell létesíteni, hogy a kiültetésre alkalmas csemetéket onnan ingyen szolgáltatassák ki." (A fenyő gyors növekedési ereje, az eperfa pedig a selyemhernyótenyésztés miatt került be a javaslatba.) E rendelet hatására - amelyet ugyan jórészt nem hajtottak végre - Alsó- és Fölsővároson tölgy, makk és szilmagvetések történtek, többek között a mai napig is Makkos erdő néven szereplő területet ekkor ültették be először.

1788-ban II. József két okiratot is kiadott a homokfásítás ügyében, rendelete azonban hatástalan maradt.

A szegedi vár a mellette fekvő településekkel, a XVIII. sz-ban.

Szeged városának 1848-ban készült térképén a várostesten belül zöldterület nem található. A folyómenti szigetek erdein túl három erdőfolt figyelhető meg: Alsóvárosi Makkos erdő, Felsővárosi Makkos erdő, és a Vedresházi erdő.

A vár déli oldalán, 1846-ban sétálókeret (promenádot), majd Újszegeden a polgári Céllövőház, és a Golyófogó-halom körül ligetet ültettek. Ez utóbbit a hatóság 1858-tól 1867-ig Népkertté bővítette. A II. katonai felmérésen a már említett városszéli erdők mellett a városszerkezeten belül is szépen megfigyelhető a zöldterület.

A promenád és a Népliget fordulatot jelentett a város zöldfelületi szerkezetében. A város környéki erdők telepítésének gondolata a fátlan Alföldön valójában mindig is szóbeszéd tárgya volt, ha a gyakorlatban a térképek szerint ezen időszakig nincs is túl nagy hatása. A városon belüli zöld megteremtésének csirái azonban itt jelentek meg először.

Mindaddig a Tisza, amelynek partján megtelepedtek az emberek, nem szólt bele a város terjeszkedésébe. A három sziget összeépülése bizonyára járt vízrendezési, lecsapolási, feltöltési munkákkal, árvizek is pusztítottak. A legnagyobb vész azonban a Tisza szabályozása után következett be, 1879 március 12-én. A víz egyetlen nap alatt rombadöntötte a várost, 5800 háza közül 5458 megsemmisült.

Szeged város újjáépítése nemcsak országos ügy volt, az egész kontinensről érkeztek segélyek. A kormány Tisza Lajos kormánybiztos kinevezésével műszaki tanácsot hozott létre, és hihetetlen gyorsra-

Szeged a nagy árvíz előtt (katonai felmérések)

sággal, még az év szeptemberére elkészítette a város új tervét Lechner Lajos, aki az 1871-ben kiírt Budapest általános szabályozási terv pályázat első díjasa volt.

Valójában két terv készült az újjáépítésre. Az egyik a mai Nagykörút vonalán egy széles zöld sávot létesített, amelyen belül a városi élet indulhatott volna meg középületekkel, csatornázással, vízvezetékkel, közvilágítással, míg a külső részén falusias jelleget hagyott. A másik, megvalósult terv a szabályozást az egész egykori városra kiterjesztette.

Az új városterv elsődleges feladata az újabb árvíz elleni védelem volt. A legmagasabb vízálláskor is helytálló körtöltés megépítése mellett a körtöltésen belülre egy eszményi magasságot állapítottak meg. Az eszményi szint pontos meghatározása kemény vitákat hozott, ma már gyakorlatilag jelentőségét veszítette. Végül a tervezett új főbb körutakat és sugárutakat feltöltötték erre a bizonyos eszményi szintre, míg az így közrezárt mélyebb területek feltöltése egy későbbi időszakra toldott el. A város szintkülönbségei gyakorlatilag eltűntek. "Az embernek az erőfeszítését jelenti ez a táj a természet erővel szemben. Mesterséges települési területnek az előteremtéséről van szó, horizontális terjeszkedésről a tájban, mindig tekintettel az árvíz mai szintjére. Ha elejtik az eszményi szintet, a körgáton belül mesterséges települési szigetet létesítenek az árvíz szintje alatt, ha fönntartják, a horizontális terjeszkedés az eredeti térszint fölött valójában a levegőben történik, a víz által meghatározott szintben" (Vármegyei szociográfiák I., Csongrád Vármegye, Bp., 1938.)

Az árvíz utáni beépítés (katonai felmérés)

Így a körgát adott a városnak egy furcsa, az Alföldtől szokatlan jellegzetességet, behatárolta terjeszkedését a határtalanul elterülő síkságon.

Az új terv a két körút és a 12 sugárút rendszerével egy tiszta, könnyen áttekinthető nagyvárosi szerkezetet rajzolt fel a megmaradt házak figyelembevételével. A régi településsel összehasonlítva a körutak teljesen új nyomvonalat vágtak, míg a sugárutak gyakorlatilag a régi szerkezetek irányait követték. Első ránézésre akad egy furcsaság: a körutak a vízén futnak. Ekkor ugyanis Szegeden a vasúti hídon kívül csupán egyetlen híd állt, ősidők óta ugyanazon a helyen, a városmagtól vezetve, a felrajzolt új város-szerkezetet tekintve teljesen rossz helyen. A másik furcsaság, hogy a terv 200.000 lakosú településre készült. Az árvíz idején kb. 100.000 ember élt a városban, az új terv néhány kisebb kiegészítésen túl mégis megtartotta az eredeti határokat, megindítva a vertikális terjeszkedést.

A várostervben a közparkok, nyilvános kertek száma igen csekély volt, egymástól elszigetelten jelentek meg, s ebből a kevésből még kevesebb épült meg.

Végül négy év alatt épült újjá Szeged. A törvényszék, a posta, a pénzügyi palota, a sóház, a színház, a kórházak, templomok, a városháza. I. Ferenc József visszaadta a várat a városnak, lebontatta, helyébe került a Stefánia-sétány (ma Várkert), és a Kultúrpalota (ma Móra Ferenc Múzeum). Kettős kőszádfalból megépült a tiszai rakpart, rajta az állandó tiszai vashíddal (a párizsi Eiffel-cég és Feketeházy János tervei alapján), amely régen a Torontál megyéhez tartozott, Szegeddel 1880-ban egyesült Újszegeddel kötötte össze a várost.

A Délvidék központjaként működő város fejlődésében újabb szakadás következett be Trianonnal. Szeged végállomás, határváros lett, elvágva természetes mögöttes országrészeitől, Torontáltól és Bácskától. Hirtelen eredeti adottságain túlnőtt várossá vált, amelynek se vidéke, se piaca.

Intézményei ugyanakkor a megváltozott határok miatt bővültek. Ide költözött a kolozsvári Ferenc József Tudományegyetem, a Csanád-temesvári püspökség, a temesvári posta- és távirdaigazgatóság, a jezsuiták nagyszombati rendháza.

Az új Szeged tervei az árvíz után rendkívüli gyorsasággal készültek el, az első elemző vizsgálatra jó ötven év múltán, 1934-ben, az általános városszerkezési terv készítésekor rendezett szakmai ankéton került sor.

Már az első terv készítésekor is felmerült a falu és a város szétválasztó gondolata. Szeged város történeti kutatásai között társadalmi vonatkozásokban nem egyszer találkozhattunk az ún. "nem városképző elem" fogalmával. Ezen gyakorlatilag az őstermelőket, a gazdálkodókat, a földművelőket kellett érte-

Induljunk el keleti irányból, és hasonlítsuk össze az 1970-es évek Szegedjével az árvíz utáni Szegedet.

A felsővárosi töltés túoldalán az egykori (1935.) Somogyi, ma Petőfi-telep található, teljesen összenőve Tápéval. A körtöltésen kívül még a 20-as években kialakultak a nincstelenek telepei, akik a drága városi telkeket nem tudták megvásárolni.

A töltésen belül Tarján egykori szőlői helyett ma már lakótelepek házai állnak viszonylag rendezett és megfelelő mértékben beültetett zöldben. Ugyanitt a töltésen kívül Baktó utcái nőttek rá a valahai Kétérköze mocsaraira. Makkoserdő továbbra is tartja kiterjedését, déli oldalán azonban az Északi városrész emeletes házai állnak, meg nem épült zöldterületével. A Béke-telep és az egykori Aigner-telep kiterjedése nagyjából fedi egymást, azonban a Dorozsmai út mentén új iparváros nőtt a rókusi földeken. A Kossuth Lajos sugárút, Tolbuchin sugárút, körtöltés által határolt területet megette a város. Móraváros és a körtöltés közötti egykori katonai gyakorlótér, téglagyár, Hernyó-hegy mint szabad terület megmaradt, a Ságvári-telep (régén Kecskés-telep) azonban egészen a töltésig nőtt. A Ballagi tó helyén áll Hattyas, a ballagi tói szőlők területe pedig ma is kert, gyümölcsös. A Boszorkány-sziget és a Tisza menti zöldsáv kiterjedésében szépen megmaradt. Újszegedet tekintve az egykori faiskolák telkei jórészt beépültek, bár hagyományosan sok faiskola működik ma is Újszegeden és Szőregen. A Holt-Maros kacsaringóit is házak sorai szegélyezik, a Maros-tó helyén kiskertek húzódnak összenőve Szőreggel.

A város terjeszkedése gyakorlatilag a környék községekkel való összenövést jelenti, amelyet előmozdított az a tény is, hogy 1972-ben ezeket az akkor önálló községeket közigazgatásilag Szegedhez csatolták. (Például a Szegedhez soha nem tartozó, valaha szebb napokat élt, városi ranggal is bíró Kiskundorozsma is ekkor került Szegedhez.)

A további folyamatot az 1979-es és az 1991-es térkép összehasonlítása példázza. A Petőfi-telep mellett újabb kiskertesség jelent meg; Jánoserehát. A Baktói kiskertek területe már egészen a vasútig terjed. Újabb lakótelep épül Makkosháza néven, s vele együtt a harmadik *majdnem* körút is kialakul. A Ballagi-tó alatt a Boszorkány-szigetnél megjelenik egy kereskedelmi kikötő, Újszeged pedig bekebelezni készül a Holt-Maros utolsó darabkáit is. A Nagykörút folytatásaként megépül a Felsővárosi híd.

Az idegen, aki ma Szeged belvárosának utcáit járja, kellemes, fasorokkal, kisebb parkokkal tarkított képet lát. Azonban kifelé haladva a kép egyre kietlenebb.

Valójában a városnak nincs megfelelő zöldfelületi szerkezete, bár adottságai megvannak. A Tisza ad egy gerincet, egy zöld folyosót sétányaival, vízi sport-

telepeivel, üdülőtelepével, strandjával, s a Boszorkány-szigettel. Ezt az alapot egészíthette volna ki a körtöltés mentén sétaúttal, kerékpárúttal feltárt zöldgyűrű, mely a Makkoserdő és a Sancer-tavakhoz hasonló öblösödéseivel, a holtágak természetvédelmi területté való nyilvánításával lehetett volna teljes.

A város épületeivel azonban belenőtt a körtöltésbe, sőt, túlfolyt rajta. Vizes, mocsaras részeket feltöltve terjeszkednek a kiskertek is, a Holt-Maros is lassan eltűnik. Közben megfeledkezünk a fákról, új városrészeink az egykori kietlen puszta képét mutatják.

A térképeket vizsgálva az íróasztal mellett persze könnyű ítéletet mondani. Nem is ítélni kívánok, hiszen ezt sem korom, sem helyzetem nem engedi meg. Csupán a figyelmet szeretném felhívni egyrészt az Alföldre, melyhez kimondhatatlanul és kiismerhetetlenül kötődöm, másrészt azokra a jelenségekre, melyek meghatározzák egy város zöldterületeinek fejlődését, s a küzdelmet amely életet teremt és tart meg ezen az istenverte vidéken.

Felhasznált irodalom:

- Tanulmányok Csongrád megye történetéből XIV. Szeged, 1989.
Vármegyei szociográfiák I. Csongrád vármegye. Bp. 1938.
Kristó Gyula szerk.: Szeged története. Szeged, 1983.
Reizner János: Szeged története Szeged, 1897.
Magyar Pál: Alföldfásítás Akadémiai Kiadó, 1959.
Tonelli Sándor: Szeged Szeged, 1926.
Dr. Pálffy-Budinszky Sándor szerk.: Szeged városépítési problémái, 1934.
Magyar városok monográfiája I. Szeged Bp. 1927.
Ruszoly József: Szeged megyétől Nagy-Szegedig 1987.
Mészáros Rezső: Az urbanizáció térbeli folyamatai Szegeden 1990.

VERESEGYHÁZÁN augusztus 20-án avatták fel a Zsigmond László (KVADRUM KFT. - munkatársak: Balassa Endre és Engelmann Tamás) által tervezett MOL RT. töltőállomást. - Kivitelező: Veresegyháza GAMESZ.

Helyes Gábor A NAGYVÁROSRÓL

Bevezetés

Oka van annak, hogy valaki hova és mikor születik meg. Maga az időpillanat és a helyszín nagyban befolyásolja az egész életútját, azt, hogy miféle hatásokkal, eseményekkel fog élete során szembetalálkozni. Ezeket, különösen a negatív hatásokat hajlamosak vagyunk önmagunkon kívül eső okokból eredeztetni, és a sors "csapásaiként" felfogni. A jó dolgokat viszont gyakran maguktól értetődőknek tekintjük, fel sem vetve, hogy vajon megérdemeljük-e azokat. Mindennek saját teremtettségi állapotunk az oka, az a tény, hogy az időnek egy rendkívül szűk szelete fölött van áttekintésünk, miközben a múlt és a jövő tényleges valóságától el vagyunk zárva. A múltat és a jövőt olyan szinten hordozzuk önmagunkban, melyhez tudatunk képtelen hozzáférni. Ez a terület az ember valódi belső világa. Minden egyéb a külső világ része. Nem csupán a fizikai testen kívüli környezet, vagy maga a fizikai test, hanem a lelki működések gondolatként, érzésként vagy akaratként felmerülő megnyilvánulásai is külső területek: okozatok, és nem okok. Az ember lénye tehát kettős: belső és külső emberből áll. A külső embert érő hatásokban tükröződik mindaz a jelenben, amit a belső ember mint múltat és jövőt hordoz önmagában. Az eseményekben e két utóbbi keveredik. Akkor követ el hibát az ember, amikor a múlt hibáit a jövő rovására akarja megoldani. Ilyenkor a múltból közvetlenül a jövőbe lép, átugorva a jelent. A külső világban nemcsak a tényleges múlt és jövő nyilvánulhat meg, hanem ezek démonná torzult változatai is. E démonok csak a külső emberhez férnek hozzá, ha ez sikerül, a démonok valósággá válnak, és kiszorítják a jelen erőit az adott területről. A jelenlét elvesztése mulasztást eredményez, amitől úr keletkezik. Ebbe a feladott térbe nyomul be a démon. Ettől kezdve a folyamat más irányba halad, mintegy elterelve a figyelmet az eredeti történetről. Ám ez a belsőben állandóan formálódó lehetőség képében tovább alakul, és ennek előbb vagy utóbb a külső ember is tudatára ébred. Egy ismételt megszerzett jelenléttudat révén elűzheti a démont, és az igazi történetet újra megjelenítheti. Amennyiben ezt elmulasztja, a démon fogja őt sorscsapásaival tanítani. A tragédia akkor következik be, amikor az ember a múlt démona elől a jövőbe, a jövő démona elől a múltba menekül. Bizonyos mértékig elűzheti a démont, és igazi történetet jeleníthet meg. felismeri a gondokat, de a "megoldás" még nagyobb bajt okoz. Mindez abból ered, hogy nem mer szembenézni önmagával, vagyis

saját mulasztásaival. Ezért a mai ember élete folyamatos menekülés. Ezt a folyamatot kívánjuk bemutatni a modern nagyváros és környezetének viszonyában, ahol mindez átfogóan jelentkezik.

A történeti város

A modern nagyváros megértéséhez először azt a formát kell megismernünk, amiből létrejött; a történeti várost. A történeti városok eredete a múlt homályába vész. A materialista megközelítés szerint a mennyiségi változások idővel minőségi változásokat eredményeztek - azaz az első települések holmi kezdetleges falvak voltak, melyek aztán várossá nőttek ki magukat. E nézet téves mivoltát éppen korunk adminisztratív várossá nyilvánított nagyközségei példázzák. Nézetünk szerint a folyamat éppen ellenkező irányú volt. A történelmi kor hajnalán az emberek egymástól nagy távolságokra elhelyezkedő városokban éltek, melyeket az alig átjárható természet választott el egymástól. (Ezekhez némileg hasonló képet mutatnak ma egyes erődszerű sivatagi városok.) A természet egészen más arcot mutatott, mint ma. Vad és ellenséges erői könnyen elpusztíthatták volna az embereket, ha egymástól szétszórtan próbálnak meg boldogulni. Az embereknek ezért összetett védelemre volt szükségük. Az egyént a ruhája védte, a családot a ház, a közösséget pedig a város. A fizikai hatások képében valójában olyan erők támadták az embert, melyek az ősztönök világából származtak, és le kívánták húzni őt a maguk ember alatti szintjére. Így a ruházat, a ház és a város a fizikain túl szellemi védelmet is jelentett számukra.

Ebben az időben még az ember alatti és feletti hatalmak, s a látható világban a formákat létrehozó erők is fizikailag érzékelhetők voltak; az ember érzékelése ugyanis a mainál sokkalta átfogóbb, belső jellegű volt, és gondolkodásában jóval kevésbé támaszkodott érzékszerveire

Idővel a városokból indult ki a természet megszelídítése. Falvak hálózata jött létre, és a természet fokozatosan tájjá alakult. Mára nagyon kevés olyan terület maradt Európában, ami eredeti értelemben természeti környezetnek tekinthető. A természet megszelídítésével párhuzamosan az ember érzékelése átfogó jellegű belső érzékből mindinkább helyi jellegű külső érzékké alakult át. Éppen ez az eltolódás segítette hozzá, hogy kimerészkedjen a természetbe. Egyre kevésbé látta az érzéken túli lényeket, kik korábban elriasztották. Erről a korról ma a mítoszok, mondák, népmesék adhatnak hiteles képet.

Egy nép, egy város eredete éppoly mítikus, mint az egyén számára a saját születése. Így ekkor még a kollektív eredetre vonatkozó ismeret szolgált magyarázatul az egyén eredetére is. Ma az egyén érzi, hogy

személyisége van, és ebben különbözik a szüleitől. Az első városok idején az ember nem mindig tudta megkülönböztetni magát az elődeitől, mivel sorsát azok egyenes folytatójaként élte meg. Ezáltal személyes élete részeként fogott fel olyan eseményeket, amik évszázadokkal korábban játszódtak le. Ily módon a kollektív eredetre vonatkozó ismeret lényegében magyarázatul szolgált az egyéni eredetre is. A faj, a vérségi kötelék volt a meghatározó a sors szempontjából, nem az egyéniség. A városban ezért a házak nagyon hasonlítottak egymásra, az újakat pontosan a régiek mintájára építették.

Amikor elmúlt egy kor, azaz eltűnt egy faj, vele tűntek a városok is. Bár fizikailag eltűntek, a természet mégsem tért vissza korábbi vadságában, hanem szelídebb formákat mutatott. A volt városok, falvak helyén lassan megjelent valami, amit a hely szellemének nevezhetünk. Ez a szellem az ásvány-, növény- és állatvilág megjelenésében egyaránt hordozta az egykor ott éltek hatását. Így rakódtak egymásra a táj közvetítésével az egyes korszakok. A régi városok helyén újak épültek a hely szellemének megfelelően.

Am történt itt még egy fontos mozzanat, ami nélkül nem jöhetett létre város, csak falu. Lényegbe vágó rámutatnunk: *egy várost alapítani kell!* A mai európai városokat nagyjából ezer éve alapították. Az utolsó nagy városalapítási korszak tehát a korai középkorra, azaz a szentté avatott nagy királyok korára esett. Ebben a korban a király már nem jelentette ugyan Isten földi megtestesülését - amint az korábban, például a fáraók esetében még így volt - ám olyan világi személynek számított, aki hatalmát közvetlenül a szellemi világból kapta. Az alapítás mindig áldozathozatal, melynek révén kölcsönhatásba kerül a földi és az égi világ. A király földi hatalmát áldozta fel az égiek kedvéért, s ezzel megidézte azt, amit a város lelkeként érzékelhetünk. Egy magas fejlettségű szellemi lény áldozza fel önmagát a város múlandó formájáért, mintegy egyéni arcot adva neki a települések sorában. Ez az egyéni jelleg aztán lépésről lépésre kibontakozva eredményezte a városi polgár öntudatát, melyben a faji hovatartozásnál fontosabbá vált az egyéniség kérdése. Ez az eredendően szellemi fejlődés a földi hatalom tudatos önkorlátozása mellett volt csak lehetséges - ezért a városok bizonyos kiváltságokat kaptak, amint azt nevük is mutatta: "szabad királyi város".

Az alapítás tehát megidézett egy lényt, aki a földre érkezve konkrét formát öltött a város képében. A város fizikai valója ezáltal nem véletlenszerűen alakult ki, hanem e lény magasabb tulajdonságainak megtestesüléseként. Ezért a történeti városok valójában élő organizmusok, *városlények* voltak. Kívülről közelítve bármely élőlényt, az első, ami szembetűnik, az az élőlény formája. Ez a forma sajátosan jellemző

rá. A lény a formán belül él, a világ a formán kívül. A középkori városfalak világosan megadták a város térbeli kiterjedését, a városi élet a falakon belül zajlott. Vagyis a falak nem egyszerűen a városlakókat védtek a kölső támadásokkal szemben, hanem a formát lehatárolva az egész organizmust. Belátható, hogy a formának csak az élő organizmusok esetén van kulcs szerepe; egy élettelen ásványi struktúra a forma módosulásával nem veszíti el ásványi jellegét. A későbbiekben látni fogjuk, milyen drámai változásokat eredményezett a város túllépése a városfalakon.

A városlény a pontosan körülhatárolt formán belül állandó mozgásban volt, és az évszázadok során jórészt teljesen megújult. Az újabb épületeket szerves módon tudta magába felvenni, mivel a hagyományos építésmód közös alapul szolgált a változó stílusoknak. A városlény áthatotta a szerkezeteket. A legjellemzőbb városias beépítési mód nem véletlenül volt a zárt sorú beépítés. A gazdaságos területfelhasználáson túl ily módon összeértek a régi és az új épületszerkezetek, és közösen alkották, a városlény testének szilárd elemét. Ennyiben egy városi ház egy magasabb rend részeként védte lakóit. Átjárta a város egész története, alaphangulata.

Ez a hangulat még inkább kitapintható volt a házakból az utcákra kilépve. Az utcák és terek karakterében nyilvánult meg legtisztábban a városlény egyénisége. Voltak kereskedővárosok, egyetemi városok, mezővárosok, stb. - mindnek más volt a levegője, másra inspirálta polgárait. A legtöbb városnak volt egy jól meghatározható központja, a városi főtér. Ez helyenként terek láncolatát jelentette, kereskedelmi, egyházi és igazgatási alközpontokkal. Az alárendeltebb részekben is, ahol erre csak mód nyílt, szívesebben alkottak tereket, mint utcákat. Általános értelemben a városi tér inkább statikus jellegű, míg a városi utca irányultságánál fogva inkább dinamikus. A középkori városban a terek sokszor szinte egymásból nyíltak, hasonlóan a hagyományos alaprajzi rendszerekhez. Ezáltal kevés "közlekedőfolyosó" felhasználásával a külsőben is változatos "szobák" jöttek létre. A terek így csillapították a városi mozgásokat. A városlény tehát egy belső egyensúly révén tudta megőrizni évszázadokon át magát, és a mindenkori igényekhez alkalmazkodva képes volt egész tér- és utcahálózatát átformálni anélkül, hogy a befoglaló formán túllépett volna.

A XIX. századi városfejlődés

Mindaz, ami a XIX. században lejátszódott, leginkább egy új fokozatos kifejlesztésére emlékeztet. Az új teste az egész teremtet világ volt, beleértve az ember által addig létrehozott "második természet" is, a nyilvánvaló pedig az emberek gondolatai, érzései és

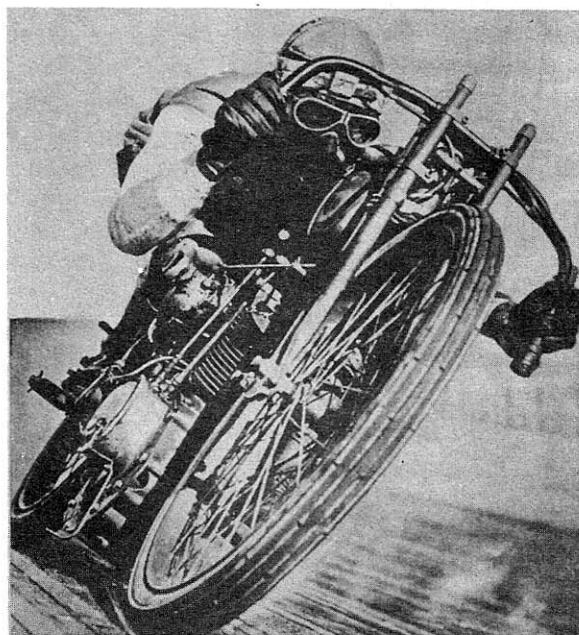
akarati impulzusai összeségeként fogható fel. Az újat felhúzó kéz a Múlt, az ellentartó pedig a Jövő volt.

Mielőtt ezt a képet részletesebben elemeznénk, azt kell megértenünk, hogy mi eredményezte az új kifeszülését, azaz az egyre mélyülő szakadékot múlt és jövő között. Ezt az állapotot a természettudományos gondolkodás több évszázados fejlődése előzte meg. Ennek lépcsőfokait, részleteit most nem tárgyalva inkább azt a tudati változást szeretnénk kiemelni, ami ennek hatására az emberiség egészében, kollektív értelemben lezajlott. A középkorban az ember tudata döntően befelé forduló volt. Minden cselekedete a belső világából eredt, önmagától képtelen volt a külső világban orientálódni. Mindenre, amit a külsőben a létfenntartás érdekében tennie kellett, megtanították. A tanítók az egyház soraiból kerültek ki, tőlük származott minden praktikus gondolat, a gyermekneveléstől a házépítésig. Az embereknek életük minden pillanatában megmondták, hogy mit kell tenniük, mi az, ami helyes, mi az, ami helytelen. Az egyház nem kitalálója, hanem közvetítője volt a Tudásnak, és csak a legszükségesebb mértékben szolgáltatotta ki a titkokat. Hasonlóan viselkedett a gyermekét féltő szülőhöz, aki látva gyermeke éretlenségét, igyekszik őt megóvni a felnövés veszélyeitől.

Az egyház lelkek feletti hatalma csaknem teljes volt a XV. század közepéig, amikor hirtelen több irányból hasítottak bele a világba a jövő impulzusai. Kopernikusz, Kolumbusz, Galilei és társaik voltak az első nagy Megfigyelők. A legjobbak hatalmas szellemi erőfeszítés árán kitörtek a belső világából, és lassan elkezdtek önállóan tájékozódni a külső világban. A külső világ kutatásának eredménye a természettudomány. Ahhoz, hogy kifelé képes legyen figyelni az ember, fokozatosan el kellett hogy halványuljon a belsőről szóló kép. A folyamat egy másik szinten lejátszódva sokban emlékeztet arra az évezredekkel korábbi történetre, amikor az emberek először merészkedtek ki a városokból, majd megkezdték a természet megszelídítését. Egy dologban mégis óriási volt a különbség: a városok sohasem veszítették el jelentőségüket, ugyanakkor a tudat átfordulása a külső felé a belső impulzusok degradálódásához vezetett. Az ember a megfigyelés során csak az érzékszerveire, és az ezekre alapuló gondolkodására támaszkodhatott, ugyanakkor magát a gondolkodási folyamatot már nem tudta megfigyelni. Éppen ezért nem érzékelhette világosan, hogy maguk a gondolatok honnan is erednek. Öntudata a külvilágon gyulladt fel, így a gondolatait is onnan vélte származni. Az ész mindenhatóságába vetett hit párosult azzal a szemlélettel, hogy csak az reális, ami érzékelhető.

A természettudományok előretörése nagy változást hozott a termelőeszközök vonatkozásában. Megjelentek az első gépek. A belőlük származó, ko-

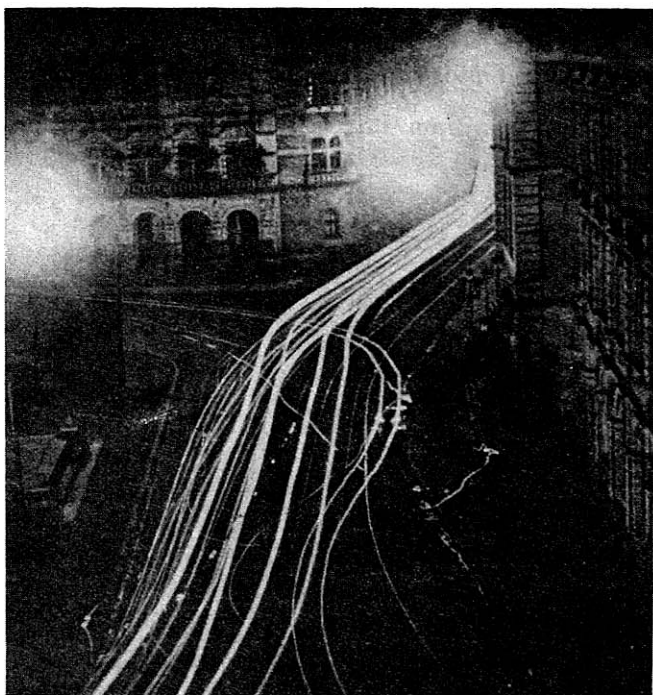
rábban soha nem látott arányú hasznot elsősorban az a társadalmi réteg tudhatta magáénak, akit nem kötöttek a múlt szálai túl nagy erővel, ugyanakkor rendelkezett a szükséges tőkével: a polgárság. A XIX. századi polgár egész élete múlt és jövő kettőssége. A hagyomány szellemében élt, vallásosan nevelkedett, igyekezett az arisztokraták példáját követni, ugyanakkor egzisztenciája a modern iparon és kereskedelemen alapult, egy materialista világszemlélet eredményeként. Modern ipar és kereskedelem elképzelhetetlen volt korszerű közlekedési hálózat nélkül, aminek révén lehetségessé vált a termelőerők koncentrálása. Azok a városok, amelyek eleve a kereskedelmi útvonalak csomópontjaiban voltak, s így már korábban is fontos szerepet játszottak, hirtelen növekedni kezdtek.

(Foto: ATLANTIC)

A meghatározó városformáló réteg magától értedően a polgárság volt. Az a kettősség, amit életmódjában, illetve jövedelmeinek forrásaiban hordozott, tisztán leolvasható volt a leendő nagyvárosok korabeli arculatáról. A XIX. század második felére már hatalmas tőke halmozódott fel a polgárság kezében, így lehetősége nyílt annak egy részét épületekben lekötöni. A polgárság múlthoz való kötődése abban a környezetben nyilvánult meg tisztán, ahol élt. A polgári otthon, a historizáló bérpalota, az új idők középületei megjelenésükben mind az elmúlt korokat idézték. Idézték, ám kapcsolatuk a múlttal csak látszólag volt szerves. A történeti város körül gyűrű alakban fejlődött ki az eklektikus sáv. A házak még a hagyományos építőmesterség szabályai szerint épültek, egymáshoz zártan kapcsolódva, a városszerkezetben mégis döntő változás állt be. A történeti városban - amit áthatott a városlény szelleme - a leg-

magasabb rendű városalkotó elem a városi főtér volt. Ebben testesült meg legtisztábban a városlény, ez volt a város szíve. Az eklektikus városgyűri nem képezhetett igazi tereket, csak közúti csomópontokat. Ezeket igyekezett a lehető legszebben kialakítva idézni az igazi tereket. Ám ezek a csomópontok csak addig hatottak reálisnak, amíg létrehozójuk, a mozgás, egy látszatélelet lehelt beléjük - vagyis nappal. Éjszaka már a mozgás démonai vették át a terepet. Ennek igazolására álljon itt egy rövid idézet Csáth Géza egyik novellájából, mely leírja egy ilyen hely egy napját. (A Kálvin téren - 1908):

(Foto: Grünewald)

...Késő éjszaka, jóval éjjel után, amikor már csendes minden, a Kálvin tér, mint egy fülledt barlang ásitozik a fénytelen égbolt félelmétől megzavarodva. A hazatérőnek tanácsos sietni. Ilyenkor a kút mellett elhaladva esetleg úgy hallani, hogy valaki a nevünkön szólít. Egyszer hátra lehet nézni, hogy: ki az? Senki. És nem többet, de futni ám hazáig. Mert a sok elhalt, elpusztult, sárba taposott, elvénuült erő, amelyet az emberek, a siető, dolgozó emberek, leányok és fiúk itt elhullattak, a kövek hasadécai közül, a sínek nyílásai közül kibukkan, összesűrűsödik, és áldozatokra les...

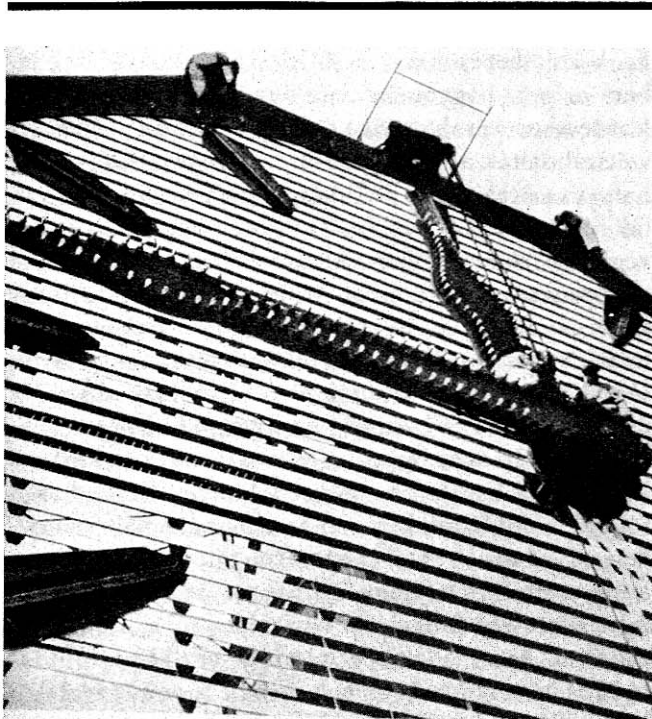
Ettől a kortól kezdve a városlakók félni kezdtek az éjszakától, ami felett az érzékekre alapozott nappali tudatnak nem volt hatalma. Igazából ezért volt szükség a közvilágítás bevezetésére. Ha nincs világosság, nem lehet közlekedni, márpedig a modern nagyvárosba a közlekedés vitte bele az életet.

Az eklektikus városgyűri tehát már csak alkotórészeiben tudott a városlényhez kötődni, köztes tereiben "külső segítségre" szorult a mozgás erőinek képében. Itt tehát a múlt és jövő keverten jelenik meg.

Ám ha tovább távolodunk a városközponttól, akkor hamarosan elérjük azokat a területeket, ahol már egyértelműen a jövő az úr. A gépek, a gyárak vidéke ez. A gépeknek nincs tényleges kapcsolatuk a múlttal, a hagyománnyal. Üzemeltetésük elképzelhetetlen lett volna a hagyományokhoz kötődő munkásokkal. Ezért nagy tömegeket kellett kiszakítani az évszázados paraszti életmódból, akik immár a múlttól elvágva alkalmasak voltak erre a szerepre. Számukra a polgárság semmit sem tudott közvetíteni abból a hagyományos kultúrából, amelyet hordozott, de amelyben már maga sem hitt. Ezért a proletárok tudatában úr keletkezett, amibe teljes erővel be tudott hatolni a jövő - tisztán materialista alapú szociális ideológiák képében. A XIX. század második felében az ilyen ideológiák még nem tudtak akadálytalanul megnyilvánulni az épített környezetben, mivel a hagyományos világ - még ha csupán külsődlegesen is - még mindig létezett. Az emberek öntudatlanul is érezhették, hogy a múlt napjai meg vannak számlálva. Ez magyarázza azt a példátlan igyekezetet, hogy a rendelkezésre álló néhány évtized alatt felépítsék a modern nagyvárosokat a múlt elemeiből. A XIX. századi új pattanásig feszült.

A most következők megértéséhez külön kell választanunk két dolgot, ami valójában egyazon érme két oldala: a XIX. századi polgár nappali és éjszakai tudatállapotát. A nappali tudatban ekkorra a belső ember helyét már teljesen a külső vette át, ezáltal az ember elvesztette jelenléttudatát. Helyébe a jövő, a fejlődés tudata lépett. Nappal a polgár a Tudomány embere lett. Éjszakai álmában ősi emlékek törtek fel benne, melyek addig tudata mélyén nyugodtak. Ilyenkor a jelen helyébe a múlt, az emlékezés lépett. Éjszaka a polgár a Művészet embere lett.

A jelenben a múlt és a jövő démonai, mozgásként testesülnek meg, mint távolodás és közeledés. Így az új egy másik képpé alakul át: a kifutópályán felszálláshoz készülődő, fokozatosan gyorsító repülőgép képévé. Vagyis a térbeli világ hátrafelé száguldva távolodni, az ég, vagyis az időbeli világ pedig egyre közeledni látszik. Ez a néhány felfokozott pillanat jelent meg a szecesszió művészetében. A szecesszió lényege a mozgás, az áramló formák, vonalak megjelenése a térben. Mindig a térben, a hagyományos térre alapozott világban. Ezért ez a kor az épületszerkezetek vonatkozásában még mindig az évezredek tudásra támaszkodik, miközben a felületek, a formák mintha a hagyományos formák megolvadása, átkristályosodása révén keletkeznének. Ugyanekkor e formákat olyan ősi minták, jelek borítják, amelyek jóval a görög-római kultúra előttről származnak. Álom és valóság egymásba fonódik a művészi formába öntött mérnöki létesítményekben.

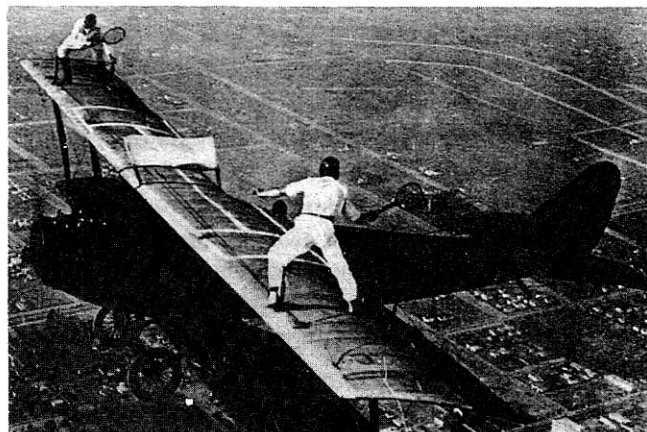
Javítják a világ legnagyobb óráját - Jersey City (Foto: Zeitbilder)

A szecesszió az elszakadás előtti utolsó pillanat volt. Egy szempillantással később a repülőgép kerekei elemelkedtek a földtől, és a gép egy új közegbe került. A felszállás pillanata 1917 volt, amikor az emberiség a hagyományos térbeli világból kollektív értelemben átlépett az Időbe, és ezzel nagykorúvá vált. Azok a szellemi hierarchiák, amik a hagyományos világ képében útján ezidáig kísérték és védtek, ettől kezdve saját kezébe adták a sorsát. 1917-ben új nagyhatalmak váltak meghatározóvá a világfejlődésben, és velük a városfejlődésnek is egy új korszaka kezdődött.

A modern nagyváros

A történeti városok születésekor láttuk, hogy a városalapítás lényegében áldozat. A modern nagyváros létrejötte szintén egy áldozatot kívánt - a városlény feláldozását. Az áldozat formája kétféle lehetett, végső soron azonos végeredménnyel. Az európai nagyvárosok esetében fizikailag meg kellett ölni a városlényeket. Budapesten ez szinte szertartásos pontossággal zajlott le. Az Erzsébet híd megépítésekor a leendő nagyváros legfontosabb főútját pontosan a városlény szívében, a főtéren és a városházán vezették keresztül, egyszerre megsemmisítve így mindkettőt. Ez a nagyformátumú tett méltó volt a kor városalapítóihoz, visszavonhatatlanná téve egy kor lezárulását. Más európai nagyvárosok esetén ilyen radikális szembenézés a jövővel csak ritkán fordult elő. Ehelyett "hagyománytiszteltől" látszólag megkímélték a történeti városmagokat, ugyanakkor a városlényeket így vagy úgy mégiscsak feláldozták.

Az amerikai nagyvárosok egészen sajátos módon születtek meg. Amikor arról beszéltünk, hogy a századfordulón az emberiség kollektív értelemben átlépett a térből az időbe, nem arról volt szó, hogy a tér megszűnt létezni. Létezett továbbra is, de ezután az időnek, a mozgásnak lett alárendelve. Amik addig térben elkülönülten léteztek, ettől kezdve képesek voltak az időben összekapcsolódni. Megjelentek a távközlési és a korszerű közlekedési eszközök, révükön pedig lépésről lépésre kialakult a modern világ-gazdaság. Ezután a folyamatok lényegében az időben játszódtak le, a térbeli történések csak ezek vetületei voltak. A repülőgép-hasonlatnál maradván: a gép a levegőben száll, ugyanakkor árnyéka rávetülhet a földfelszín tárgyaira. Ily módon vált lehetségessé, hogy az a történet, ami Európában játszódott le az idő síkján, térbeli módon Amerikában jelent meg. Bizonyos városlények úgy haltak meg, hogy mégsem tudtak eltűnni a világból. Ettől kezdve démonikus formában léteztek tovább. Ezek a formák mindenáron meg kívántak testesülni a térben, de ez az eredeti városlény helyén már nem volt lehetséges. Így születtek az amerikai nagyvárosok. Jellemző módon sokuk nevében szerepelt az eredeti városlény neve, gyakran az "új" előtaggal.

Teniszezők

Akár az európai, akár az amerikai nagyvárosok kifejlődését tekintjük, a fejlődés lényegi meghatározója mindkét esetben a mozgás volt. Csak a dinamika mértékében volt a különbség. *A történeti városok szinte kifordultak.* Mindaz, ami korábban belső volt, most külsővé vált, aminek lehatárolt alakja volt, az elvesztette korlátait. A dinamika a városok esetén a kifelé való terjeszkedést jelentette. Településformáló erővé vált a mozgás, az egyre intenzívebb forgalom. A város ebben az időben nem gyűrűszerűen fejlődött, hanem a kivezető utak mentén sugárirányban. Felülről nézve az egész leginkább egy robbanáshoz hasonlított. Pedig ekkor, a harmincas évek végén még csak ártatlan csecsemőkorát élte a városlény démonikus utóda: a *városszörny*.

A városszörny

A modern nagyvárosban néhány évtized alatt rendkívül felgyorsult az élet. Mégis volt egy jelentős különbség a harmincas évek tipikus város lakója és az ezredforduló emberei között. Abban a korban az emberek szívesen laktak a városban, a dinamikát mint feltétlen jót tekintették. Örömmel üdvözölték a technikai újításokat, amelyek szó szerint a jövőből érkeztek. A társadalom motorja, a gazdaság lényegében egyetlen dogmára épült: a szakadatlan fejlődésbe vetett hitre. Ez a jövőben való feltétlen bizalom alapjaiban rendült meg a harmincas évek világgazdasági válságában. Európa és Amerika története ettől kezdve külön utakra kanyarodott, melyek éppen napjainkra látszanak újra összeérni.

Európában a hagyomány létező realitás volt, így a jövőből való kiábrándulás szinte törvényszerűen vezetett a múlt szélsőségesen démonikus megjelenéséhez. A fasiszta, nemzetiszocialista ideológiában a több ezer évvel korábbi, vérségi alapú társadalomszerkezetet ültették át a XIX. századból eredő materialista szemléletű szociális ideológiába. Alapfelfogását tekintve hasonló töről eredt a bolsevik, kommunista felfogás, azzal a különbséggel, hogy társadalomképét a távoli jövőből vitte bele a jelenbe. Az eredmény mindkét esetben azonos volt: a személyes jelenléte az államapparátus jelenléte váltotta fel. A fasizmus és a bolsevizmus a nagy tömegekre egyaránt az ókor lenyűgöző formáinak felidézésével kívánt hatni - paradox módon a sztálinizmusban a bolsevizmus önmaga ellentétébe csapott át, amikor a cári Oroszország szerves folytatójaként lépett fel. Ez is azt példázza, milyen kevés kell, hogy a jövő démona a múlt démonaként jelenjen meg. Míg a náci építészet időhiány miatt jórészt csak tervek formájában maradt fenn, addig a sztálini kor épületeiben, sőt új városokban is itthagya lenyomatát. Ezek díszletszerű megjelenésükkel az örökkévalóságot igyekeztek megragadni, ám tényleges funkciójuk a "szeretett népvézerek" kiemelése volt a földi halandók sorából. Abban a pillanatban, amint Sztálin halálával megszűnt létük értelme, egyszerűen elhagyta őket a múlt démona. Ma ezek a házak és városok tetszhalott állapotban, látszólag teljesen ártalmatlan módon élnek tovább fizikai életüket. Ami Európában, keleten és nyugaton egyaránt a totalitárius építészet igazi továbbélése volt, az egy látszólag tökéletesen más irányzatban, a nemzetközi modernizmus lakóépületeiben jelent meg. Az inga, melyet a diktatúrák a szélsőséges múltba húztak ki, ekkor a távoli jövőbe lendült. A lakótelepek ott jelentek meg a nagyvárosokban, ahol már évtizedekkel korábban a jövő erői előkészítették a terepet: az eklektikus várost övező gyárvidékeken.

Ezek keletkezésükkor, a XIX. század második felében még a hagyomány szellemében épült, inkább kisvárosias karakterűek voltak, ám szerkezetüket szétszabdalták a különböző üzemek, gyárak. Tehát a hatvanas években a jövő lappangó erői felszabadultak, és minden korábbinál nagyobb pusztítást vittek véghez a környezetben. A városszörny ekkor kezdte megmutatni az igazi arcát. Minden, amiből a történeti város állt, most önmaga ellentétébe csapott át. A házak szabadon álltak, egymástól olyan nagy távolságra, hogy köztük az utak és a terek csak absztrakt módon léteztek. Viszont ez az absztrakt elvontság nagyon is valóságos volt - a városszörny kitapintható lelkülete. A házak lényegüket tekintve elszakadtak a földtől, a földszinteken szó szerint nem volt semmi. Semmi olyan, amitől kapcsolat jött volna létre a környezettel. Igaz, hogy "környezet" se volt. Mindenfajta közösségi funkciót a lehetséges minimumra redukáltak, és ezt is koncentráltan helyezték el. Mindez logikus következménye volt annak a száz évvel korábbi pillanatnak, amikor a materializmus kiiktatta a belső embert, és helyébe a tiszta ésszel megragadható külső embert állította. Mindaz a tartalom, ami a lakótelepből hiányzik, irracionális. Az emberek öntudatlanul is megéreztek, hogy a város egy szörnyeteggé vált, így aki tehetett, kiutat keresett belőle. Ez a menekülés nem pusztán fizikai természetű volt - valójában az állam elől menekültek az egyének. Magánérős építkezések tömege indult meg a még rendelkezésre álló szabad területeken. Budapest esetében ez a budai hegyvidéket, illetve az agglomerációs gyűrűt jelentette. Ezeknek a településformáknak a létrejöttével az európai nagyvárosok a nyolcvanas évekre sok tekintetben az amerikai nagyvárosok problémáival találták szembe magukat, ezért megértésüket célszerű az amerikai településfejlődéssel összekapcsolnunk.

Amerikában egységes hagyományról a lakosság heterogén összetétele miatt nehéz lenne beszélni. Itt a jövő erői váltak a társadalomban meghatározóvá. Ezért a harmincas évek válsága után a "New Deal", a jövőbe vetett újbóli feltétlen hit tűnt a kilábalás egyetlen útjának. A második világháborúból győztesen kikerülve igazolódni látszott ez a politika. Elméletek születtek az iparosított társadalmak elkerülhetetlen válságciklusairól, melyek megpróbálták elfogadtatni a legnagyobb tabut, a recessziót. Úgy vélték, hogy a gazdaság stabilitása az általánosan magas fogyasztáson múlik, ezért ösztönözni kell az embereket a lehető legtöbb termék megvásárlására. Amennyiben eléri anyagi lehetőségeik határát, akkor hitelekkel kell ebben őket segíteni. Látunk kell: Amerika lényegében hitelekkel épül fel. Mára az USA nemzeti adóssága a legnagyobb a világon. Itt valójában arról van szó, hogy egy hatalmas gazdaság tisztán a jövő tartalékaira, munkájára épült fel, így az őt

működtető tőke mögött nincs fedezet. Ezáltal ennek a társadalomnak nincs is más választása, mint a kényszeres fogyasztás révén a jelenből az egyre távolabbi jövőbe menekülni.

A kényszeres fogyasztás ténye legtisztábban éppen az amerikai települések szerkezetéből olvasható ki. Mint láttuk, a múlt század második felében született amerikai nagyvárosok már kezdetben démonikus jellegűek voltak. A jövő szélsőséges formában jelentkezett a felhőkarcolók világában. Tehát míg Európában a harmincas években a múlt, addig itt a jövő démonával találkozhatunk. Az emberek hamar átértékelték ezt az erőt, de mivel ellene tenni csak jólétük feladása árán tudtak volna, más módon kerestek megoldást. A természettudományos gondolkodással párhuzamosan már évszázadok óta jelen volt egy idilli múlt képe: Árkádia. Árkádiának semmi köze a tényleges múlthoz, valóban csak egy kép. A XVIII. századtól kezdve kedvelt témája volt a festészetnek, ahol mint ideális állapotot, bizonyos életen túli életként ábrázolták. Ez az árkádiái kép vált fizikai valósággá az amerikai kertvárosokban. A harmincas évektől kezdve államilag támogatott hitelpolitika tette lehetővé a hatalmas területeket elfoglaló családiházak beépítését. Mára az USA lakosságának kétharmada ilyen formában él. Ennek a látszólag nagy vívmánynak a tényleges szerepét csak összefüggéseiben értékelhetjük. A kertvárosok létrejöttével az emberek nagy távolságra kerültek mindattól, ami nem lakásjellegű funkció. A munkahely, a kereskedelem, a kultúra, az egészségügy intézményei ettől kezdve már csak autóval váltak elérhetővé. Két polaritás alakult ki tehát: a nagyváros és a kertváros. A nagyvárosban a jövő élt démonikus módon - a kertvárosban a múlt. Maguk az emberek állandó ingázásra kényszerültek e kettő között anélkül, hogy a jelenben meg tudtak volna kapaszkodni. Az összekötő kapocs, a mozgásban lévő autó ugyanis kívül esik a tényleges téren, és csak saját terét viszi magával. Közlekedéskor a jelenlét helyett a mozgás, vagyis a jövőbeliség válik jelenidejűvé. Így az ember a kertváros és a city között ingázva úgy lendül a múltból a jövőbe, hogy közben kívül kerül a tényleges térbeli világon. Ezt jelenti ugyanis az autópálya. Annak idején megfigyeltük, miként alakul át a városi főter az eklektikában forgalmi csomóponttá. Azt is láttuk, hogy az ilyen csomópontok csak nappal hatottak valóságosként, éjszaka már előjött az igazi természetük. Az autópálya-csomópontokkal már újabb lépés következett a fikció világába. Ezeket a csomópontokat már nappal sem tekinthetjük tényleges városeelemnek. Teljes mértékben a város felett álló, tisztán időbeli elemek ezek, a mozgások térbeli kivetülései. Létrejött tehát egy rendszer, amely minden elemében démonikus. A kertvárosok a múlt idilljeként születtek, ugyanakkor nappal telje-

sen elnéptelenednek, mintha kihaltak volna a lakóik. A cityben napközben óriási a nyüzsgés, ám éjjel kiderül, hogy a házakban senki sem lakik, mindenütt csak irodák és szállodák találhatók.

Önmagában sem a kertváros, sem a city nem lenne feltétlenül pusztító a környezetre nézve. Az igazi veszély a totális fikció világában, az autópályák mentén következik be. Ez a két zóna közti terület a városzörny igazi eleme. Mindaz, amit a város kiszorít magából, idetelepül. Az autópálya-csomópontok mellé épülnek fel a különböző diszkontáruházak, az "áruvárosok", mindenféle "telepek", itt rakódik le az ipari társadalom mocska. Ez a környezet teljesen alkalmatlan állandó emberi tartózkodásra. A különböző szennyezőforrások képében egy másik szinten, de hasonló céllal támadják az embereket bizonyos természetfeletti és -alatti lények, mint sokezer évvel ezelőtt a szelídítetlen természet esetén. Ezeknek az erőknél most az a céljuk, hogy az embert teljes lényével beállítsák egy fiktív világba. Ha ez bekövetkezik, akkor végérvényesen elfelejti a belső embert, és a városlényekhez hasonlóan önmaga démonává válik.

A jelen kérdései

Mivel az európai fejlődés - különösen a Kelet-európai - időben éppen napjainkban tart ott, ahol az amerikai az ötvenes években, ezért látszólag más dolog sincs, mint végigjárni a kitaposott utakat. Erre ösztönzi Kelet-Európát a beáramló nyugati tőke. Egy ilyen magatartás azt jelentené, hogy semmit sem tanulunk az elmúlt évtizedekből, ugyanakkor kritikátlanul átvennénk az amerikai modellt. A pénzhiányra apellálva látszólag más lehetősége nincs ennek a térségnek, mint elfogadni a nyugati tőkét annak minden előnyével és hátrányával. Pedig érdemes lenne közelebbről megnézni, hogy ki hitelez, és kinek! A legnagyobb pénzhiány éppen Amerikában van, de az egész nyugati világban általános a recesszió. Kelet-Európa és Oroszország csupán mint lehetséges piac fontos a Nyugat számára. Nyersanyag és munkaerő szempontjából kívánja felhasználni ezt a térséget. A pénzvilágnak tehát üzleti érdeke fűződik ahhoz, hogy keleten a diktatúrák okozta eszméletvesztés tovább tartson, csak ebbe tud belépni tevőlegesen. A városfejlődés terén ezek a tendenciák leplezetlen módon megnyilvánulnak.

Budapest mai arculatának kialakulását már korábban érintettük. Itt is létrejött a city és a kertváros magyar változata, a Belváros, és a budai hegyvidéki beépítés, valamint az agglomeráció. "Helyi specialitásként" ezek mellett a lakótelepek tömege is a múlt súlyos öröksége. Lényegében egy elem hiányzik - amit sietve igyekszünk pótolni - az agglomerációt bekapcsoló autópálya-gyűrű. Ez az a pont, ahol napja-

ink igazi városfejlődése eldőlt. Ahhoz, hogy valaki világosan lásson ezekben a kérdésekben, a problémákat ketté kell választani. Egyrészt vannak azok a problémák, amik a múltból erednek, másrészt azok, amelyek a jövőből. Ez utóbbiakról szoktunk elfeledkezni, holott létrejöttük éppen jelenlegi magatartásunk függvénye!

Lássuk előbb a múltból eredő problémák lényegét. Az elmúlt évtizedek fejlődése mára hatalmas költségvetési hiányként jelenik meg az önkormányzatoknál. Az általános infrastrukturális elmaradottság természetesen még nagyobb az agglomerációban, ami lényegében magánereős alapon épült fel az elmúlt évtizedek során. Ehhez járul számos környezet-szennyező beruházás beékelődése az agglomeráció és a városmag közé. Az infrastruktúra fejlesztéséhez csak egy módon tűnik előteremthetőnek a tőke - a még meglévő területek értékesítésével.

Itt jelennek meg azok a problémák, amik a jövőből erednek. Az az erő, ami korábban a hatalom, most a pénz révén folyamatosan hat, azt sugallja, hogy a múlt hibáit a jövő rovására korrigáljuk. Vagyis adjuk el a jövőt. Így következhet be az, hogy egy lakótelep közepére, ahová annak idején egy tudatos politika csak papíron építette meg az uszodát, most sem uszoda kerül, hanem bevásárlóközpont. A legnagyobb veszélyben a leendő M0-ás körgyűrű csomópontjainak körzete van. Itt reális közelségbe került egy olyan ipari-kereskedelmi sivatag megvalósulása, mely tökéletesen démonikus jellegénél fogva megsokszorozza a városszörny erejét. Az emberek már most is kényszerből közlekednek annyit a városban, ami rengeteg energiát köt le. Láttuk, hogy a

dinamikus elem minden esetben városromboló hatású, ezért elsődleges kérdés a kezelése. Ma az agglomeráció és a város között sok helyütt még mezőgazdasági területek húzódnak. Amennyiben a dinamikus elem teljesen átjárja őket, úgy sorsuk megpecsétlődik. Ahhoz, hogy ezt elkerüljük, a településeknek tudatos önmérsékletet kell gyakorolniuk fejlesztéseikben. A köztes területek sorsa sohasem lehet egy település magánügye. Még elemi szinten sincs kommunikáció az egyes szomszédos önkormányzatok között. Márpedig az önmérséklet csak a másik fél szempontjainak figyelembe vételétől várható. A felmerülő problémákra ugyanis semmiféle előzetes válasz, ideálterv előre nem adható. Ezek szükségszerűen racionális megoldások lennének, azaz a külső embertől származnának. Így esetleg "megoldunk" egy helyzetet, a megoldás azonban még nagyobb problémák forrása volna. Tényleges megoldás csak a belső embertől eredhet. A belső emberből származhat egy jelenlét, amely megmondja, hogy mit tegyünk egy adott helyzetben. Ez a jelenlét azonban a városfejlesztés esetén mindig a többi emberhez való viszonyban ölt testet, ezért érezzük kulcskérdésnek a kommunikációt, az együtt gondolkodást. Csak ezen az úton van esély szemébe nézni a jövő és a múlt démonainak, Ahrimánnak és Lucifernek.

(1993. július hónapban)

(Az első három illusztráció Moholy-Nagy László: Festészet, fényképezet, film című könyvéből való - Bauhausbücher 8. - Corvina Kiadó 1978.)

Paul Virilio TISZTA HÁBORÚ

A városépítésről való gondolkodásnak két nagy iskolája van: az első szerint a város kikristályosodásának, a városban való megtelepülésnek a kereskedő hajlam az oka, a kisebbségben lévő másik felfogás szerint - melyet Philip Toynbee is képvisel - a kiváltó ok a háború, a kereskedelem csak azután jön. Nyilvánvaló, hogy én a kisebbséghez tartozom, amely azt állítja, hogy a város a háború eredménye, legalábbis a háborúra való készülődésé.

Úgy érted, hogy a város nem a tulajdonképpeni háború eredménye?

Természetesen milliók haltak erőszakos halált a neolitikus kortól kezdve a városállam háborújáig; ezeket az eseteket

azonban a régiek csak "zavargások"-nak (*tumultus*) titulálták, nem voltak egyebek, mint pusztítások, olyan állapotok, melyek még nem érték el a háború szintjét. Sőt, egyetértel Pierre Clastres-ral, aki azt mondja, hogy éppen a törzsek, vagy ha úgy tetszik, a gerillák "zavargása" volt az, ami akadályozta az állam kialakulását. Mikor az állam létrejött, a háborút szervezetté fejlesztette, területi gazdasággá, a tőkésítés, a technológia gazdaságává. Mindez magával hozta az erődített várost, és a hajítógépekkel folytatott háborút. (A katapultára és a többi furcsa szerkezetre gondolok, amelyek a mai ágyú megfelelői.)

Tehát nem a gazdaság az átfogóbb jelenség, hanem a háború?

Nevezük hadieszköz-mozgatásnak, vagy más szóval *logisztikának*. A logisztika a háborús gazdaság kezdete, ami aztán egyszerűen gazdasággá változik, és végül teljesen átveszi a politikai gazdaság szerepét.

Ami tehát meghatározó a város létrejöttében, az nem az útközet, hanem annak előkészületei.

Az ókori hadviselésben a védelem nem a gyorsításon, hanem a lassításon alapult. A háborúra készülődést a fal, a földsánc, az erődítmény jelentette. És az erődítmény, mint tartós erődítés volt az, ami a várost állandóvá tette. A város, mint tartózkodási hely állandósulása ezért az akadály tartósságával függ össze. Akár az *oppidum* - a spontán mód erődített Dél-itáliai falu - földsáncáról van szó, akár az ókori városéről, a körülvevő fal a háború megszervezésével, mint térszervezéssel kapcsolatos.

Várostervezői munkád révén kezdted tehát érdeklődni a stratégia, még pontosabban a geostratégia iránt. Mégis azt írod a L'Insécurité du territoire-ban, hogy a terület manapság már nem geostratégiai kérdés.

A kérdés egyszerűen hangsúlyeltolódáson ment át. Az ókori társadalmak benépesítették a teret. A kereskedelmi pontokon, majd a városokban, aztán a fővárosokban tömörültek. A városállam viszonylagos koncentrációt jelentett, amely a falvakat egyesítette. Ez a koncentráció ismétlődött nagyobb léptékben a nemzetállamban, és fővárosának létrejöttékor, mely a városok városa volt. Akkoriban arról volt szó - s még ma is gyakran előfordul -, hogy felosztották a földrajzi teret, vagy megszervezték egy terület népességét. Ez geopolitika volt.

És milyen politikai térben élünk ma?

Ma kronopolitikában élünk. A földrajz a tér mérése. Most, a második világháború utáni időszak vektorai óta átalakult a földrajz. A tér analízisének új fázisába értünk, mely a téridővel függ össze. Az, amit mi *azimutális ekvidisztans vetítésnek* nevezünk, nem egyéb, mint az idő földrajza. Ez már egy adott nap sebességgel mért geográfiaja, nem pedig a meteorológiai napé. Már most is, amikor Los Angelesből vagy New Yorkból az év bizonyos szakában jövünk haza Párizsba, a sarkvidék fölött láthatjuk az ablakból, ahogy a Nap lemegy és följön a láthatáron. Hajnal és naplemente ugyanabból az ablakból. Ezek a sztereoszkópikus képek jól mutatják a földrajzi városon túl felsejlő valóságot, és az utazási időben való emberi koncentráció eljövételét. Ez a földrajzon túli város a holt idő városa.

Az urbanista az, aki hivatása révén megjeleníti a várost; a sebesség növekedése ma eltünteti azt. Nem kétséges; az urbanista érzékenysége kellett ahhoz, hogy újra megmutasd a várost, önmagán kívül, túlzó formákban, a háború hatókörében

Ez a politikához és a halálhoz való viszonyból következik. Ne felejtjük el, hogy az ókorban, ha bevettek egy várost, elpusztították, lerombolták, lakóit lemészárolták. A háború a város halála volt, a kövek és az embereké egyaránt. A háborús gépezethez való viszonyulásomnak mindig is volt egyfajta mítikus dimenziója.

Miben áll egy város rejtélye egy várostervező számára? Azt állítod, hogy a városok a jövőben el fognak tűnni a sebesség vektorában. A földrajzi város azonban nem maga is a sebességnek köszönheti létezését?

A város mindig is különböző gyorsasággal mozgó emberek összefüggésrendszere volt, egyfajta sebességváltó-doboz. A város szervezete: utcáinak rendszere. És mik az utcák? Egy merő rohanás. Görögországban az utcát úgy mondják "futás" (*dromosz*). Mindaddig, amíg csak csekély gyorsulási lehetőség volt, és a város jellegét inkább a bástyák határozták meg, mint a gyorsforgalmú autópályák, a várost nem tekintették sebességszervezőnek. Azonban ha megnézzük a görög várostervezést (például Milétosz városát), a gyarmati várostervezést, vagy a római hadi táborokét, jól látható, hogy az utak egyenes vonalúak. Ez nem más, mint sebességszervezés: a népet, amilyen gyorsan csak lehet, oda kell szívní a városkapukhoz, a külvárosokhoz. A város nem egyszerűen lakóhely, hanem mindenekelőtt is útkereszteződés.

A gyorsulás tehát csak újból előhossa a város lényegét: azt, hogy a társadalmi teret egyfajta időbeli sebességváltóvá alakítja át.

Eért van az, hogy mára a repülőtér lett az új város. A Dallas Fort Worth-i repülőtér évente 30 millió utast szolgál ki. A század végére ez százmillió lesz. Már nem városlakók vagyunk, hanem taranzitutasok, egy világ körüli úton. Amikor tudjuk, hogy naponta több mint százezer ember van a levegőben, ez már a jövő társadalmának képét vetíti előre, melyet nem a helyhezköttetés, hanem a tovahaladás fog jellemezni. Nem lesz nomád társadalom a nagy népvándorlások értelmében, hanem egy olyan, amely a szállítások vektorában fog koncentrálni. Az új főváros nem térbeli, mint New York, Párizs vagy Moszkva; egy konkrét ponton, utak kereszteződésében lokalizálható város, hanem egy olyan, amely használható idők találkozásában fekszik, más szóval a sebesség városa. Talán ez ma az Örök Város. Nem egy térség, birodalom vagy hit fővárosa, mint Róma vagy Jeruzsálem, hanem az idő végének fővárosa.

Ha a repülőtér lett az új város, s lakói átutazók, marad-e valami is a térbeli városból? Nem folytatódik máshol, olyan településformákban, amelyek ugyanolyan szélsőségesek és erőszakosak, mint poláris eltörlésük?

Amennyiben a jövő városának inerciaja nem a mozdulatlanságból, hanem a mozgás diktatúrájából fog fakadni, nem lehetetlen, hogy súlyos katasztrófáknak kell történniük ahhoz, hogy az emberek visszatérjenek eredeti településformáikhoz. Úgy tűnik, ez történik ma Dél-Amerikában és számos más térségben, ahol a csodás repülőterek közvetlen szomszédságában kalyibavárosok nőnek ki a földből. Ezeket *infra-urbanizmusoknak* is nevezhetnénk. Létezésükkel azt bizonyítják, hogy az abszolút mozgás szétesik, nemcsak az energiaválság miatt, hanem azért is, mert képtelenek vagyunk igazi vektoriális politikát kialakítani; valamiféle demokratikus sebességet.

(A fenti idézetek a Sylvère Lothringer és Paul Virilio beszélgetéseit tartalmazó kötetben jelentek meg - BAE Tartóshullám Kiadó, Budapest 1993.)

Molnár Géza

AZ ÁRTÉRI GAZDÁLKODÁS

A Kárpát-medencei gazdasági-politikai kontinuitás alapja. VII. rész

A középkori vízrendszer összeomlása és az Alföld elmocsarasodása

A korábbiakban áttekintettük a középkori vízrendezések eredetével, működésével és a velük szoros összefüggésben kiépült gazdálkodási móddal kapcsolatos kérdéseket. Ezek közül most egy, a korábbiakban csupán érintőlegesen tárgyalt mozzanatot szeretnénk kiemelni.

Miképp arra rámutattunk, a középkori Alföldön - tekintve, hogy területének csaknem kétharmada ártér volt - nem a szántóföld, hanem a fokrendszer működtetése, és az ehhez kapcsolódó ártéri haszonvételek jelentették a gazdálkodás alapját. A mai mezőgazdaságunk tehát nem a magyar hagyományokon alapul, és a magyar paraszt "ezeréves álma" a földről csak a XIX. századi folyószabályozásokig megy vissza. Ilyen körülmények között igazán meglepő, hogy napjainkban szinte semmit sem tudunk az ártéri gazdálkodásról, sőt a magyar történelmet sikerült úgy tanítani és - kevés kivételtől eltekintve - úgy tárgyalni, hogy erről a gazdálkodási formáról egy szó se hangzik el.

A korábbiakban már utaltunk rá, hogy a magyar mezőgazdaság "fejlődése" egy bizonyos ponton megtörik; az addig szerves, a természet folyamataihoz illeszkedő rendszer fokozatosan elszervetlenedik, elkezdődik a Kárpát-medence természeti jellegének lassú átformálása, a természethez való alkalmazkodást a "természetátalakítás" váltja fel, amit - biztos távoból szemlélve eredményeit - nyugodtan nevezhetünk természetrombolásnak is.

A folyamat első lépcsőjének az alföldi erdők kiirtását tekinthetjük. Ezt követően, helyenként ezzel párhuzamosan, az erdőirtás kiterjed a medence hegyvidékeire is, elindítva azt a láncreakciót, aminek vége, mint azt látni fogjuk, a Kárpát-medence végleges kiszáradása, elsivatagosodása lehet. Az elsivatagosodás, az Alföld kiszáradásának réme az 1860-as évek aszályos időszakai óta vissza-visszatérő témája a szakirodalomnak.

A XIX. században, a Kárpát-medence folyóinak szabályozásakor olyan módszert választottak, melynek lényege az árhullámok gyors, és lehetőség szerint teljes levezetése. Márpedig ez a módszer egyetlen csapadékeloszlás mellett, tehát ha az adott térségben esős és száraz időszakok váltogatják egymást, szükségszerűen a terület részleges kiszáradásá-

hoz vezet, még abban az esetben is, ha közben az évi csapadékmennyiség változatlan marad.

A nedvesebb időszak csapadékfeleslegét - amely a szárazabb időszakban kiegyenlíthetné az ott jelentkező hiányt -, összegyűjtjük és levezetjük. Szélsőséges esetben - ha a két időszak között igen nagy az eltérés - a nedvesebb periódusban belvív, a szárazabbban pedig aszály sújtja majd a vidéket. Ehhez járul még az is, hogy az egyenes mederbe kényszerített folyók munkavégzésének megváltozik a jellege. Míg korábban a víz át- meg átszántotta az egész árteret, a folyó most egyre mélyebbre ássa be magát, elszívja és levezetve ezáltal a talajvíz egy tekintélyes részét - minél nagyobb a szárazság, minél alacsonyabb a folyó víz-állása, annál nagyobb. Ezt végiggondolva sajnos arra a következtetésre kell jutnunk, hogy az Alföldet fenyegető kiszáradás még akkor is a megvalósulás küszöbén áll, amikor az egykori ártereket jelentős részben belvív borítja.

Hogy végül is mi történt, mi váltotta ki ezt az "elszervetlenülést", ma még nem látjuk tisztán. E kérdés kutatása a kezdet kezdeténél tart, több láncszem is hiányzik. E fejezetben nem vállalkozhatunk többre, mint hogy az egyes, világosan látható jeleket összegyűjtsük, egymás mellé rakjuk, s ennek segítségével többé-kevésbé kézzelfogható alapot teremtsünk a további vizsgálódások számára. Elsődlegesen a táj jellegének megváltozásaira összpontosítunk.

A Tisza-völgy sajátosságait bemutató fejezetben Alföldünk két, ma már feledésbe ment jellegzetességére hívtuk fel a figyelmet. Az első az Alföld erdősültsége volt, a második a területet behálózó erek és vízfolyások nagy száma. Ezek a vízfolyások a rendelkezésünkre álló adatok tanúsága szerint állandó jellegűek voltak; vízutánpótlásukat az árvizek, és a vizet összegyűjtő és fokozatosan kiszivárogtató erdőségek biztosították. Az erdők és az erek sorsa így összefonódott; a kérdés tárgyalásakor erre érdemes odafigyelni. Ennek megfelelően, ha azt látjuk, hogy az Alföld jelzett vízfolyásai eltűnnek, vagy jelentősen megváltoznak, érdemes megvizsgálni, mi történt közben az erdőkkel.

Az Alföld vízháztartásában az egyik legjelentősebb változás a XV. század körüli időszakban következik be. Számptalan ér, vízfolyás tűnik el, vagy válik egyre jelentéktelenebbé ezidőtájt. A Körösök völgyében például a Hajdú, Ösvény, Bőz, Olivam, Büngösd, Itce, Vecker, Kórogy folyók kisebb erekké zsugorodnak, az Ösvény a XV. századra már el is veszíti állandó jellegét, s ettől kezdve már Nyárösvény néven ismerik. Ugyanekkor számptalan kisebb ér végleg ki is szárad, így Füzesgyarmat határában az Édes-ér, mely 1405 táján; valamint a Macskás-ér és a Leány-ér, melyek a XV. század vége felé tűnnek el. (Kálmán 1939.

163. oldal lábjegyzete, valamint Galacz 1896. 1. kötet, 166. oldal) Galacz János, és hatására Kaán Károly is az egyre jelentősebb vízrendezéseknek, lecsapolásoknak tulajdonítja az erek eltűnését. Álláspontjukkal azonban vitatkoznunk kell. És nem is elsősorban azért, mert a korai vízrendezések ismeretében meg vagyunk győződve arról, hogy az adott korszakban a vízimunkálatok célja nem az ártér felszámolása, hanem annak kiterjesztése volt, hanem sokkal inkább azért, mert ez a folyamat együtt járt az ártéri erdők kiirtásával (vagy kipusztulásával), és a mély ártér elvizesedésével. Kaán Károly és Galacz János egyaránt megemlítik, hogy ebben az időszakban még a Sárrétek környékén is száradnak ki erek, pedig ez a terület vízben és vízfolyásokban igen gazdag volt. Ezeknek a vízfolyásoknak az eltűnése több szempontból is érdekes számunkra.

(...) Az erek eltűnését követő időszakban kezdődik meg a sárrétek kialakulása a Körösök és Berettyó vidékén. Ez elég alapot szolgáltat ahhoz, hogy feltételezzük: a két folyamat egymással is összefüggő. A fokokról szóló fejezetünkben jellemeztük az állandó vízfolyások időszakossá válásának folyamatát. Eszerint az állandó vízfolyások medrében nem tudnak megtapadni a vízi növények. Megváltozik azonban a helyzet, ha az ér vagy folyóág az év egy részében kiszárad, vagy vízállása nagyon alacsony lesz. Különösen veszélyes, ha ez az állapot éveken keresztül vissza-visszatér. Ilyenkor a növényzet már meg tud kapaszkodni a mederben, *s lassan eltömi, eldugítja azt, természetes gátat alkotva, amely a későbbiek során már nagyvíz idején is gátolja a lefolyást. Az eldugult ér egyre több helyen fullad állóvízbe, mocsárba; völgye pedig feliszapolódik, elvizesedik.*

Galacz János és Kaán Károly tehát nem a kezdődő vízimunkálatok, hanem a Tisza menti táj változásainak első jelére bukkant. E jeleket Károlyi Zsigmond is hozzánk hasonlóan értékelte:

"A Tisza-völgy, de általában az egész Alföld középkori vízrajzában rendkívül feltűnő e területek ma már ismeretlen nevű, de akkor jelentősnek mondott vízfolyásokban, mellékágakban, állóvizekben való gazdagsága. Okleveleink - melyeket vízrajzi szempontból Ortvay Tivadar tárt föl - számos, a XI.-XIII. században ismert, de azóta eltűnt folyóról adnak hírt. Ilyenek voltak például Csongrád megyében a Durha és a Hueno, Jász-Nagykun-Szolnokban a Cundura, Pest-Pilis-Soltban a Fimzeg folyó, stb. A Mosztonga a XV. században még Bács várát a Dunával összekötő víziút volt. Haán Lajos Békés vármegye hajdana című művében a Körösök elágazásainak, ereinek egész sorát ismerteti. Ugyanilyen képet rajzol Galacz János is a környék vízrajzáról. Különösen figyelemreméltó az a megállapítása, hogy a Körösök és a Berettyó környékén lévő kisebb folyók - mint például a Hajdú, Ösvény, Veker, Kórógy - a XV. századtól kezdve zsu-

gorodtak erekké. Az erek, vízfolyások megszűnése, elapadása - ellentétben a mocsarak, állóvizek lecsapolásával - aligha tudható be a vízépitési munkálatoknak, a mezőgazdasági területek kiterjesztésének. Ez - tekintettel arra, hogy körülbelül ugyanabban az időben (a török hódoltság kezdetén) egy másik folyamatnak: a mélyen fekvő folyóvölgyek, laposok elmocсарasodásának, sárrétek, bozótok kialakulásának is tanúi lehetünk - inkább az erdőirtás hatásának, a korábban erdős, vagy parktáj jellegű területek ennek következtében meginduló kiszáradásának tulajdonítható.

A talaj vízháztartásában szabályozó szerepet betöltő, a csapadékot visszatartó erdők kiirtása, a lefolyási tényező növekedése szükségszerűen vezet a magasabban fekvő, mezősséggé alakuló területek kiszáradásához, és az alatta fekvő korábbi árterületek elmocсарasodásához." (Károlyi 1962. 19. oldal, kiemelés tőlünk.)

A képlet tehát egyszerű és világos. Valamikor a XIV. század végén és a XV. század elején megváltozik az Alföld arculata. Erdői megfogyatkoznak, vizei elapadnak, illetve a mélyebb területeken pangó mocsarakat, holt lápokot alkotva gyűlnek össze. A folyamat a XIX. századra egy összefüggő vadvízország kialakulásához vezet, melynek első lépése ezek szerint az erdők kiirtása volt.

A honfoglalás körül az Alföld tekintélyes részét, közel kétharmadát, de mindenképpen több mint felét különböző erdők borították. A folyókat kísérő galériaerdők részben keményfa, részben puhafa ligeteből álltak, a hosszabb-rövidebb ideig elöntött területeken bokorfüzesek, illetve a magasabban fekvő részeken fűz-nyár-ligetetek nőttek, az ármentes szintet az erdős sztyepp jellegzetes tölgyerdő borították. Ezek az erdőségek kulcsszerepet játszottak az Alföld vízháztartásában. A talajuk, illetve az azt borító avar nemcsak nagymennyiségű vizet tartott vissza, de megszűrve a beszivárgó folyadékot, gátolta a terület feliszapolódását, a talaj eltömődését. Árvizek idején az erdőtalajok, mint megannyi óriási szivacs, teleszívták magukat vízzel, majd az apadás beálltával fokozatosan szivárgott el belőlük a felesleg, biztosítva az Alföldet behálózó számtalan ér és vízfolyás utánpótlását, egyenletes vízjárását. Ezenfelül az erdőségek a levegő páratartalmát is növelték, csökkentve ezzel az Alföld - ma közismerten nagy - páraéhségét. Ezt tudva értetlenül állunk a kérdés előtt: miért irtotta ki az Alföld népe a nagykiterjedésű erdőségeket?

Azt a mai történelemszemléletünk alapján teljesen magától értetődő választ, miszerint azért, mert fogalma sem volt arról, miféle folyamatokat indít el, nem tudjuk elfogadni. Éspedig azért nem, mert számtalan jelét láttuk annak, hogy a Kárpát-medence lakói tisztában voltak a körülöttük lejátszódó folyamatokkal. Valószínűnek tartjuk, hogy a fokokért könyörgő "nyéki, decsi és pilisi szegénység" nemcsak a töltésezek következményeit látta előre, hanem általában volt

tisztában a természeti folyamatok menetével. Hogy ténylegesen erről van szó, megerősíti a középkori értékrend, melyben - miként az a Tripartitum-ból egyértelműen kitűnik - a nagykiterjedésű erdők az ország legértékesebb területei voltak.

Arra a kérdésre tehát, hogy mi állhatott az erdőirtások háttérében, ma még nem tudunk megnyugtató választ adni. Nehéz elképzelni, mi készíthette az Alföld lakosait arra, hogy fejszével essenek azoknak az erdőknek, melyekkel korábban jól megfértek. Ha azonban az erdők kiterjedése egy meghatározott terület (3 ekealjnyi) alá csökkent, értéktelenné váltak (az értékük 150 giráról 3-ra esett). Ilyen körülmények között az erdőségek egészére kiterjedő tarvágás ésszerűtlen és gazdaságtalan. Hasonló a helyzet a növénytermesztéssel is; a szántóföld maga jóval kevesebbet ér mint az erdő, és jövedelme is kisebb.

(...) Az erdőirtással párhuzamosan megváltozik a településszerkezet és a mezőgazdasági termelés jellege is. A működő ártéri gazdálkodás viszonyai között a jellemző településforma az ártéri szigeteken, a folyóvölgyekből kiemelkedő hátakon meghúzódó apró település. Ennek több oka is van, ezek közül a két leglényegesebb a vízjárás kényszerítő ereje, illetve az ártéri haszonvételek rendszere. Ezek közül az első nem igényel bővebb magyarázatot. Nyilvánvaló, hogy az időszakosan elöntött laposok nem lehettek alkalmasak falvak kialakítására, mert ebben az esetben a víz évente többször hosszabb-rövidebb időre elöntötte volna a házakat. A második mozzanat már nem ilyen egyértelmű, de ha következetesen végiggondoljuk, amit az ártéri haszonvételekről tudunk, teljesen logikus.

Az ártéri haszonvételeket lehetővé tevő fokrendszer folyamatos működtetése és a legközvetlenebbül kapcsolódó halászat egy kisebb közösség összehangolt munkáját igényli, emellett helyhez kötött foglalkozás. Hasonló a helyzet a többi haszonvétellel is, talán a rideg állattartást kivéve. Ez pedig azt jelenti, hogy leghatékonyabban egy kisebb, pár száz főt magába foglaló település tud dolgozni az ártéren. A nagyobb lélekszámú városok részben leszorulnának a magaspartról, részben olyan nagy kiterjedésű terület kellené az eltartásukhoz, amely gazdaságosan már nem művelhető. (Az ártér művelése során gondoskodni kell az erek, a fokok és tavak karbantartásáról. Időnként be kell gyűjteni a termést, le kell halászni a halasokat. Ez utóbbi az apadás idején folyamatos és állandó munkát igényel, mert a visszahúzódó víz nyomán számos gyorsan kiszáradó lapos, időszakos tározó támad, melyekben összegyűlnek a halak, és ha időben össze nem szednék őket, hamarosan elpusztulnának. Ahhoz, hogy egy-egy nagyobb városban összetömörült embertömeget eltartson az ártér, olyan nagy területekre volna szükség, mely az adott város-

ból már nem, vagy csak nagy nehézségek útján járható be. Amíg a gazdálkodási forma jól működik, ez a kényszerítő erő ellene szól a városi népesség felduzzadásának, emellett az ártér a kis településeket el tudja tartani, nincs miért elvándorolni onnan.) Ezért - miképp Szeged vagy Kecskemét példája mutatja - a városaink több szigetre települtek, és egy középpont körül körkörös elterülő települések hálózatából álltak. Ezt a településszerkezetet Hornyik János jóvoltából egyértelműen tettenérhetjük Kecskemét városánál. A várost ugyanis a hozzá tartozó falvak gyűrűje vette körül, úgymint: Juhász-egyház, Koldus-egyház, Ketény-egyház, Terech-egyház és Ballóság. Egy 1458. évi oklevélből azt is megtudhatjuk, hogy ezek a falvak erre az időre már elnéptelenedtek. (Hornyik 1927. 16. oldal.)

Szeged esetében is hasonló volt a helyzet. A város több ártéri szigeten terült el. Hogy ezek egymáshoz való viszonya - azaz hogy körkörös épültek volna ki -, ma már nem ismert, annyi azonban bizonyos, hogy ezt a szerkezetet a város a XVII. század végéig őrizte. Erre utal, hogy az 1689. évi árvíz még utat talált magának a várost övező laposokon, és a mélyebben feksző kertekben. (Reizner 1899. 1. kötet, 239. oldal.)

A Kecskemét körüli települések elnéptelenedése rávilágít egy igen lényeges mozzanatra. Arra tudniillik, hogy a XV. század körüli időszakban a nagyobb városaink elszívják a körülöttük fekvő falvak lakosságát, a településszerkezet egyensúlya felbomlik, a kialakuló központok felduzzadnak, ezzel szemben az azokat övező aprófalvak gyűrűje elnéptelenedik. E folyamat nem ismeretlen a történelemszeink előtt, csak hogy korábban egyértelműen a török hódoltság rovására írták. Az általunk ismertetett jelek azonban arra utalnak, hogy ez a folyamat már 100-150 évvel azelőtt megkezdődött. A folyamat következő állomása mind Szeged, mind Kecskemét esetében a város szigeteit elválasztó laposok eltörmése. Hogy ez a jelzett időszakban is megtörténhetett, arról egy népmonda tanúskodik, mely szerint Kecskemét határában egy forrást, és a hozzátartozó vízfolyást és tavat (az egyik változat szerint mert a várost elöntéssel fenyegette, a másik szerint, mert egy erődítésre alkalmas dombot fogott körül, mit a török elfoglalhatott volna) eltörmek, kiszárítottak. Hogy e mondának van-e valós alapja, ma már nehéz lenne bizonyítani, az azonban biztosra vehető, hogy a XIX. század elejétől Kecskeméten sorra töltik fel a városban található laposokat. (Hornyik 1927. 28. oldal) Hasonló lehetett a helyzet Szegeden is, de itt sokkal közvetlenebb jelek utalnak erre, hiszen az 1712. évi árvíz teljes egészében elpusztította a várost, azaz a víz most már nem talált utat magának a várost övező laposokon, illetve a szigeteket egymástól elválasztó árterületen.

A településszerkezet átalakulása ezeken a területeken a termelés változásaival járt együtt. Ne feledjük, Kecskemét a nagyobb folyók ártereitől viszonylag távol, kisebb vízfolyások és erek által meghatározott vidéken feküdt. Itt a vízgazdálkodáshoz kapcsolódó haszonvételeket mindig is egyenlő súllyal egészítette ki a szántóföldi művelés. A kisebb falvak elnéptelenedése, a város lakosságának felduzzadása adott esetben ennek a művelési ágának az előretörését is jelentheti. Erre azonban más jelek is utalnak. Ebben az időben szaporodnak el folyóink mentén a különböző vízimalmok. Ez pedig egyértelműen a gabonatermesztés felfutására utal.

A XV. század végétől tehát megjelennek az Alföldön az elszervetlenülésre utaló jelek. Ezek közül leglátványosabb az erdők eltűnése, az Alföldet behálózó erek feliszapolódása, a mélyártér kezdődő elmozsarasodása, illetve a településszerkezet és vele együtt a mezőgazdaság lassú változása. Nyitott kérdés, hogy mi indította el e folyamatokat. A kutatásokat külön megnehezíti, hogy a török háborúk sok nyomot eltűntettek, és más tekintetben is "összezavarták a szálakat". Így például a településszerkezet végleges megváltozására döntő hatással volt a török hódoltság, a korszak végére pedig befejeződik az Alföld nagyki-terjedésű erdőségeinek az elpusztítása. A háborús viszonyok közepette a fokrendszer fenntartására sem volt lehetőség, így a középkorban működő vízrendszer és gazdálkodási forma a XVIII. század végére összeomlott, az ártér elvadult, megkezdődött az elmozsarasodás.

A török kiűzése után sem változik jelentősen a helyzet, sőt, amint látni fogjuk, a XV. század elején megindult folyamatok nagy mértékben felgyorsulnak. E korszak legfontosabb kérdése, hogy **az 1720-as éveket követően miért nem elevenítették fel az ártéri gazdálkodást és az annak működését biztosító vízrendezést, illetve az erre irányuló kísérletek miért nem vezettek eredményre? És végül: a XIX. század vízmérnökei miért választották a folyószabályozás ma ismert, a hagyományokkal szemben álló módját?**

Mielőtt a felvetett kérdésekre válaszolnánk, át kell tekintenünk, hogy az Alföld jellegének megváltozása és a fokrendszer összeomlása milyen következményekkel járt:

1./ Az erdők kiirtását (vagy kipusztulását) követően jelentős mértékben csökkent a talaj vízvisszatartó képessége, a lehullott csapadék emiatt gyorsan lefutott a mélyebb területekre, a folyóknak és az ereknek árvíz idején nagyobb mennyiségű vizet kellett szállítaniuk, a szárazabb időszakban viszont - kellő utánpótláshoz nem jutván - kiszáradtak. Azaz: az árterek vízfolyásai kezdtek időszakos jelleget ölteni.

2./ Az időszakossá vált vízfolyások medre fokozatosan eldugult, helyenként tóba vagy mocsárba fulladt, emiatt árvíz idején már képtelen volt a megnövekedett víztömeg elvezetésére. A korábbi egységes vízrendszer, mely az ártér valamennyi állóvizére és vízfolyására kiterjedt; felborult, széttöredezett. Ez elsősorban a folyóktól távolabb, a mellékágak, illetve kisebb folyók, erek által meghatározott ártéren jelentett súlyos gondokat.

3./ Ehhez járult, hogy a folyó mentén a fokok eliszapolódása miatt az övzatonyok ismét elzárták a visszavonuló víz útját. E két tényező jelentős mértékben csökkentette az ártér víztározóképeségét, hiszen a lefolyást nem találó víztömegek az ártéren rekedtek, évről évre növekvő pangó vizeket, mocsarakat hozva létre, és fokozatosan emelve az árvízszint magasságát. Ugyanakkor a víz visszahúzódásának elletetlenülése miatt a kisvíz szintje sem emelkedhetett meg a korábbi mértékben. A folyók vízjárása tehát egyetlenebbé vált.

4./ A vízzel együtt most már az erdőirtások következményeképp egyre növekvő hordalék nagy része kikerülhetett a mélyártérre, amely emiatt egyre gyorsuló mértékben töltődött fel, megváltoztatva az Alföld lefolyási viszonyait. Ez nemcsak azt jelentette, hogy az ár most már elborította a korábban ármentes szigeteket is, hanem azt is, hogy a feliszapolódott medrekből és öblözetekből kiszoruló víz a síkon szétterülve keresett utat magának; a vízfolyások egy része emiatt pangó vizekbe, mocsarakba fulladt. A helyzetet csak súlyosbította a következményeket figyelmen kívül hagyó emberi beavatkozás.

Az árvízvédelem eszméje - értsd: a folyók gátak közé szorítása - először az 1613. évi XVII., majd az ezt megerősítő 1640. évi XV. törvénycikkben merül fel. Ezeknek a törvényeknek jelentős hatása azonban nemigen lehetett. A gátépítés terén 1740 körül találjuk a következő biztos támpontot, amikor is "*Mária Terézia kormánya hozzá is fogott a folyamszabályozásokhoz. A 40-es évek végén megbízta Károlyi Ferencz grófot a Tisza szabályozásával, de ennek a megbízásnak nem volt más eredménye, mint egy pár akta és egy tiszai térkép, mely azonban a különböző kormányzások levéltáraiban addig vándorolt, míg végre is elveszett.*" (Császár 1908. 36. oldal.)

A következő jelentősebb lépés e téren 1773. elején történt, amikor a Bodrog és három jelentősebb mellékfolyójának szabályozásáról dönt a Helytartótanács. E munkálatok irányításával Kvassay József volt megbízva, akinek Huszty Sándor és Grosschmidt József segítségével kellett volna a feladatot végrehajtania, ők azonban a megbízást visszamondták, s így esett a választás Orczy Lőrincre, aki 1774-től folyamszabályozási királyi biztосként tevékenykedett. (Császár i.m. 37-38. oldal.) Feladata csak az említett folyók szabályozására terjedt ki, ő azonban úgy gondolta, hogy a

kérdést csak itt megoldani nem lehet, s tervbe vette az egész Felső-Tisza rendezését. A Felső-Tiszán ez-
időtájt igen mostoha körülmények uralkodtak, ami-
nek oka "elsősorban a nagy mennyiségű iszap (volt), mely a
vízből kiválva leülepedett a fenéken, és egyre emelte a víz
szintvonalát. A Kárpátok erdeit mind jobban pusztították, és
a kopárrá vált hegyekből leváló föld és agyag mind a folyóba
került, magukat a levágott fatörzseket pedig tavasszal mind
lesöpörte a vízár s a folyó hengergette tovább, míg valami
alkalmas helyen beásta a puha iszapba. Ez által a már úgis-
szűk és alacson medernek még inkább csökkent a víz-befoga-
dó képessége. Az egyik másik fatörzs alkotta gát oly terjedel-
mes volt, hogy szigetet alkotott a folyóban. Sőt az is megesett -
már ameddig a hegyek között kanyargott lefelé a Tisza - hogy
valóságos sziklákat döntött a ragadó ár a folyóba." (uo. 32.
oldal.)

Nem volt köszönet e tájon az ember tevékenységében sem: "... minden birtokos csak a saját javaival
törődött, úgy emelt gátat, ha éppen kedve volt hozzá, hogy az
ő jószágát megvédje. Még Zemplén vármegye tett legtöbbet a
közjó érdekében, de ámbár húzatott töltést Abarától Zemplén-
ig, ez gyöngye volt, s csak arra jó, hogy a folyó, ha átlépte a
töltést, a szárazság beálltával ne tudjon visszatérni a med-
rébe, és posványná tegye a partvidéket." (uo.) "Még többet
vételtek azzal a fennsleges gondatlansággal, a melylyel a
folyókat kiszolgáltatták a birtokosoknak ... (akik a) maguk
partikuláris felfogásával úgy tekintették a folyókat, mintha
számos apró darabból állanának, a mely darabokkal minden
tulajdonos korlátlanul rendelkezik. Az egyik haltenyésztésre
rendezkedett be: hatalmas gerendákat fektetett az Ungon ke-
resztül, s a folyó egy részét átalakította szó nélkül halastóvá:
példáját követték a szomszédai, de azzal sem ők, sem a vár-
megyék nem törődtek, hogy az ilymódon felduzzasztott víz a
többi birtokos területén keresett kárpótlást. Ha a kacskaringós
Tisza már nagyon közelről kezdte mosni egy-egy falu földjét
vagy házáit, vagy éppen egy-egy kanyarulattal egészen ma-
gához ölelte, nosza, gondolt egy merészet a község bölcs
tanácsa, kirendelte a falu apraja-nagyját, nekiállította a
munkának, és csatornával átvágva a kanyarulatot kiszárít-
totta a régi medret. Így vágták át a dormándiak a Tisza
czigándi kanyarulatát, még az (ezerhétszáz)negyvenes évek
végén... (uo. lábjegyzetben) Hogy az új meder elég mély-e
s a megrövidített pályájú folyó talál-e magának elég teret a
partok közt, az már a lejjebb fekvő községek dolga volt (...)
Az emberi kéz alkotta művek közül legveszedelmesebbek
mégiscsak a malmok voltak. Természetes, hogy a Bodroghöz
áldott vidéke és Szabolcs bőven termő földje nem volt gabo-
nának szűkiben s megőrlésére szívesen fölhasználta a vidék
fejlett vízrendszerét, mikor az apró, egy-két köre járó vízi-
malmot még a kisebb folyó is könnyen elhajtotta. Volt is
bőviben malom a folyókon; a Latorcán, a Laborcán és
Ungon vagy huszonhat, a többin szintén elég sűrűen. A kör-
nyék urai, mind megannyi kis-király a maguk meg a
molnáraik kedve szerint vezették nemcsak a malmot, hanem
a folyót is. Töltésekkel duzzasztották fel a sekély folyó vizét,

csatornákkal elvezették a kerék lapátjai alá, s az elhasznált
víztömeg tetszése szerint tért vissza a medrébe, vagy vette
inkább útját a sík mezőnek. Akadt olyan malomtulajdonos is,
ki egyszerűen elzárta hatalmas gáttal a folyót, a régi lejtős
meder helyett ásott újat, egy mély de keskeny csatornát, s abba
gyűjtötte össze a folyó egész víztömegét; ha őrlésre készült a
molnár, nem volt egy csöpp vize sem a lejjebb fekvő vidéknek.
Áradás esetén minden egyes malom jó szolgálatot tett a tölté-
seivel, zsilipjeivel, csatornáival arra, hogy a víz bármerre
lefolyhasson, csak a medrében nem. Rendes vízállásnál is
tömérdek kárt okoztak a malmok és erődítéseik. Az Ung
például akárhányszor megváltoztatta útját, a malmok kerekei
alól nem a medrébe folyt vissza, hanem elárasztotta a
szomszédos erdőket, s így nemcsak a régi medre száradt ki,
hanem tönkretette az erdőséget. A Laborcán meg olyan
sűrűen voltak egymás mellett a malmok, hogy a part mellett
egész tavakat alkotott a fáradt víz, s mocsarakká
változtatta azokat a vidékeket, ahol tíz év előtt még
rétek, földek, sőt berkek voltak." (Császár 1908. 33-34.
oldal, kiemelés tőlünk) Ugyanez volt a helyzet a
Krasznán, de a Hortobágyon és a Berettyón is.

Az elvizesedés, mint arra a korabeli és a későbbi
keletű felmérések egyaránt utalnak, csak ebben az
időszakban, és nagyrészt az emberi tevékenység hatá-
sára gyorsult fel. Ezt támasztja alá Orczy Lőrincnek
az a megállapítása, hogy a mocsarak helyén egykor
rétek, szántók, sőt berkek álltak, de idézhetnénk
Huszár Mátyást is, aki a Sárrétek vízzel borított ren-
getegében falvak nyomait fedezte fel.

A későbbi Sárrétek területén, mint arról Galacz
János és Haán Lajos nyomán Kaán Károly tudósít,
számtalan ér, mellékág és tóállás volt, melyek egy
része a XV. század folyamán kiszáradt, vagy erősen
megváltoztatta jellegét.

"A szarvasi határban szintén a bal parton van egy másik
kiágazás, amit Kákafoknak hívnak. Ez dél felé fordulva át-
megy a Csikos-ér nevezetű vízfolyásba, majd a Büüs-ér mo-
csarában eltűnik. Ha a Nagy-Körös megárad, árvize rész-
ben a Kákafokon, részben a környező lapajos területeken ke-
resztül a Véker- és Kórogy-erekbe folyik, melyek a Büüs-érrel
kapcsolatban vannak. Ha azonban a Nagy-Körös apadni
kezd, a szétterülő áradás nagyrészt ugyanezen az úton folyik
vissza a Körösbe."

Itt tehát a Büüs-ér és a vele összefüggésben lévő
Kákafok az ártéri gazdálkodás virágkorát idézi, egy-
aránt képes a víz szétterítésére és összegyűjtésére.
Ugyanakkor fel kell figyelni arra is, hogy az ér
már mocsárba fulladt, megkezdődött a feliszapolódá-
sa. Egykor valószínűleg közvetlenül kapcsolódott a
Véker- és a Kórogy-erekhez, így a Nagy-Körös árvi-
zét megosztotta. E kapcsolat nyomainak még a XIX. szá-
zad elején megvoltak. A két ér szerepe ennek megfe-
lelően az lehetett, hogy a hegyvidékről érkező bővizű
folyók árhullámainak megosszák, és az Alföldön szette-
ríték. Ez derül ki a következő sorokból is:

"A szarvasi és a gyomai cölöphidat kivéve semmi más vízi építmény nincs a Körösön. A folyó szabályozását illetően az itt élő embereknek az a véleményük, hogy a vízfelesleget a Kákafokon keresztül a Kórogy medrébe kellene vezetni, és így az árvíz nem okozna károkat." (Huszár 1985. 26. oldal, kiemelés tőlünk)

A jelzett időszakban azonban a Kórogy és a többi ér már nem képes ellátni eredeti funkcióját, nem tudja medrébe fogadni a vízfelesleget. Ennek egyik elsődleges oka medrük feliszapolódása volt, ez azonban nemcsak az időszakos vízfolyások medrét ellepő vizinövényeknek köszönhető, sőt a nagyobb folyók és erek, mint például a Berettyó, a Körösök, a Véker és a Kórogy esetében nem is elsősorban annak, hanem a hibás emberi beavatkozásnak.

(...) A malomgátak "átkos" szerepére már Orczy Lőrinc is figyelmeztetett, azt azonban, hogy ténylegesen mennyi kár származott belőlük, Huszár Mátyástól tudhatjuk: "Néhány évvel ezelőtt a Nagy-Körösön több különböző malmot lehetett találni, amelyeket a folyófenék gátjaira építettek. Bár a felsőbb rendelkezések értelmében ezeket mint veszélyeseket megszüntették, a malomtulajdonosok által épített töltések sok helyen még ma is a meder alján vannak. Ezek állandóan akadályozzák a lefolyást, és emiatt a szállított iszap a gát előtt az akadály magasságának megfelelően lerakódik. Évek során felhalmozódva és megszilárdulva káros módon megemeli a folyót és növeli az elöntéseket." (uo.)

Hasonló volt a helyzet a Sebes-Körös, de a Berettyó vidékén is: "E vidéken az ember hasztalan keresi a vízfolyás szabályozása, a partok biztosítása, az árvizek megakadályozása céljából készült építményeket, bár a Berettyó medre árvízkor még a víztömeg negyedét sem tudja elszállítani, közepes vízállásnál pedig a lefolyás a molnárok önkényétől függ. Gyakran láttam olyan malmokat, melyek gátja olyan magas, mint maga a part, és amikor semmi örölnivaló nem akadt, vagy az árvíz a környéken már mindent elöntött, a malomzsülipek még teljesen le voltak zárva. Az alsó szakaszon, Mezőtúr területén egy káros malom egy emberöltőn keresztül megmaradt, míg végre felsőbb intézkedésre megszüntették. A Sárrét felett a vízfolyáson több olyan malom is van, melyeket a patak egész medrét elzáró gátra építettek. A keresztgátak veszedelmes következménye éppen az, hogy a mederfenék a gát magasságával arányosan hosszanti irányban feltöltődik, és - egészen a visszaduzzasztás határáig - megemelkedik maga a folyóágy is." (im. 28-29. oldal, kiemelés tőlünk)

A malomgátak tehát jelentős mértékben felgyorsították az ártér elvadulásának természetes folyamatát. Ez a folyamat azonban újabb keletű volt, s csak a XVIII. század elejétől vált meghatározóvá. Erre utal Huszár Mátyás következő megállapítása: "A környező területek helyzeténél fogva elképzelhető, hogy Sarkadnál és Okánynál egészen a Fekete-Körösig nagyobb területű mocsár fog képződni, mint a Sebes-Körös Sárrétje. Hasonlítsák csak

össze a jelenlegi lakosok Sarkad, Okány, és a Fekete-Körös közötti állapotokat és a Sebes-Körös Sárrétje 100 év előtti helyzetét, ahogyan ez számunkra a hagyományokból ismert, a feltételezés helyességét akaratlanul is látni fogják...

A folyómedret teljesen tönkreteszi az említett három malomgát. Ennek következtében mindkét parton számtalan kiágazás jön létre, amelyeken az árvíz kitör a mélyfekvésű területekre, és mocsarak alakulnak. A mederfenék állandóan és jelentősen emelkedik, ahogyan azt a mélységkülönbségek és maga a folyó hossz-szelvénye is kétségtelenül igazolják. Hogy e károkat mind a malomgátak idézik elő, az is mutatja, hogy a folyó sebes sodrása ellenére nagy tömegben rakja le a szállított hordalékot. Ha a mederfenéken lévő veszedelmes gátakat megszüntetnénk, a hordalék minden bizonnyal elmozdulna a helyéről. Különösen érdemes figyelmet fordítani a mederfenék anyagára. Az első gátnál a meder alját kavics, a másodiknál sóder, a harmadiknál pedig finom homok borítja, és sem a folyó esése, sem a sebessége nem csökken olyan mértékben, hogy egyik vagy másik anyagot ne tudná magával vinni. A hordalékképződés csak a gátak következménye, ahogy a mederfenék emelkedése is. Ha e naponta növekvő lerakódás nagyobb magasságot ér el, nem is várhatunk mást, mint hogy a folyó elhagyja feliszapolódott medrét, és a mellette lévő mélyfekvésű területeken, ahogyan az a Sebes-Körös Sárrétje esetében is történt, állandó, nádas mocsarakat hoz létre. **A hagyomány és az itt lakók tanúsága szerint a Sebes-Körös Sárrétje nevű mocsarakat is káros emberi tevékenység alakította ki.** Valószínű, hogy a múlt század elején a Körös három fő ágban Szakál és Ugra mellett a Csiket-éren keresztül folyt le, ahogyan ezt a feltöltődés után hátramaradt medrek is mutatják. Vésztőnél, Szeghalomnál, Csökmőnél és sok más helyen azonban malomgátakat építettek, amelyek a lefolyást akadályozták, és ennek következtében - mint egyhangúan állítják - állandó mocsár képződött. **Sok helyen láthatók templomok és téglapületek romjai, amelyek a magasabb helyeken állnak. Így kétségtelen, hogy e nádas pusztaságot egykor számtalan ember lakta, azonban az a szabad lefolyást akadályozó malomgátak létesítése miatt a lakosság számára használhatatlanná vált.**" (im. 32-34. oldal, kiemelés tőlünk)

Az idézett sorokból egyértelműen kiderül, hogy a már felborult vízrendszer végletes összeomlása, a XIX. századi "vadvízország" kialakulása a XVIII. század elején, tehát az 1700-as években kezdődött meg. Azt is világosan kell látnunk, hogy ez nagy mértékben a hibás emberi beavatkozásnak köszönhető. Ennek tudatában még élesebben vetődik fel a kérdés:

Miért nem lehetett az 1700-as években visszaállítani a korábban jól működő vízrendezéseket?

A kérdésre a választ a XV. század elején bekövetkezett fordulatban kell keresnünk, azaz nem elsősorban a természeti környezet megváltoztatása akadályozta meg a fokrendszer visszaállítását, hanem a társadalmi körülményekben bekövetkezett változá-

sok. A fokrendszer elvben még Széchenyi korában is visszaállítható lett volna - sőt még ma is az! -, de erre akkor már nem volt igény. - Pontosabban azok, akiknek igényük lett volna rá, már nem szólhattak bele a döntéshozatalba.

A megváltozott körülményekre utal a malomgátak esete, ahol jól érzékelhető, hogy a korábbi, hosszú távú gondolkodást egy szűklátókörű, az adott helyzetből a lehető legtöbbet kizsarolni akaró szemlélet váltja fel. Ez a szemléletváltás elengedhetetlen feltétele annak, hogy egy differenciált gazdálkodás leépüljön, egyneművé váljon, azaz végső soron ez vezethetett el a monokultúrás mezőgazdaság kialakulásához. Ennek a szemléletnek a legjellemzőbb példáját adják az örölnivaló híján is zárva tartott zsilipek; hiszen bármikor megjelenhet a "megrendelő" néhány zsák gabonával, ebben az esetben pedig az őrléshez szükséges víz felduzzasztása "nagy idővesztéssel" járna, az "idő pedig - mint tudjuk - pénz". Az, hogy közben az egész vidék egy-két emberöltő alatt lakhatatlan mocsárrá változik, az adott esetben nem jelent gondot, hiszen ez a "lényegtelen mellékkörülmény" nem befolyásolja közvetlenül a molnár hasznát.

A szemléletváltás a vízrendezések végrehajtásában is érződik. Ezt példázza Szeged esete: A várost története során többször is elpusztította a Tisza. Az első, írott forrásokból is megismerhető árvíz 1689-ben még utat talált magának a várost környező laposokon, és a mélyebben fekvő kertekben, az 1712. évi áradat viszont elsodorta és rombadöntötte az egész várost, híre is kelt, hogy többé fel sem építik. "Az 1714-16. évi várerődítési rendkívüli munkálatoknak köszönheti Szeged az újraalapítását. A nagy árvízcsapást a lakosság talán soha nem heveri ki, a menekültek talán többé vissza sem települnek és Szeged talán mindenkorra jelentéktelen kis hely marad, sőt talán el is enyészik vala, ha a három évi nagy munkálatok, vár-reconstructio közbe nem jő". (Reizner, 1899. 1. kötet 239. oldal.)

De nem csak a pusztító árhullám okozott súlyos károkat. A kiáradt víz, miután elborította a lakosokat, utat nem találván az ártéren rekedt: "Már az 1740. év őszén a Tisza annyira felduzzadt, hogy a vizek a szántó és kert földek nagy részét elborították és nagy károkat okoztak. A következő év tavaszán az áradat itt érte a múlt évi vizeket s a májusi esőzések következtében a talaj annyira elázott, hogy a távoleső partos helyekről hajókon kellett a töltések erősítésére földet szállítani" (Reizner 1899. 1. kötet 364. oldal)

"A város ekkor a földeit és a lakóépületeket gátak emeléseivel óhajtotta biztosítani. Az 1765. évig épült hosszabb-rövidebb töltéseket Dugonics András tanácsnok magasította meg illetve egészítette ki. Az így nyert 3000 ölnyi hosszúságú gát a Szillér-baktói töltés volt, mely az 1765. évi árvízvet követően készült el." (Reizner im. 366. oldal, lábjegyzetben.) Az árvédelmi töltések azonban önmagukban elégte-

lenek voltak. Részben azért - mint azt a Felső-Tisza mentén megfigyelhettük -, mert az árhullámnak útját állni nem tudták, a víz visszahúzódását, akárcsak az övzátonyok, lehetetlenné tették, részben pedig azért, mert a településeket, a földeket és egyéb javakat védő töltések a levonuló víz útjába épültek - mint például az itt tárgyalt Szillér-baktói gát -, s a víz mögöttük megrekedt és több hónapig, sőt több évig pangott a laposokon.

A konkrét vízrendezéseket vizsgálva tehát azt mondhatjuk, hogy a fokrendszer felelevenítését szolgáló kísérletek azért sem járhattak sikerrel, mert a víz szétvezetésére épülő árvízvédelem egysége megbomlott, a vizet több helyen - malomgátakkal, árvízvédelmi töltésekkel, a laposokról lefolyó víz útjába emelt gátakkal stb. - felduzzasztották. A vízrendezések emiatt rendszertelenül, nemegyszer egymással össze nem illeszthető módszerekkel folytak.

Ehhez járult azonban még más is.

A magyarországi folyók, így elsősorban a Duna és a Tisza mentén az árterek népe több helyen visszaállította az ártéri gazdálkodást. A Duna mellett ez Baranya és Tolna megyében általánossá is vált, és ott csak a XVIII. század végén bekövetkezett, a kormányzat által kieroszakolt kezdetleges töltésezesek pusztították el. A Tisza völgyében azonban más volt a helyzet. Itt a fokrendszer egységét visszaállítani már nem sikerült, bár több erre irányuló kísérletről tudunk. Ezek közül a legkiemelkedőbb Károlyi Sándor vállalkozása volt, aki elgondolásaiba "... a körülményekhez való népi alkalmazkodás tényével számolt és a legmostohább viszonyok között is fennmaradt, megőrződött népi hagyományokra, termelési tapasztalatokra épített. Nem változtatni akart az adott viszonyokon és termelési szokásokon, hanem ellenkezőleg, segítette és támogatta azok kibontakozását. Pontosan az ellenkezőjét tette, mint a megcsappant jövedelmüket növelni kívánó földesurak általában: nem szigorította a szolgáltatásokat, hanem inkább lazított a földesúri halászati jog kötöttségein, hogy ezzel is serkentse a halászat-halgazdálkodás fejlődését. Az egyéni fogyasztást szolgáló kishalászatot felszabadította, a körülményektől megszervezett és rendszeres nagyhalászatból pedig, amely a rekesztés és a gyalmos halászat kombinációjából állt, (itt tulajdonképpen az ősi ártéri halászatról van szó - M. Gy.) a korábbinál nagyobb (és a használt eszközök tulajdonától függő mértékű) részt adott a munkába beszervezett halászoknak. Egyetlen dolgot tiltott csak meg: a részes hal (számos hal) idegeneknek való eladását. A zsákmányt az uradalom állomásain vásárolták föl a szokásos napi áron." (Károlyi-Nemes 1975. 99. oldal) Vagyis az ártéri gazdálkodás módszerei mellett azok jogi szabályait is felelevenítette.

Károlyi Sándor vállalkozása nem volt egyedülálló. Erről tanúskodnak a XVIII.-XIX. századból fennmaradt térképek, melyeken jól láthatóak a fokrendszer nyomai és jellegzetességei. Ugyanekkor felfigyel-

hetünk egy-két igen lényeges eltérésre is. Az alulról töltés már nem érvényesült maradéktalanul, a fokrendszer egysége megbomlott.

(...) Az 1700-as évek második felétől egyre erőteljesebben érvényesültek az árterek felszámolására irányuló törekvések. A töltésezek általánossá váltak. 1787-re ismét helyreállítják a Mirhó-gátat, ekkortájt emelték a Búdös-éri gátat és a Zádor-gátat is. Ebben az időszakban a Tiszán és mellékfolyóin két gáttípussal találkozhatunk. Helyi jellegű töltésekkel, mint például a Szillér-baktói, és egész öblözeteket, fokokat elzáró gátakkal, mint például a Mirhó- vagy a Búdös-éri gát (*Károlyi-Nemes 1975. 86-87. oldal*). Ezek a töltések többé kevésbé hozzájárultak az árvíz szintjének emelkedéséhez, és növelték pusztításait. A vízügyi irodalom az utolsó "természetes lefolyású" áárvíznek az 1855. évi árvizet tekinti (*Botár-Károlyi 1971. 41. oldal*), és feltételezi, hogy az ezt megelőző árvizek lefolyása azonos lehetett, azaz a már említett gátak a víz szintjére nem voltak hatással, és más tényezővel sem kell számolnunk. (*Lászlóffy 1982. 245. oldal*). Ez a vélekedés azonban több szempontból is cáfolható:

1./ Az ártér és a folyómeder feltöltődése már az 1700-as évek elejétől fokozatosan emelte az árvizek szintjét, azaz a XVIII.-XIX. századi rendkívüli árvizek, melyek magassága ismert, már e folyamat eredményei. Erre utalnak a korszakból származó, korábban már ismertetett felmérések is.

2./ A töltések a folyó vizét az adott területen felduzzasztották, ezért ott az árvizek magassága, ha csak helyi jelleggel is, de emelkedett. A Mirhó-fok eltömésével jelentős ártéri tározóterületeket zártak el a víztől, ez is hatással lehetett az árhullámok lefolyására. Hogy ez valóban így volt, arra a Maros mellett találhatunk példákat:

"Torontál vármegye ugyanis már az 1792. év óta a Maros és a Tisza mentén mindenuitt töltéseket készített, s ezúton igen nagy területeket ármentesített, hol a gabona paradicsomi bőséggel termett." (*Reizner 1899. 2. kötet 19. oldal*). Vagyis a Maros régebbi útját, mely az Aranka és a Jér völgye felé vezetett, gátakkal elrekesztették, így a Maros egész víztömege a mai mederben, Szeged felett ömlött a Tiszába, végveszélybe sodorva a várost, melyet többször is csak az mentett meg a katasztrófától, hogy a Maros töltései átszakadtak. Mint például 1816-ban "... a torontáli társulat töltése Egresnél elszakadt, és a Maros óriási víztömege Torontál megye egész északi részét elborítva az Aranka medrében folyt le a Tiszába. A Tisza és a Maros együttes árja a szegedi mederszorulaton még az árterületül fenntartott újszegedi síkságon is aligha bírt volna nagyobb pusztítások nélkül lefolyni." (*Reizner im. 26. oldal*.) Hasonló volt a helyzet 1830-ban is, amikor a Maros töltései Zombornál és Egresnél szakadtak át. Reizner János szerint Torontál megyében 1821-ben már 100.000 holdnyi területet zártak el a víztől (im.

29. oldal), ami igen tekintélyes tározótér-csökkenéshez, s ezzel együtt nagyarányú vízszintemelkedéshez vezetett. **Itt ismét hangsúlyoznunk kell, hogy e töltések, akárcsak a már tárgyalt Mirhó-gát, a lefolyó víz útjában álltak, azaz a korábban több ágra szakadt víztömeget egy irányba kényszerítették, és így az adott helyen az árvíz tömegét is növelték.**

3./ Az 1830. évi árvizet - a fentiekből következően nem is alyptalanul - az adott korszakban egyre erőteljesebben jelentkező vízimunkálatok hatásának tudják be.

Huszár Mátyás 1823-ban a malomgátak rovására írja az árvízi állapotok állandósulását a Sárrétek vidékén. Ugyanekkor Szeged határában a már említett Szillér-baktói töltés a levonuló ár útjában állt, megakadályozva a vizek lefolyását, mely így a mederbe visszatérni nem tudott, a gátak előtt szétterült, s nem egy esetben hónapokig, sőt több évig ott rekedt, megemelve az ár szintjét; hasonló volt a helyzet a Mirhó-gát és a Torontál megyei töltésezek esetében is. A mederrendezések azonban nem csak itt éreztették hatásukat: "Az árvizek szörnyű pusztításai mindenkit megdöbbenetettek és mindenki rettegett a Tisza-szabályozás szóban forgott fejlődésétől. A mellékfolyókon ugyanis az időben már több rendbeli mederigazítás, átmetzési munkálat lett végrehajtva, a Felső-Tiszán pedig számos helyen a töltések kiépítése következtében a vizek összeszorultak, s így lefolyásuk gyorsabbá tétellett. Ezért volt az 1830. évi árvíz súlyosabb következményekkel egybekapcsolva, semmint az 1816-iki, amelyről azt tartották, hogy akkor nagyobb tömegű vizek folytak le, mint a legutóbbi alkalommal. Sokan már ekkor rettegték a katasztrófától, Makó, Szeged, Vásárhely, Csongrád és a többi alföldi városok pusztulásától. A többi közt Vedres István kiváló vízépítész már 1830-ban megírta, hogy »legsomorúbb állapota lesz pedig Szegednek, hol ezen lefolyó árvizeknek éppen kapuja van, mert a töltések összeszorítása által a felső vármegyéből leszalasztott, különben hasznos, de teméltelenségével szörnyű kárt okozó elementumnak, a nagy árvíznek ellenállni lehetetlenség lévén, az amit csak talál mindent pusztít.« A súlyos helyzet okát a Tisza-szabályozás tervezője, Vásárhelyi mérnök ellenben abban találta, hogy Szegednél a Tiszának olyan szorulata van, hogy a vizek lefolyását az rendkívüli mérőben akadályozza, s különösen a Marosnak hirtelen érkező bőséges vizei levezetését rendkívül megnehezíti." (*Reizner im. 29-30. oldal*)

A két vízmérnök álláspontja között lényeges eltérés van, de mindkettő arra utal, hogy az árvízveszélyt ebben az esetben az emberi beavatkozás idézte elő, hiszen a Maros teljes víztömege a szabályozások következtében fordult Szeged felé. Az adott korszakban épített gátak tartósan nem tudták megtartani a vizet, de időszakosan igen, ezzel pedig, ha csak rövid időre és helyi jelleggel is, de megemelték az árvíz szintjét, és jelentősen befolyásolták annak lefolyását.

Ilyen körülmények között nem tarthatjuk az 1855. évi árvizet az utolsó természetes lefolyású árvíznek, hisz az árhullámok levonulását az emberi tevékenység már az 1790-es évektől kezdődően többé kevésbé befolyásolta. Különösen igaz ez arra az esetre, ha a "természetes körülmények" között zajló árvizeket kívánjuk összehasonlítani "szabályozások" utáni áradásokkal. Ebben az esetben általában azt a módszert választják, hogy néhány ismert korábbi szegedi árvíz magasságát egymással összevetik, például az 1772-ben, 1816-ban, az 1830-ban és az 1845-ben mért 630, 623, 614, illetve 645 cm-t, és megállapítják, hogy a jelzett időszakban az árvízszint lényegesen nem emelkedett, emiatt elfogadható összehasonlítási alapnak tűnik számukra az 1830-as árvíz, melyet a Tisza hat szelvényében rögzítettek. (Lászlóffy 1982. 245. oldal) Ez azonban csak részben igaz, mert a korai keletű árvédelmi munkálatok éppen Szeged mellett változtatták igen korán a lefolyási viszonyokat, így ezek az adatok csak a folyó e szakaszára jellemzőek. Az egyéb szakaszokon az ott folytatott munkák arányától és jellegétől függően változhatott az árvízszint. Itt nem kizárólag az árvízvédelemről van szó, gondoljunk csak a malomgátakkal kapcsolatban elmondottakra. Ennek ellenére ez az összehasonlítás e két korszakot tekintve megállja a helyét, ez azonban nem mondható el abban az esetben, ha emellett még azt is feltételezzük, hogy a négy említett szegedi árvíz valamennyi azt megelőző árvíz magasságát szemlélteti, azaz a kiemelkedő árvizek Szegednél mindig 600 és 650 cm körül tetőztek. A működő fokrendszer ugyanis kisebb-nagyobb mértékben csökkentette az árvízszint magasságát, részben azért, mert a víz lehető legnagyobb mértékű szétterítése, majd visszavezetése mellett az ártér víztározóképesége a lehető legnagyobb volt, részben azért, mert a fokrendszer lassította az ártér feltöltődését, részben pedig azért, mert egységes rendszerbe kapcsolta az ártér valamennyi állóvizét és vízfolyását, így az egyes folyókon lefutó árhullámokat más folyók, erek medrében vezette le. Ugyanez vonatkozik a kisvízszintre is: a fokok eltömődése, és a mellékágak, erek feliszapolódása után az árhullámok nem találtak utat a meder felé, azaz folyamatos visszahúzódásukkal nem emelték az alacsonyabb vízállások színvonalát.

A fejezet elején felvetett kérdések egyikére sem tudunk megnyugtató választ adni. Nem tudtuk tettenérni, milyen folyamat eredményezte azt a szemléletváltást, aminek első jeleként az alföldi erdők kiirtását, illetve a korábbi hagyományos településszerkezet megváltozását foghatjuk fel; nem kaptunk választ arra sem, hogy miért maradtak sikertelenek a fokrendszer visszaállítását szorgalmazó kísérletek, illetve hogy miért választották a XIX. század vízmérnökei a folyószabályozásoknak a magyar hagyomá-

nyokkal szembenálló, "szervetlen" módját. Annyit azonban megtehetünk - és meg is kell tennünk - hogy felvázoljuk egy lehetséges válasz körvonalait.

Az általunk elszervetlenülésnek nevezett folyamat első látható jelei egy olyan korszakban keletkeztek, amikor hosszabb ideig idegen uralkodócsaládok ültek az ország trónján. Ugyanakkor az a szemlélet, mely ebben a korszakban fokozatosan tért hódít, általában Nyugat-Európára, illetve a mediterráneumra volt jellemző. A XIII.-XV. század fordulóján elsősorban az olasz városállamokat, később, a XV.-XVI. századtól kezdve pedig Németalföldet és Angliát hatja át az említett gondolkodásmód. A XV. század elején tehát "Európa-hoz való csatlakozásunk" - ami ebben az esetben is az életmód és a szemlélet átvételére irányuló szándékot jelent - első jeleit figyelhetjük meg. Ez az adott időszakban még nem jellemezte a társadalom egészét, de ekkor jelentkeznek a nyilvánvaló jelei annak a törekvésnek, mely a magyarságot gyökértelen, állandóan Európához zárkózó népnek szeretné feltüntetni. E kérdés tárgyalásába most nem szeretnénk belebonyolódni, annyit azonban feltétlenül meg kell jegyeznünk, hogy a magyar gazdaságot csupán a XX. századra sikerült "európai színvonalra" süllyeszteni, addig fennmaradtak a hagyományos gazdálkodási formák, és velük együtt egy hosszútávú gondolkodás lehetősége.

A természeti folyamatok mellett tehát ez az a szemléletváltás, mely eleve kudarcra ítélte az ártéri gazdálkodás visszaállítására tett kísérleteket. A későbbiek során ez a folyamat a társadalmi munkamegosztás differenciálódásaként jelentkezett. Amíg korábban egy-egy feladatot a vele felmerülő valamennyi problémával együtt egy általános tudás birtokában kívántak megoldani, addig a "szemléletváltást" követően az egyes feladatok megoldása külön speciális képzettséggel rendelkező "szakemberek" kizárólagos tevékenységévé vált. Ez napjainkban odáig fajult, hogy a szakképesítéssel nem rendelkező "kontárok" esetenként bűncselekményt követnek el. Ezekben az esetekben nem a szakértelmet, hanem a szak-képzettséget kérik számon, azaz nem arra kíváncsiak, hogy az adott ember a feladatot meg tudja-e oldani vagy sem, hanem hogy van-e erről papírja, azaz tagja-e az épp aktuális "szakma" kasztjának.

Az általános és a speciális tudás vázolt elkülönülésének köszönhetően azután, hogy a XIX. század vízmérnökei nem a hagyományoknak megfelelő vízrendezés mellett törnek lándzsát. Nekik ugyanis nem az volt a dolguk, hogy a vízrendezések módját és jellegét meghatározzák, hanem az, hogy a már meghatározott vízrendezéseket "tudásuk legjavát nyújtva" végrehajtsák. Az adott esetben ez azt jelentette, hogy a "mérnöki kart" kiképző és irányító központi hatalom elképzeléseit öntötték szakmai keretbe és való-

sították meg. Hogy ez mit is jelentett, arra az 1613. évi XVII. törvényekkel kapcsolatban már rámutatunk. Az uralkodóház ebben az időszakban már a töltésezést, az árvízvédelmi gátak megépítését szorgalmazta. A helyzet a későbbiek során sem változott meg, és ennek megfelelően a vízmérnökök a Tiszavölgy problémáinak megoldását csak egyféleképpen tudták elképzelni: a folyók gátak közé szorításával és az árvizek gyors levezetésével.

Az ártéri gazdálkodás visszaállításának következő lényeges akadálya a partikuláris szemlélet volt. Az egységes vízrendszer és az azt létrehozó egységes szemlélet egyaránt felbomlott. Az egyes közösségek más-más oldalról közelítették meg a kérdést. A medret elrekesztő molnár, ha közvetve is, de az árvízi viszonyok állandósításában, a gabonát természetű szántóvető az ártér felszámolásában, ezzel szemben az ártéren élők nagy része a fokrendszer visszaállításában volt érdekelt, és ennek megfelelően tevékenykedett. Ilyen körülmények között egységes központi irányítás, és az egyes, egymásnak ellentmondó érdekek egyeztetése nélkül a vízrendszerbe való beavatkozások csak káoszhoz, a helyzet súlyosbodásához vezethettek. Részérdekek érvényesítésével e kérdést megoldani nem lehetett. Az igazsághoz az is hozzátartozik, hogy a vázolt állapot nemcsak az ártéri gazdálkodás visszaállítását, de a monokultúrás mezőgazdaság kialakulását, feltételeinek megteremtését is akadályozta. Patthelyzet alakult ki, melyet feloldani csak egy egységes koncepcióval lehetett. Ezt az egységes koncepciót Széchenyi Istvánnak köszönhetjük, aki a folyószabályozások kérdését az egész Tiszavölgyre vonatkoztatva kívánta megoldani.

Széchenyi azonban két dologban is tévedett. Először, amikor abból indult ki, hogy a Tisza-menti ártér XIX. századi állapota természetes állapot, s ennek megfelelően azt gondolta, hogy az ártéren a legsúlyosabb problémát a víz bősége okozza. Ezzel szemben a helyzet az volt, hogy a XIX. századi vadvízországot - igaz, akaratlanul - az ember hozta létre, amikor felborította az ártér vízháztartásának egyensúlyát. A fő gondot ebből következően nem a víz bősége, hanem a vízháztartás egyensúlyának felborulása, azaz a víz egyenetlen eloszlása jelentette.

Másodszor pedig, hogy a problémát csak a Tiszavölgy vízrendezéseivel kívánta megoldani, holott a folyók vízjárását a csapadékviszonyok mellett a vízgyűjtő erdősültsége határozza meg. Ennek megfelelően a folyószabályozásoknak - ha mi valóban szabályozni akarjuk a folyó vízjárását - a legfontosabb eszköze nem a gát, az átmetszés, a sarkantyú, stb., hanem az erdő.

(Molnár Géza írásának ez a része - némileg bővített változatban - megjelent a *Mérgesen a Tisza-szabályozás* című, a Magyar Hidrológiai Társaság Történelmi Bizottsága által szervezett konferencia jegyzőkönyvében - 1992. Budapest. A teljes tanulmányhoz tartozó bibliográfiai jegyzetek az utolsó közleménnyel együtt fognak megjelenni.)

Anthony Gall A TRANSZSZILVÁN STÍLUS MEGTEREMTÉSE

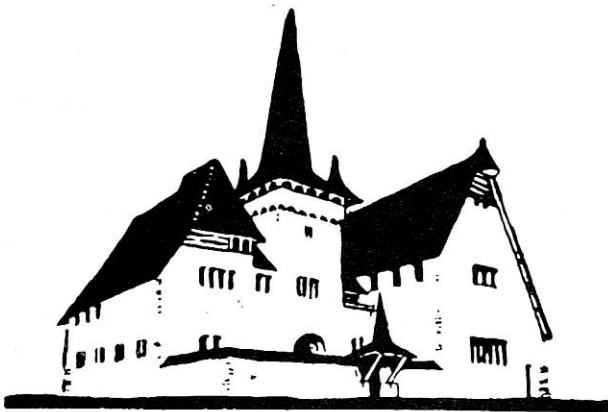
Mr. Anthony Gall (akiből a századfordulón nyilván hamar Gáll Antalt faragtak volna) fiatal ausztrál építész; hássága révén él Magyarországon. Erdélyi utazása során beleszerelmesedett Kós Károly életművébe, és abból írta meg szakdolgozatát a Queenslandi Egyetem részére, ahol azt első díjjal jutalmazták. Ez a szakdolgozat csak vázlatnak tekinthető, mert alapossága, gondos képválogatása, igényes tipográfiája és a tárgykörben történt komoly elmélyülés ellenére Mr Gall avval a szándékkal folytatja rendszeres kutatásait, hogy egy kisebb, az egész életművet felölelő monográfiát ír.

Arra már ez a vázlat is bőségesen elegendő, hogy elgondolkodjunk: hogyan lehetséges, hogy a Kós Károly példájának folytonos emlegetése, az iránta megnyilvánuló kötelestisztelet és lelkesedés elfeledtette azt a kötelességünket, hogy nyugodt, alapos elemző munkával tekintsünk végig műveim. Mr. Gall felteszi az elemi építészettörténeti kérdéseket, rendezi a terveket, és felfedezi az összefüggéseket az egyes épületek és a Kós által lerajzolt parasztházak és városképek között, s értelmezi Kós gyakran idézett mondatainak építészeti tartalmát. Mert ahhoz, hogy Kós nemzetközi viszonylatban valaha is ismertté és érthetővé váljék, ezt a kutatást (is) el kell végezni, nyilvánosság elé kell tárni. A földgolyó másik feléről idevetődött kollégánknak, barátunknak és - ma már - hazánkfiának végre volt ehhez érkezése.

Abban a reményben, hogy módunk lesz még további eredményeit is közölni, ezúttal a szakdolgozat hatodik, befejező fejezetéből mutatunk be részleteket. A fejezet alap gondolatát, amit a nagyrészt itt is bemutatott képválogatás nagyon szemléletesen igazol, különösen érdekesnek és fontosnak vélem, ha a szöveg - Mr. Gall éppen ennek pontosításán dolgozik - helyenként igényel is finomítást, bővebb indoklást, vagy módosítást. Úttörő munkája - a számára alig áttekinthető őserdei terepen - minden elismerést megérdemel.

A transzszilván egységről vallott nézetei vezették Kóst ahhoz a kísérlethez, hogy a közös formanyelv segítségével teremtsen Erdélyben történelmi kiegyezést és szintézist. Ez számára azt jelentette, hogy Európa fejlett ipari társadalmainak építészeti modelljével szemben talált alternatívát. Az egységes nemzetkép, mely Kós transzszilván eszméjéből kirajzolódott, független volt a beszélt nyelvek sokféleségétől.

Az építészetet azonban joggal tekinthetjük egyfajta nyelvnek, s Kós mondattana az általa keresett egységre jellemző kulturális, történelmi és földrajzi elemek rendszere. Kós legfontosabb és legmaradandóbb érdeme az építészetben talán éppen az, hogy kialakított egy építészeti nyelvet, amely képes volt Erdély

Előképek Kós metszetein: szász városi beépítés (Segesvár), és az erődített fal kapuval (Magyarvalkó és Marosvásárhely) - Alul: a Székely Nemzeti Múzeum távlati képe

kulturális és építészeti formáinak sokféleségét szintetizálni.

... Erdélyben a beszélt és a zenei anyanyelvvvel szemben a formanyelvet lehet egyesítő jellegűnek tekinteni. A formanyelv közössége a természetes építőanyagok, a körülmények és az életmód alakította épülettípusok kölcsönös egymásra hatásából jött létre. Más szavakkal a közös történelem és a közös talaj terméke.

... A sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum (1911-13) foglalja össze Kós transzszilván építészeti eszméit. A benne elhelyezett gyűjteményektől függetlenül is történelmi dokumentumnak tekinthető, hiszen építészetiileg egyesít magában néprajzi és történelmi elemeket. A múzeum formája, alaprajza, szerkezete utalásokat tartalmaz erdélyi kastélyokra, erődökre, tornyokra, templomokra és a hagyományos székely ház egyszerű formáira és szellemére. A múzeumot lehetetlen elválasztani a székelyek és Erdély történelmétől, hagyományaitól, és a középkori társadalmi formákban gyökerező eszményektől. A végleges terv ezeken túl Kós néhány korábbi tervét is magába foglalja.

A *székely nép építészete* című tanulmányában Kós bemutatja, hogy a parasztházak a régi falu településrendjében az utcavonalnál beljebb állnak, nem nyílnak rá közvetlenül az utcára. A faragott székelykapu és a magas deszkakerítés mögött a múzeum a falunak ezt az ősi rendjét őrzi. Az utcaképbé tolaikodó főhomlokzatot Kós újabbkeletű folyamat eredményének írja le. A múzeum - elhelyezése révén - az épületnek inkább a tájjal, mint a városi közeggel való kapcsolatát hangsúlyozza.

... A múzeumhoz egy zárt udvart körülölelő magas falba vágott kapun át jutunk. A románkori maradványokra épített, erős falakkal körülvett erődtemplomokat idézi a kapuból feltáruuló látvány; a zömök torony aljában bélétes keretezésű, erős fakapu. ... Kós közvetlen vizuális kapcsolatot teremt az Erdély történelmi szerepéből adódó védelmi épületekkel és azok szükségzerű továbbfejlesztésével. Különösen erős utalás a templomtorony középpontba állítása: azt a közösségi helyet szimbolizálja, ami nemcsak a hívők otthona volt vasárnaponként, hanem az egész falu menedéke ostrom vagy támadás idején.

... 1981-ben a múzeumot Kós eredeti terveinek megfelelően bővítették hátrafelé. A sátorjellegű tetőforma hangsúlya így megváltozott, s az elnyúló tető révén inkább városias hatás keletkezett. Ez a kép emlékeztet Kósnak egy korábbi, segesvári linómet-szetére ... Lehetséges, hogy a bővítésnek ez a formája Kósnak abból a szándékából fakadt, hogy érezve a századfordulón közigazgatási központtá vált Sepsiszentgyörgy átalakulását, így járuljon hozzá a váro-

siasodáshoz. Az épület eme homlokzatának jelentőségét mindenesetre érzékelteti, hogy Kós az alaprajzot az első vázlatokhoz képest tükörképbe fordította, hogy ez a legfestőibb homlokzat jusson a legelőnyöseb helyzetbe.

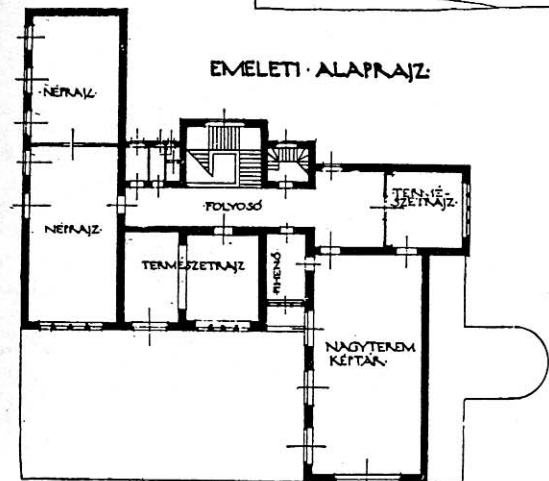
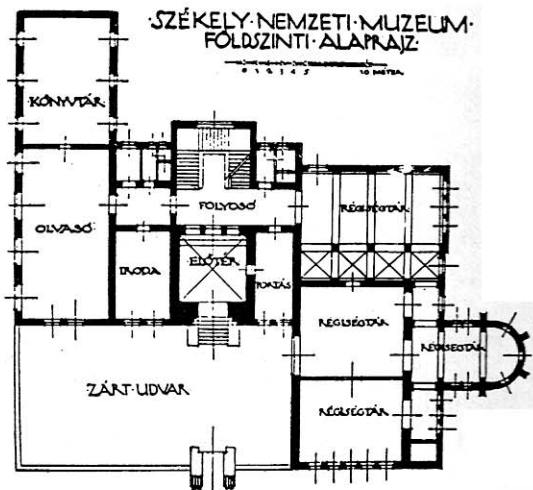
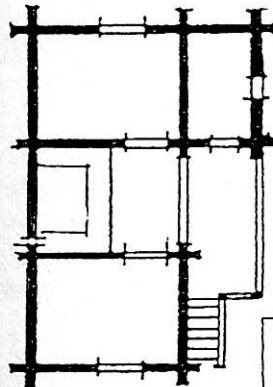
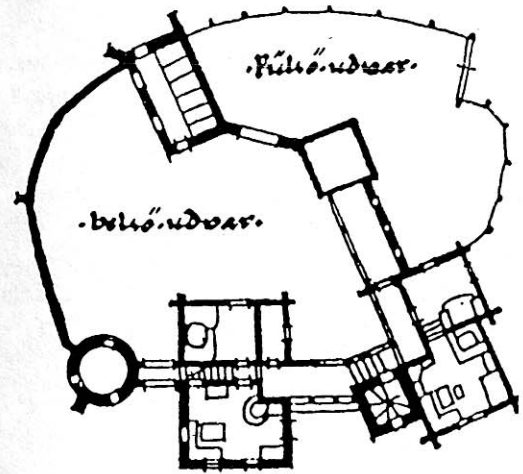
Az alaprajz és a népi építészeti előképek között közvetlen összefüggések találhatók. Kós egyik rajza a *Régi Kalotaszeg*-hez egy középkori kalotaszegi udvarház ideálterve; apa és fiú lakását a közepén álló torony köti össze. Jellemző Kós egész munkamódszérére, hogy a népi építészet egyszerű elemeiből kiindulva összetett és festői együttest hoz létre. A múzeum ezt az elvet ismétli: az egyszerű elemeket a torony köti össze. A bejárat és a torony összekapcsolása a bejárat stratégiai fontosságát idézi fel, formai megoldása pedig a várfalba illeszkedő kaputornyot. Ilyen kaputornyot rajzolt le Kós Medgyesen, ami nyilván hatott a későbbi tervre.

... A két fő múzeumi szárny úgy kapcsolódik egymáshoz, ahogyan a hagyományos parasztház pitvara kapcsolja egymáshoz a szobákat. A torony alatti belépő és a hozzákapcsolódó folyosó töltik be a pitvar szerepét, ez az alaprajzi azonosság a koncepció hangsúlyos eleme.

... Hasonlóképpen jellemző elem a múzeum előudvarát körülvevő védfal. Ez a védfal a legkülönbözőbb erdélyi előképek közös sajátja. A közbezárt terek: a cinterem, a terményt, jószágot, tűzifát vagy a kutat, a ház körüli életet befoglaló terület, az erőd védett udvara egyaránt az élethalálharc szerves részét képezték évszázadokon át. Kós formanyelvének fontos elemét alkotják az erre vonatkozó utalások.

A középkorra, a népi építészetre és a kortárs templomépítésre egyaránt találhatunk formai utalásokat. A régiségtár termei mutatják ezt leglátványosabban. A lovagteremben - a két nagyterem közül az elsőben - Kós tömzsi, román oszlopokat alkalmazott, olyanokat, mint a zebegényi és a kolozsvári temp-

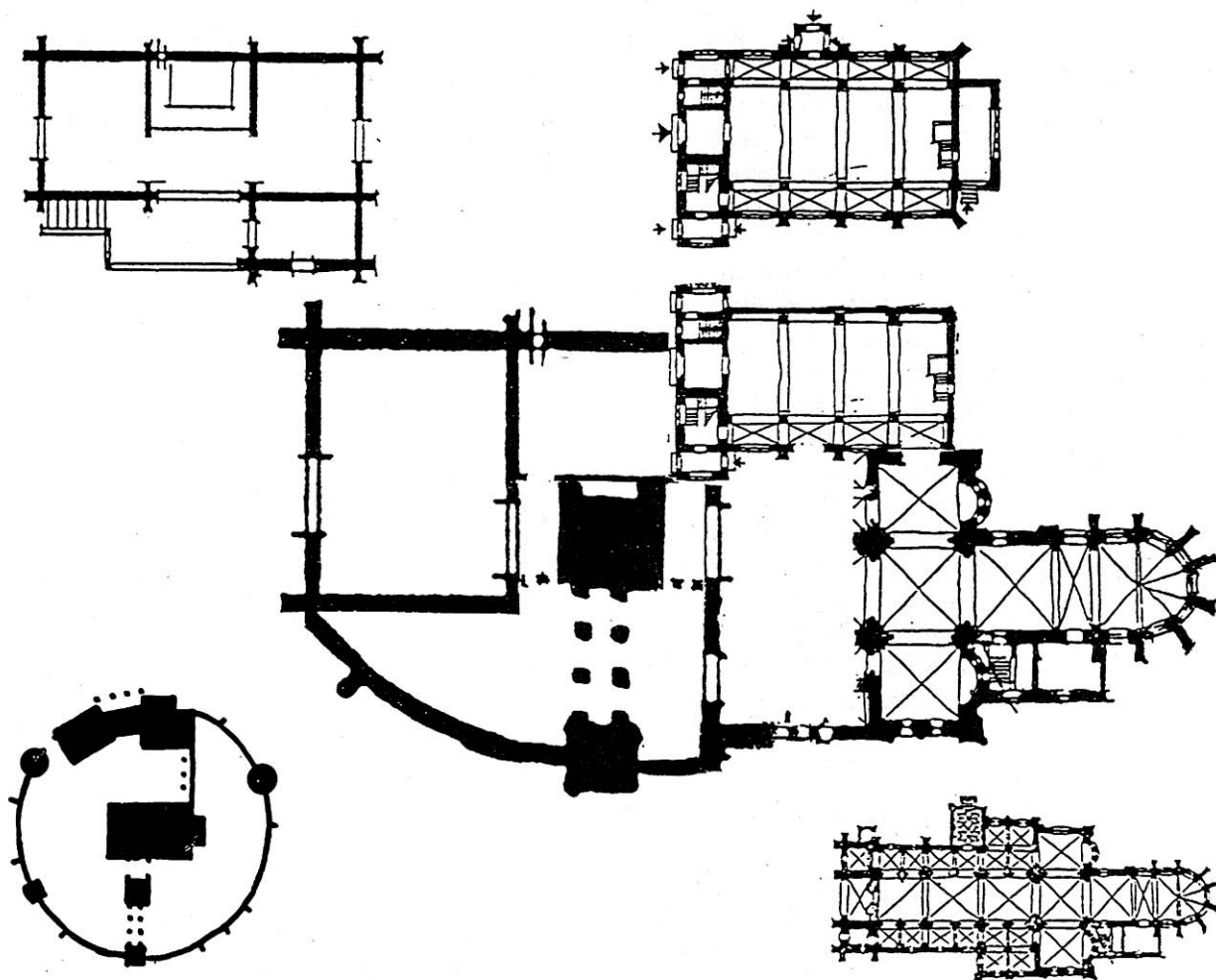
Apa és fiú lakása a *Régi Kalotaszeg*-ben közölt udvarház alaprajzán, ugyanott hagyományos erdélyi parasztház alaprajza. Kaputorny Medgyesen, és a Székely Nemzeti Múzeum alaprajzai (lent)

lomban. A lovagteremből nyíló nagyobb terem a református templomok belső terére emlékeztet. Ez még nyilvánvalóbb a falusi templomból idehelyezett, festett kazettás mennyezet révén. Ugyancsak templomi tér hatását keltik az oldalfal robusztus, íves nyílásai. Szemből nézve a három ív egy román templom három hajóját is felidézi. A középső ív alatt léphetünk be a szentély-jellegű bővítménybe, mely alaprajzilag és épülettömegben is szembetűnő. Ide került a múzeum egyik fontos kincse, egy nagyméretű oltár.

Az Arts & Crafts mozgalom eszményeihez való hűség nyilvánul meg abban, hogy Kós az épületet a

A Székely Nemzeti Múzeum földszinti alaprajza, mint történeti előképek szintézise (Szerző montázsja)

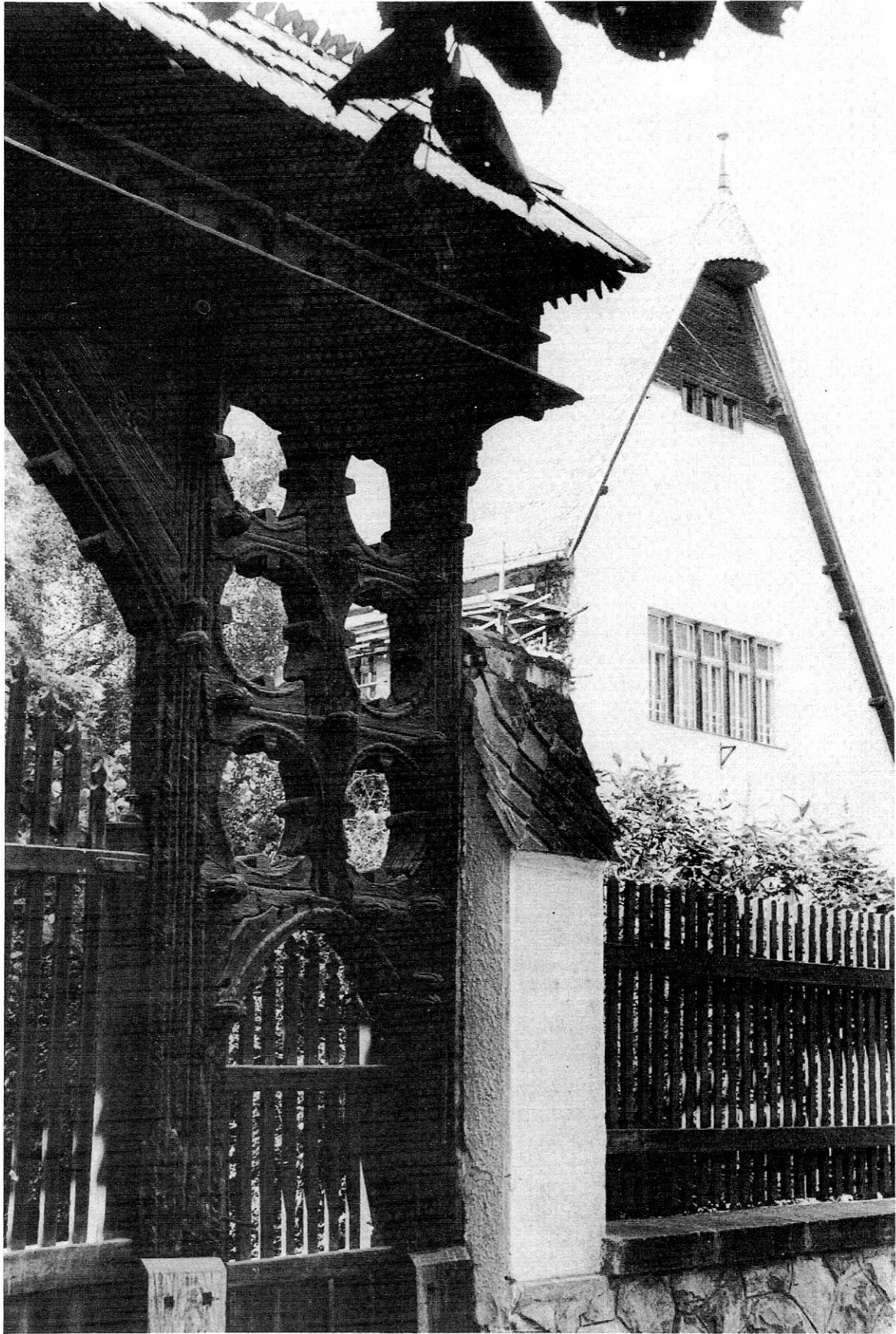
Zsolnay-gyártmányú mázas tetőcserepek kivételével helyi anyagokból és helyi mesterekkel építtette.

A múzeum enciklopédikus együttese méreteknak és funkcionális viszonyoknak, megjelenítve a falu középpontját képező templom történeti szerepét, s az utcához való viszonyában a falusi léptéket őrzi. Ugyanakkor a szász városi építészet szinonímájaként is szolgál. Így szintetizálja a látszólagos ellentéteket az erdélyi kultúrán belül, felismerve az egymásrautaltságot a nemzeti kultúrák fejlődésének természetében.

(Angolból fordította és a bevezetőt írta Gerle János)

CHICAGOBAN az UIA 1993. évi kongresszusán a nemzetközi szervezet Makovecz Imre munkásságát a nagy aranyérem mellett első ízben kiadott különdíjjal ismerte el. A skóciai Dundee egyeteme pedig díszdoktori címet adományozott neki.

Az Operaház szeptemberben mutatja be Makovecz Imre díszleteivel A kékszakállú herceg várát, az előadást jövőre nemzetközi turnén mutatják be

A tartalomból

Kampis Miklós: Homo architectus, Beszélgetés Vecsés, Csenger és Pula főépítészével, Tanulmányok a városi zöldterületekről, Helyes Gábor a városfejlődésről, Molnár Géza az ártéri gazdálkodásról, (VII. rész), Anthony Gall Kós Károly építészeti transzszilvanizmusáról

**KÓS KÁROLY
EGYESÜLTÉS**

